

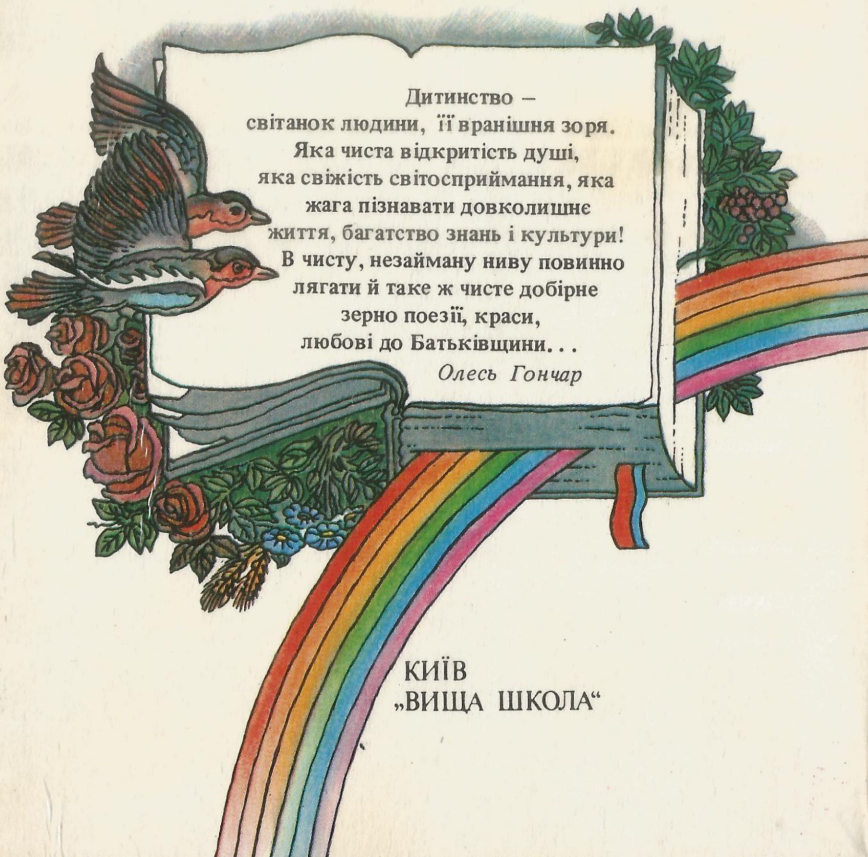
1821.09(474)

К 39

Л.М.КІЛЧЕНКО

УКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА

*Навчальний
посібник
для учнів
педучилищ*

An illustration of an open book with a rainbow arching over it. The book is decorated with green leaves and red roses on the left side. Two birds are flying above the book. The text is written on the pages of the book.

Дитинство –
світанок людини, її вранішня зоря.
Яка чиста відкритість душі,
яка свіжість світосприймання, яка
жага пізнавати довколишнє
життя, багатство знань і культури!
В чисту, незайману ниву повинно
лягати й таке ж чисте добірне
зерно поезії, краси,
любові до Батьківщини. . .

Олесь Гончар

КИЇВ
„ВИЩА ШКОЛА“

Л.М.КШІЧЕНКО

УКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА

Українська
дитяча
літера-
тура

Л.М.КЛІЧЕНКО

**НАРОДНОПОЕТИЧНА
ТВОРЧИСТЬ
ДЛЯ ДІТЕЙ**

**УКРАЇНЬКА
ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА
ДОЖОВТНЕВОГО
ПЕРІОДУ**

**УКРАЇНЬКА
ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА
РАДЯНСЬКОГО
ПЕРІОДУ**

УКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА

*Допущено
Міністерством освіти УРСР
як навчальний посібник
для учнів
педагогічних училищ
з спеціальностей № 2002
«Дошкільне виховання»,
№ 2010 «Виховання
у дошкільних закладах»*

КИЇВ
ГОЛОВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
ВИДАВНИЧОГО
ОБ'ЄДНАННЯ
«ВИЩА ШКОЛА»
1988

ББК 83.8я723
К39

Аналізуються твори українських письменників дожовтневого періоду і радянських письменників, які писали для дітей дошкільного віку. Показано становлення і розвиток української дитячої літератури, розквіт її в радянський час. Наведено літературні портрети найвидатніших українських дитячих письменників. Для учнів педучилищ. Може бути корисний студентам факультетів початкового навчання педінститутів.

Анализируются произведения украинских писателей дооктябрьского периода и советских писателей, которые писали для детей дошкольного возраста. Показано становление и развитие украинской детской литературы, расцвет ее в советское время. Приведены литературные портреты наиболее выдающихся украинских детских писателей. Для учащихся педучилищ. Может быть полезным студентам факультетов начального образования пединститутков.

Рецензенти: канд.
пед. наук
В. С. БРЮХОВЕЦЬКИЙ
(Інститут літератури
АН УРСР), Л. П. КОЗАЧОК
(Львівське педучилище № 1)

Редакція літератури
з філології та педагогіки
Зав. редакцією В. Г. ПЕТИК

К39 Киличенко Л. Н.
Українська дитяча література: Навч. посіб-
ник.— К.: Вища шк. Головне вид-во, 1988.—
264 с.

ISBN 5—11—000041—7

К $\frac{4603010200-13\blacksquare}{M211(04)-88}$ 390—87

ББК 83.8я723

ISBN 5—11—000041—7

© Видавниче об'єднання
«Вища школа», 1988

Між колискою і партою

На крутому переломі... Так був визначений на XXVII з'їзді КПРС етап, у який вступило наше суспільство. Велика справа комуністичного творення вимагає активізації людського фактора, бо головним рушієм прогресу, його душею була і залишиться людина. Ось чому в нових історичних умовах стократ зростає відповідальність за підготовку підрастаючого покоління до активного творчого життя на благо Батьківщини. Пильної уваги потребує суспільне дошкільне виховання, бо, як сказав поет, «все починається з дитинства».

Крилатий вислів письменника Сергія Михалкова співзвучний науковим висновкам вчених. У ранньому віці, перші дні, місяці закладання основ здоров'я, почуттів, характеру відбувається у десятки разів інтенсивніше, ніж потім, у шкільні роки. Маля проходить швидкими темпами шлях від немовляти — передлюдини до людини. Уже до трьох років вага мозку дитини подвоюється, тоді як за все наступне життя зростає тільки на чверть, появляються опори розуму — мова і основи мислення. У віці чотирьох-п'яти років визрівають майже всі людські властивості, закладається фундамент особистості.

Вчені прийшли на основі спостережень до висновків: якщо інтелект 18-річного юнака прийняти за 100 %, то в рік дитина досягає 20 % того рівня, в чотири — 50 %, у вісім — 80 %. Йдеться, звичайно, про основи для головних властивостей розуму — швидкість схоплювання, тямовитість, глибина пам'яті тощо.

Неймовірно важко проникнути в лабіринти психології маленьких дітей. Лише різкий прогрес у вивченні мозку, удосконалення методів моделювання психіки дозволить глибоше досягнути таємниці дитячої свідомості. Однак завдяки віковому досвіду народу, спільним зусиллям педіатрів, психологів, педагогів є можливість уже сьогодні розв'язувати проблеми вихован-

ня дітей на науковій основі. «Те, що ви зробили до п'яти років, — читаємо у видатного педагога А. С. Макаренка, — це 90 процентів всього виховного процесу, а потім виховання людини продовжується, обробка людини продовжується, але в загальному ви починаєте збирати ягідки, а квіти, за якими ви ходили, були до п'яти років».

Відомий дитячий лікар Н. М. Щелованов відзначав уже в немовляти яскраво виражену потребу у психологічному спілкуванні, яке виникає, коли з ним ласкаво розмовляють, «грають словом» або коли йому співають. На обличчі дитини появляється усмішка, перші почуття радості. Якщо психологічних вражень немає, то незважаючи на те, що всі біологічні потреби дитини заспокоєні, вона плаче, страждає від «сенсорного голоду» (лат. слово, означає відчуття, почуття). Свідомість дво-, трирічних дітей називають синкретичною. Світ вони сприймають всіма органами чуття, почуття і думки майже нероздільні, ідуть ніби одним потоком, злиті в один акорд. Малята не визнають півтонів, все бачиться їм тільки в крайностях, почуття їхні дуже бурхливі, але завжди короткі, це почуття-спалахи. Характерна ознака синкретичної свідомості виявляється у тенденції переносити ознаки одного предмета, явища, події на інші. Звідси і береться дитяча образність, метафори та порівняння, які роблять всіх малят на короткий час поетами.

Десь в чотири-п'ять років починається в дитини перехід до аналітичної свідомості, про що сигналізують, зокрема, оті безконечні «чому?». Всі, хто має справу з малими дітьми, мусить зважати на унікальність пори раннього дитинства.

Перед дорослою людиною ранок життя майже завжди постає в поетичному забарвленні. Він вириває потім з глибин свідомості, хай і розпливчатим, неясним відчуттям щастя, душевного комфорту. Чи не це мав на увазі Т. Г. Шевченко, коли писав

• *І досі сниться: під горою,
Меж вербами та над водою,
Біленька хаточка.*

.....

*І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж трічі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спаті несе...*

Він жив у жахливих умовах, де «пекло», «неволя тяжкая». Але в ранньому дитинстві, очевидно, не знав сенсорного голоду — ласка матері, ніжна турбота старшої сестри Катерини, розповіді діда, народна пісня, спілкування з народним мистецтвом, краса навколишньої природи — все це вражало дитину, тишило, сприяло емоційному і естетичному розвитку, спонукало до власної творчості.

У нашій країні дитинство знаходиться під охороною держави. Створено хороші умови для фізичного, розумового, морального, естетичного розвитку дітей. Однак вік науково-технічного прогресу несе їм таку зливу інформації, що може збіднити світ емоцій. Для гармонійного розвитку особистості багато може зробити художня література, яку ніщо не замінить у вихованні почуттів, соціалізації особистості. «Моральне здоров'я суспільства, духовний клімат, у якому живуть люди, — відзначалося у Політичній доповіді ЦК КПРС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, — великою мірою визначається станом літератури і мистецтва»¹.

¹ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. — К.: Політвидав України, 1986. — С. 107.

У новій редакції Програми КПРС, прийнятій XXVII з'їздом партії, записано, що «**партія всімірно сприятиме підвищенню ролі літератури і мистецтва**. Вони покликані служити інтересам народу, справі комунізму, бути джерелом радості і натхнення для мільйонів людей, виражати їхню волю, почуття і думки, активно допомагати їхньому ідейному збагаченню і моральному вихованню»².

² Там же. — С. 201.

Дитяча література — органічна, хоча, як далі буде з'ясовано, специфічна частина всієї художньої літератури, повинна ввійти в дитинство кожної людини як духовна страва. Тоді в дорослому віці більший вплив матимуть духовні цінності. Активізація людського фактора неможлива без нарощування потенціалу духовності кожного члена нашого суспільства.

Прийнята Радою Міністрів СРСР постанова «Про подальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання в школі» (1984)

передбачає «здійснити заходи по дальшому розвитку суспільного дошкільного виховання дітей, поліпшити роботу по всебічному розвитку дітей дошкільного віку і забезпечити підготовку їх до навчання в школі». Відповідно до Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи та до згаданої вище постанови Міністерством освіти УРСР затверджено нові програми навчання та виховання в різних вікових групах дошкільних закладів. Ці програми передбачають широке використання художньої літератури «на заняттях та в повсякденному житті». Програми дають списки рекомендованих творів, а також вимоги до роботи з ними.

З найменшого віку діти повинні перебувати в атмосфері ласкавого, мелодійного, заспокійливого чи такого, що захочує до енергійної поведінки, поетичного слова. Для малят у віці одного-двох років важливо відбирати твори, в яких йдеться про речі, що їх оточують, мають безпосереднє відношення до них самих і в яких може бути як елемент гумору, так і драматизму (але без трагізму). Пісенність, звуконаслідування — найбільш прикметні риси таких творів. Їх багато у дитячому фольклорі, на що звертає увагу програма виховання в дошкільних закладах.

Вихователь середньої групи вчить емоційному сприйманню літератури, прищеплює вміння бачити різницю між казкою і оповіданням, віршованим і прозовим текстами, оцінювати вчинки персонажів, їхні позитивні і негативні якості. Важливо, щоб діти цього віку під час переказу твору емоційно висловлювали своє ставлення до його змісту, помічали особливості художньої оповіді (зачин, повтори, кінцівка), поетичні тропи (епітет, порівняння).

У старшій групі всі ці уміння необхідно далі розвивати. Як результат — у дітей п'яти років повинен бути вироблений стійкий інтерес до художньої літератури.

У підготовчій групі ставиться завдання виховувати любов до художньої літератури, розвивати емоційну чутливість, здатність до цілісного сприймання творів різних жанрів. Розуміти моральний зміст зображуваних подій, правильно, вмотивовано оцінювати вчинки та якості героїв художнього твору (добрий, злий,

чесний, скромний, справедливий, чуйний, правдивий). Слід дати перші уявлення про іронію, гумор, уособлення, образні вислови, порівняння в художніх творах (без термінів) ¹.

¹ Див.: Програма навчання та виховання в підготовчій групі дитячого садка.— К.: Рад. шк., 1985.— С. 48.

З'ясовано, що батьки дітей ясельного віку витрачають лише одну годину на тиждень на казки, читання, розмови з дітьми. Отже, менше десяти хвилин в день! Прогалини сімейного виховання повинен заповнити вихователь дошкільного закладу.

«Велика держава» «з суверенними правами і законами»

Таке визначення дав дитячій літературі видатний її творець Максим Горький.

Література для дітей — вічнозелена гілка, парость художньої літератури, що відповідає віковим особливостям дитини, враховує її вразливість і емоційність, безпосередність та довірливість у сприйманні дійсності і людей, допитливість.

Чи помічали ви, як дитина несе книжку? Притиснувши до грудей, мов найдорожчий подарунок. Неусвідомлений відрух, що йде від самого серця, багато каже про ставлення дитини до поетичного слова. Письменниця-педагог Марійка Підгірянка, помітивши це, зворушено писала •

Як явище мистецтва дитяча література підлягає законам всієї літератури. Вона є засобом образного осмислення дійсності. Як і вся художня література, радянська література для дітей розвивається у руслі творчого методу соціалістичного реалізму, її основними ідейними засадами є народність і партійність.

• *А в тій книжці малюночки,
А в тій книжці співаночки,
І наука, і забава,
Бо та книжечка цікава.*

*Бо та книжечка рідненька,
Тулить її до серденька,
Сторінки все оглядає,
Вірші радісно читає.*

У дитячій літературі розвивається більшість тих видів і жанрів, що їх знає все красне письменство. Ідеологічна, світоглядна чіткість і чистота, образність, стилістична точність і різноманітність — важливі прикмети всієї літератури, незалежно від того, адресується вона дітям чи дорослим. Але, враховуючи, що дитяча література, зокрема та, що твориться для найменших, має специфічного читача, треба зважати на особливість сприймання дитиною світу, творів мистецтва — тут, де раціональне начало ще слабо виявляється, не можна сподіватися на активну роботу мислі, а лише на емоційність.

Дитяча книга виникає на стиках *мистецтва, педагогіки, психології*, але передусім вона таки *мистецьке явище*. Помилково вважати її ілюстрацією певних положень педагогіки, морально-етичних сентенцій. Буває, зовсім не зважають на специфіку літератури для дітей. Від їх імені дорослі висловлюють свої естетичні критерії оцінки художності твору, без врахування особливостей сприймання дітей певного віку. Наприклад, дорослим не подобається велика кількість зайчиків, білочок у віршах і казках, а дітям подобається і навіть дуже. Тут все залежить від мистецького висвітлення теми, характеру створеного образу, а не від того, що є об'єктом художнього осмислення. Скажімо, про звичайного сірого горобчика написані твори М. Горького «Вороб'їшко», Лесі Українки «Біда навчить», П. Караславова «Горобець-молодець», і всі вони дуже подобаються дітям. Однією з специфічних рис дитячої літератури є її відповідність віковим особливостям дитини. Правда, не всі діти однаково розвиваються. У періодизації на дошкільний, молодший, середній та старший шкільний вік трапляється зміщення, що помічається не раз і в художній літературі для дітей.

Література для дошкільників відрізняється за змістом і формою від літератури для дітей інших вікових категорій. Однак дитячі видавництва часто випускають книжки без чіткої вікової адресації: «Для дошкільного та молодшого шкільного віку». Це тоді, коли література для дошкільнят мусила б мати трьох адресатів: молодший дошкільний, середній дошкільний, старший дошкільний вік. Дітям

цього віку доступні твори багатьох жанрів і видів, тематичних видноколів: від віршів ліричних, гумористичних (проте переважно сюжетних) до оповідань, казок, повістей. Та є коло тем, яке їх особливо приваблює — навколишня природа, дитячі ігри, цікаві історії з життя дорослих і дітей, пригоди. Правда, ці твори, як і твори на суспільно-політичні теми — про Батьківщину, дитинство Леніна, життя дітей в інших країнах, зацікавлюють не раз і читачів молодших класів. Всі діти люблять твори бадьорі, оптимістичні, але особливо вони потрібні найменшим, які готові послухати «страшну» казку з умовою, що розв'язка буде щасливою.

Особливістю літератури для молодших дошкільнят є органічне поєднання тексту і малюнка, де ілюстрації, як правило, кількісно переважають над словесним вираженням змісту¹. Книга для дошкільників пере-

¹ Див.: Детская литература / Под ред. С. С. Зубаревой. — М.: Просвещение, 1985. — С. 13—14, 372—390; З а в а р о в а Г. Пошуки і звершення // Література. Діти. Час. — К.: Веселка, 1983. — С. 160—170.

важно дуже барвиста, надрукована великим, чітким шрифтом, на гарному папері, часто оригінального формату — книги-малюнки, книги-іграшки, книги-ширмочки, книги для розфарбовування та ігрових занять.

У книгах для дітей є свої специфічні теми, сюжети, образи. Та переважно не вони є домінантами, що дозволяють адресувати книгу тій чи тій віковій категорії. Основне — як розкривається сюжет, як будується образ, чи доступні вони сприйманню дитини. Саратовський театр опери і балету розділив, наприклад, свій репертуар на три вікові групи, помилково визначивши доступність постановок лише характером сюжету. Так, балет «Марна пересторога» призначався для молоді вищих і середніх навчальних закладів, «Жізель» і «Бахчисарайський фонтан» рекомендувалися учням, починаючи з п'ятого класу, «Попелюшку» Прокоф'єва вважали доступною і першокласникам. А йдеться про музику Прокоф'єва, до сприйняття якої малята ще не підготовлені!²

² Див.: Уральская В. Первая встреча с балетом. — Правда, 1981, 15 янв.

На одну і ту ж тему можна писати і для дорослих і

для дітей. Пори року — одна із таких тем. Пишучи про осінь, жоден поет не обминає мотиву осіннього листя, його опадання. Але звучить цей мотив по-різному. Максим Рильський у вірші «Таємниця осіннього листя» пише •

А ось Андрій Малишко у вірші для дітей «Осінне листя» подає зовсім інший інтонаційний малюнок •• В обох віршах поетично, емоційно змальовано одне і те ж явище, та коли у першому — прагнення по-філософському осмислити пору опадання листя у зіставленні з особистими настроями, життєвим досвідом, то у вірші для дітей замість роздумів, медитації виступають конкретні прикмети часу, простору. Рядки сюжетно поєднуються таким чином, що творять яскравий образний світ, доступний дитині. Крім усього, вона дістає уявлення про барви осіннього листя (зелені, багряні, жовті), його форму (легенькі, немов метелики). Дуже зримо постають листочки завдяки, здавалося б, буденному образу пошитої із них ковдри.

Рядки згаданого вірша приносять естетичне задоволення зрештою і дорослим. То, може, й не існує, як це деколи твердять поцінувачі книг для дітей, специфіки дитячої літератури? Ні, ця специфіка є. Але найістотніше в ній важко вкладається в якусь дефініцію, бо йдеться про ту особливу інтонацію, що виникає із відбору лексики, ритмічної побудови фрази і доступної дитині емоційності. У книжці, крім того, дитина мусить знайти поживу для зас-

• *Нехай ботаніки розв'язують
питання
Про різнобарвний лист у пору
опадання,
Про ці розливи фарб,
про пишну цю красу —
Я в серці з юних літ до скону
пронесу
Це листя трепетне на полі
голубому...¹*

¹ Рильський М. Твори.— В 2 т.— Т. 1. Лірика.— К.: 1976.— С. 408.

•• *Мамо, мамо, пошійте ковдру
Із осіннього листя в лісі.
Щоб зелені, багряні, жовті
І легенькі, немов метелики.
Біля мене жили листки...²*

² Малишко А. Журавель-журавлик.— К.: Веселка, 1976.

покоєння своєї допитливості, про що так чудово писав англійський письменник Р. Кіплінг.

Не випадково в літературі знайшов досить значне поширення образ дитини, допитливість якої переходить межі. Український письменник І. Франко показує хлопчика-«чомучку» в оповіданні «Малий Мирон», російський радянський прозаїк Б. Житков розповідає про Альошу-«чомучку» в книзі «Что я видел», а польський поет Ян Бжехва в вірші «Питальський» знайомить з хлопчиком Стасем, над питаннями якого «цілий рік міркує дід».

«Всі дорослі спочатку були дітьми, — писала людина з легендарною долею, французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері, — тільки мало хто з них про те пам'ятає». Все талановите в літературі для дітей створено письменниками, які з особливою гостротою пам'ятають пору дитинства.

Щоб написати талановитий дитячий твір, не раз виникає потреба глибоко дослідити мислення, психологію дитини певного віку. Так робив Корній Чуковський. Він вивчав мову дитини, шляхи її оволодіння граматику, спостерігав за розвитком мислення і прийшов до висновку, що у віці від двох до п'яти маленька людина стає мовознавцем і мислителем, її мозок проводить титанічну роботу, освоюючи багатства рідної мови. Дослідник так і назвав свою книгу — «От двух до пяти». Унікальне дослідження, що є значним внеском у дошкільну психологію та педагогіку, обґрунтовує специфіку поетики віршованих творів для

• Шість вірних слуг у мене є,
Що вчать мене всьому.
І так їх звали:

ЩО,
ЧИЄ,
ЯК,
ДЕ,
КУДИ,
ЧОМУ.

Та різні звички у людей.

Я дівчинку знаю одну:

У неї аж десять мільйонів

слуг

Живуть без спочинку і сну.

Лиш очки прогрє — і по світу

всьому

Жене своїх слуг як собак:

Один мільйон

ДЕ,

Та ще два

ЧОМУ,

І сім мільйонів

ЯК¹.

¹ Кіплінг Р. Мауглі. Як і чому. — К.: Веселка, 1979. — С. 188—189.

малят. Вихователям дитсадків і ясел ця безцінна книга допомагає краще зрозуміти дитину, а перед письменниками розкриває секрети художньої майстерності, до якої слід прагнути всім, хто пише для дітей.

Паралельно вживаємо поняття: дитяча література і література для дітей, які охоплюють ті твори, що спеціально адресовані дитині. А колом дитячого читання прийнято називати всю літературу, яку читають діти.

У широкому вжитку частіше зустрічається термін «дитяча література», та, здається, він не зовсім правомірний. Адже йдеться про те, що спеціально написано для дітей. Як же тоді назвати власні твори дітей, які друкуються на сторінках журналів «Барвінок», «Піонерія», газет «Пионерская правда», «Зірка» тощо, створюються і поширюються в дитячому середовищі?

В наші дні з'являються навіть окремі збірки дітей. Газета «Правда» від 25 вересня 1979 р., наприклад, повідомляє: «...вийшла у світ яскраво оформлена збірка «Часи». Всі вірші написані дев'ятилітньою школяркою Раушан Аспандіяровою, вона ж намалювала барвисті ілюстрації до них, в тому числі обкладинку». А в передмові до цієї збірки відомий казахський поет О. Сулейменов відзначав: «...дуже природне, невимушене вираження перших почуттів, перших думок».

Дивуємося високому вияву творчості у дівчинки з Ялти Ніки Турбіної, яка в 1982 р., навчаючись у першому класі, написала серед інших вірш «Нули» • В історії літератури відомі факти, коли поетичний дар

• *Научусь считать до 10, 30,
100.*

*И еще очень много нулей...
А что будет потом?
Я останусь маленькой
И шепотом расскажу
Маме сказку
О Красной Шапочке
И о том,*

*Что бывает страшно
Не только ночью,
Но и днем
Потому, что я боюсь цифр,
В которых много нулей.
Они так похожи
На пасть жутких,
Диких зверей¹.*

¹ Комсомольская правда, 1983, 6 марта. У 1985 р. у видавництві «Молодая гвардия» вийшла збірка Ніки Турбіної «Черновик» з передмовою С. Євтушенка.

з'являвся рано. Леся Українка написала позначений соціальним звучанням вірш «Надія» у дев'ять років. Максим Рильський видав першу збірку «На білих островах», коли йому було лише п'ятнадцять. Цікаво, що у творах юних авторів рідко звучать специфічні дитячі теми (йдеться про справжню творчість, а не про заримовані рядки). Натомість знаходимо прагнення осмислити світ і себе. Діти, яким, на думку К. Чуковського, у віці від двох до п'яти настає час віршувати (гадають, що через це повинні пройти всі), «видумують» не такі вже й примітивні рядки. А що часом пишуть для них дорослі? М. Синельников у статті «А что у вас?» («Правда», 1979, 18 груд.) завершує спостереження над літературою для найменших невеселими висновками. У розвитку цієї літератури, яка повинна вчити «мислити, відчувати, говорити», є чимало примітиву, на якому не виховати почуття прекрасного, емоційного сприйняття дійсності. Звідси потреба старанно відбирати книги для дитячого читання, які, за словами Чуковського, пробуджували б у чутливій дитячій душі дорогоцінну властивість — співпереживати, співчувати, радіти радістю інших, без чого людина не людина. Діти, навіть у дошкільному віці, готові до сприйняття естетичної, художньої сутності літератури, «магії поезії» (А. Барто). Тож треба лише їх подружити з книгою, виховати необхідність спілкування з нею з перших років життя. «Уявіть собі дітей, — писав лауреат Ленінської премії Нодар Думбадзе, — що народилися до того, як появилися на світ Золота Рибка, Горбоконик, діти капітана Гранта, Том Соєр і Гек Фінн, три мушкетери, Гаврош і Козетта, Оленятко Важі Пшавели, Бембі і Міккі Маус Діснея, Чіпполіно і Карлсон, Буратіно і Пеппі Довгаланчоха, коли не було знайдено багатства на острові Скарбів, не розбужена Спляча красуня, не спіймані Алі-бабою всі сорок розбійників, а в індійських джунглях не знайдено Мауглі... Неважко уявити собі, якими щасливими є діти, що вийшли із таких казок і живуть в оточенні таких добрих, сміливих, розумних і вірних друзів»¹.

¹ Думбадзе Н. Что такое детская литература // Дет. литература. — 1982. — № 6. — С. 6.

Дитяча література чи література для дітей — це та література, яка відповідає рівневі дитячих знань, їхньому життєвому досвіду, психологічному розвитку, має відповідну тематику й технічне оформлення. Це та література, яку пишуть для дітей дорослі. Все інше — дитяча творчість. У дитячій книжці слово повинно бути яскравим, барвистим, мелодійним, а оформлення — потоком живої рухливої форми, що пластично розкриває авторський задум.

Всім, хто працює з дітьми, хто їх виховує і навчає, необхідно добре знати дитячу літературу, яка духовно збагачує, «дає можливість... рости людині, більше розуміти людей»¹. Який вплив може мати книга на

¹ Калінін М. І. Про виховання і навчання. Вибр. статті і промови. — К.: Рад. шк., 1960. — С. 230.

дитину (навіть не спеціально адресована їй), читаємо у статті Максима Горького «Як я вчився писати»: «Я нерідко плакав, читаючи книги. Так гарно розповідалося про людей, такими близькими й рідними ставали вони мені. І я, хлопчисько, затурканий дурною, безглуздою роботою та лайкою, давав сам собі врочисті обіцянки допомогти людям, чесно послужити їм, коли виросту. Ніби якісь казкові птахи, книжки співали про те, яке розмаїте й багате життя, яка смілива людина в своєму прагненні до краси і добра. І щодалі, то дужчало, сповнювалось бадьорістю моє серце. Я ставав спокійнішим і впевненішим у собі, працював залюбки і дедалі менше звертав увагу на тяжкі життєві прикrostі». Знаємо, що значною мірою знання про інше життя, почерпнуте з книг, допомогло майбутньому письменникові не опуститись на дно тогочасного суспільства, стати великою людиною. Сьогодні все докорінно змінилося в нашій країні. Але класичні твори минулого, кращі надбання радянської літератури, в тому числі і дитячої, залишаються важливим засобом духовного збагачення особистості, «величезною силою» (В. І. Ленін), що окрилює на творче, діяльне життя, піднімає до вершин людської думки, виховує бадьорість, оптимізм, впевненість у здійсненні наших світлих ідеалів і мрій.

«Дитячі книжки пишуться для виховання»

Слова видатного російського революційно-демократичного критика В. Г. Бєлінського мають своє продовження — «... а виховання — велика справа: воно вирішує долю людини». Можемо додати: не лише людини, а й суспільства.

В одній з бібліотек штату Меріленд Американська бібліотечна асоціація влаштувала книжкову виставку (1984 р.), на якій були представлені відомі кожній освіченій людині «Іліада» Гомера, «Божественна комедія» Данте, книги для дітей «Аліса в країні чудес» Люїса Керролла, «Пригоди Тома Сойєра», «Пригоди Гекльберрі Фінна» Марка Твена та ін. «Своєрідність» цієї виставки в тому, що книги, показані на ній, виявляється, заборонені в Сполучених Штатах. На шкільних подвір'ях під наглядом кураторів учні палять їх на вогнищах мракобісся.

У час, коли в умовах буржуазного суспільства «художник стикається з цілою системою засобів, застосованих капіталізмом для нейтралізації мистецтва, для того, щоб знищити його властивість давати правдивий портрет свого часу»¹, в Радянському Союзі

¹ Органов Гр. Музы и бизнес.— Правда.— 1984.— 9 апр.

широко використовуються художні цінності для духовного збагачення людини, для комуністичного виховання підростаючого покоління. Радянська держава дбає про розвиток літератури і мистецтва, партія турбується про світоглядну озброєність письменників, високу ідейність і майстерність їхніх творів і таким чином формує результати художнього процесу.

Наші ідеологічні противники, обвинувачуючи радянську літературу в тому, що, пройнята духом комуністичної партійності, вона уславлює найкращі ідеали людства, заперечує жорстокий, продажний світ капіталізму, «не помічають», що в цьому світі навіть дитяча література пройнята ідеями насильства, бізнесу, розлічної моралі. Шкідливі ідеї, привнесені бізнесменами від літератури в дитячу книжку,

обпалюють, отрукують ніжну парость підростаючого покоління. У Швеції, яка має Астрід Ліндгрен, авторку чудових повістей «Малюк і Карлсон, що живе на даху», «Пеппі Довгапанчоха», видавці, наприклад, вважають, що замість чарівних треба творити казки, які давали б «сучасні уявлення про моральність». І вже на дошкільників падає лавина казок і коміксів про секс і порнографію. «Реалістичні» казки, створені на Заході, вчать мало не з пелюшок, як іти до життєвого успіху і збагачення. Маленька мавпочка Арчібальд з французької «реалістичної» казки розкриває дітям «секрети» бізнесу, займаючись продажем повітря в коробочках.

Неможливо уявити, щоб радянська література виховувала підростаюче покоління в дусі ненависті до інших народів. А в Західній Німеччині прагнуть навіть малцям прищепити вороже ставлення до радянського народу, викликати реваншистські настрої хоча б пісенькою про червоного льотчика, який спішить закидати їх бомбами. А як ідеалізується фашизм у книгах для підлітків і юнацтва! Наче не фашистські заброди кров'ю залили Європу, осиротили сотні тисяч дітей, наче не вони спалили в газових печач Треблінки разом з вихованцями видатного польського педагога і письменника Януша Корчака. Ненависть до соціалістичного способу життя, боязнь його впливу на формування світоглядних позицій підростаючого покоління не раз приводить до дивовижних вчинків. Так, в Японії вилучили з читанки для 1 класу російську народну казку «Ріпка» за те, що вона, показуючи силу колективної праці, начебто пропагує соціалізм. Уже навіть народні казки стають «небезпечними» для капіталістичного світу.

У США в книгах для дітей і юнацтва в оптимістичному плані пишеться про необхідність майбутньої війни, в ході якої назавжди буде покінчено з «червоною загрозою». Від цукерок «Атомна вогняна куля», які випускають в штаті Іллінойс,— своєрідної реклами ядерного вибуху в «солодкій» упаковці, численних іграшок збройного характеру аж до книг, кінофільмів, що мають заразити дитину воєнним психозом,— все проникнуто людиноненависницькою філософією новітніх паліїв війни.

Література для дітей стає сьогодні ареною боротьби ідеологій, естетичних концепцій, педагогічних поглядів. Прогресивна література капіталістичних країн прагне виховати підростаюче покоління в душі демократизму і гуманізму, критичного ставлення до існуючого ладу (судимо по перекладах, зроблених в СРСР). На буржуазному Заході, в США, приходять до юного читача книги радянських письменників, хоча далеко не в тих масштабах, в яких відомі нашим дітям твори зарубіжних авторів з капіталістичних країн. Хто не ставиться упереджено до Радянського Союзу (це стосується дорослих і дітей), приходять до справедливих висновків про правдивість мирних ініціатив СРСР. Адже тут діти уже з найменшого віку співають-промовляють словами Л. Ошаніна «поетичне замовляння» проти війни .

Маленька дівчинка, американська школярка Саманта Сміт, відчула і розповіла у своїй книзі про подорож до Радянського Союзу ту правду, яку обходять політичні стратеги її рідної країни. Найзаповітніше бажання радянських людей — зберегти мир на планеті, писала вона, цього ж хочуть і мої співвітчизники, прості американці. Отже, ми повинні об'єднати зусилля в боротьбі за чисте небо над планетою.

Книги для дітей, що виходять в СРСР мільйонними тиражами, виховують миролюбні почуття. З книжок, розповідей дорослих радянські діти дізнаються, яке це лихо війна. Коли дванадцятирічного киянина Сашу Костикова (1975 р.) запитали, що він знає про війну, хлопчик розповів: «У моєї тьоті Ані Ковальчук на руці лишився номер із концтабору. Трирічною її вивезли в Німеччину. Її кров переливали пораненим гітлерівцям. Коли радянські солдати увійшли в Німеччину, вони врятували тьотю Аню. Один із солдатів удочерив її...»¹. У жодній книзі ми не знайдемо

¹ Вогненні барви/Упор. Н. Й. Оста-шинський.— К.: Молодь, 1978.

закликів до війни, її пропаганда забороняється статтею Конституції.

• *Хай завжди буде сонце,
Хай завжди буде небо,
Хай завжди буде мама,
Хай завжди буду я!*

В СРСР турбота про дітей виявляється і в турботі про літературу для них. Величезна увага Комуністичної партії і особисто В. І. Леніна ще на зорі соціалістичного суспільства до процесу становлення нової літератури, боротьба за її партійну та народну спрямованість сприяли зростанню дитячої літератури як органічної частини всієї художньої творчості.

З перших років Радянської влади і по сьогоднішній день проблеми розвитку літератури для дітей є предметом обговорення на сторінках журналів, газет. Центральний орган нашої партії газета «Правда» опублікувала 17 лютого 1918 р. статтю «Забытое оружие» про виховну роль дитячої літератури і з того часу постійно тримає її в полі зору. В наші дні особливо пильною є увага газети до літератури для найменших. Так, у статті «На порогові мира» (12 червня 1983 року) письменниця І. Токмакова гостро виступила проти засилля примітивізму в поезії для малят, де кожний, хто «додумається» заримувати «киску» з «ириской»... має право претендувати на високе звання дитячого письменника.

Вперше в історії нашої країни створення дитячої книги стало загальнодержавною справою, питання дитячої літератури обговорюються на партійних форумах. Наприклад, на XI з'їзді РКП(б) в 1922 р. говорилося про необхідність створення і видання високохудожньої літератури, що протистояла б буржуазній літературі, її впливу. В 1924 р. в резолюції XIII з'їзду РКП(б) підкреслюється потреба створення літератури для дітей під «пильним контролем і керівництвом партії» з метою посилення її виховного потенціалу. На партійних з'їздах наголошується на ролі художньої літератури (а значить, і дитячої) в комуністичному вихованні нової радянської людини. Наприклад, на XXV з'їзді КПРС (1976) звучала стурбованість про якість дитячої книги, її оформлення. І це принесло вагомі наслідки. На XXVI з'їзді КПРС (1981) наголошувалося на проблемах формування нової людини, в розв'язанні яких може багато зробити художня література.

XXVII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу (1986) показав, що вирішальним у виконанні стратегічного курсу партії — прискорення соціально-еконо-

мічного розвитку країни — є людський фактор і активізувати його можна тільки через добре продуману економічну та соціальну політику і цілеспрямовану ідейно-виховну роботу в їх нерозривній єдності. Великою є в цьому роль літератури і мистецтва. У Політичній доповіді ЦК КПРС з'їздові, з якою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС М. С. Горбачов, наголошується, що «тільки література — ідейна, художня, народна — виховує людей чесних, сильних духом, здатних взяти на себе ношу свого часу»¹.

¹ Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. — К.: Політвидав України, 1986. — С. 107.

Не випадково в Основних напрямках економічного і соціального розвитку СРСР на 1986—1990 роки і на період до 2000 року намічено повніше задовольняти потреби в дитячій літературі.

Постійна увага КПРС до літератури для дітей знаходить свій вияв у прийнятті спеціальних постанов, які накреслюють дальші шляхи виховання дітей, а дитячій літературі пропонують у зв'язку з цим конкретні соціальні замовлення. Так, у постанові ЦК ВКП(б) від 29 грудня 1931 р. «Про видавництво «Молодая гвардия» наголошувалося на недоліках у виданні дитячої літератури, що виявлялося в ігноруванні її специфіки, запитів дітей, байдужості до художнього рівня та зовнішнього оформлення книги.

Уважно прислухаючись до колективної думки партії, письменники прагнуть творами на актуальні теми сучасності активно впливати на виховання підростаючого покоління. Коли, наприклад, Комуністична партія і Радянський уряд повели в 20—30-х рр. наступ на безпритульність, ця тема прозвучала у творчості С. Васильченка, Л. Пантелєєва, А. Макаренка, А. Головка, І. Микитенка та ін. У дітей з'явилися свої улюблені книги і герої, що ставали прикладом для наслідування.

У післявоєнний час партія приймає постанови, що стимулюють розвиток літератури для дітей. Перед письменниками ставилося завдання написати за короткий час такі художні твори, які допомагали б державі у важкі післявоєнні роки виховувати підростаюче покоління.

Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку радянської дитячої літератури» (1969) вже могла, враховуючи її п'ятдесятирічний шлях розвитку, констатувати значні успіхи в цій галузі культури: «В країні створена високохудожня багатонаціональна література для дітей, яка активно сприяє комуністичному вихованню підростаючого покоління. Вона завоювала широке визнання радянського й зарубіжного читача, зайняла гідне місце в культурному житті соціалістичного суспільства»¹. У постанові відзначалися і серйозні

¹ Вопросы идеологической работы КПСС.— М.: Политиздат, 1972.— С. 550.

недоліки у справі видання дитячої книги. Ще мало випускалося для юного читача високохудожніх творів про комсомольців і піонерів, про героїчний характер радянського народу, його трудову доблесть. Постанова зобов'язувала вжити заходів з підвищення ідейно-художнього змісту дитячої книги, зростання її тиражів і зміцнення поліграфічної бази.

Завжди, коли виходить постанова про школу, вона має чимале значення і для дальшого розвитку дитячої літератури. Так, постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому поліпшенню роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966) значною мірою повернула письменників обличчям до школи. Аналіз літературного процесу показує, що саме тоді відроджується жанр шкільної повісті. Після появи постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977) письменники відчули більшу відповідальність за психологічну підготовку дітей до суспільно корисної праці.

Реформа шкільної освіти в нашій країні робить зв'язки художньої літератури і педагогіки ще органічнішими: «Необхідно розвивати почуття прекрасного, формувати високі естетичні смаки, вміння розуміти і цінити твори мистецтва, пам'ятки історії і архітектури, красу і багатство рідної природи. Краще використовувати з цією метою можливості кожного навчального предмета, особливо літератури, музики, образотворчого мистецтва, естетики, які мають вели-

ку пізнавальну і виховну силу»¹. Йдеться про школу,

¹ Матеріали першої сесії Верховної Ради СРСР одинадцятого скликання.— К.: Політвидав України, 1984.— С. 57.

але положення про естетичне виховання стосуються і дошкільників, зокрема в підготовчих групах. Адже уже в ранньому віці закладаються основи для розвитку почуття прекрасного: дитина вчиться розуміти і цінувати твори мистецтва і літератури, сама прагне до творчості.

Малюки не лише захоплено розглядають малюнки, заучують напам'ять (і дуже швидко) вірші, а й з увагою слухають читання вголос дитячих книжок. У дітей появляються улюблені твори і герої, про яких вони просять знову і знову читати, розповідати. Дитина, яка змалку не спілкувалася з творами літератури і мистецтва, може залишитися на все життя естетично глухою. Не випадково К. Чуковський радив читати дітям казки О. Пушкіна ще тоді, коли вони лежать в сповиточку. Рекомендація письменника викликана турботами про естетичне виховання підростаючого покоління, розумінням необхідності з перших днів життя привчати дитину до мелодійності мови і, таким чином, залучати до світу прекрасного.

Видатний радянський композитор і педагог Д. Б. Кабалевський одну з своїх книг назвав «Прекрасне народжує добре», уже самим заголовком визначивши основну функцію мистецтва — виховувати почуття, заворожувати красою ідеалу, облагороджувати. Прекрасне народжує добре... Як це важливо, що в епоху НТР, з її космічними темпами розвитку, епоху глобальних проблем і завдань, коли психологічна структура особистості все більше ускладнюється, література і мистецтво не втрачають свого одвічного покликання — впливати на всі сфери і рівні свідомості людини.

Немало талановитих творів радянських письменників вчать бачити і сприймати життя за законами краси. Є у Юрія Збанацького повість «Курячий бог», яка на основі подій з життя одного хлопчика моделює естетику людських стосунків, де доброта вважається найвищим виявом краси. Сергійко Момот — зовсім маленький чоловічок, але яка у нього велика необхідність спілкування з гарним світом добрих, сердечних

людей. Через дірочку в морському камінці — курячому бозі — дитяче око мчить на зустріч з красою природи, людських почуттів і стосунків. Як гаряче мріє хлоп'я, щоб відкритий ним світ краси став доступним і зрозумілим іншим. І який він щасливий, коли, граючись камінцем, тихоня Димка радісно вигукує: «Бачу! Ой, ой, ой, як бачу... — Що ти бачиш? — Все бачу... Яке воно? — Красивлюще».

Визначені на XXVII партійному з'їзді і січневому (1987) Пленумі ЦК КПРС шляхи перебудови кличуть до трудових звершень, подолання елементів «соціальної корозії», які негативно позначилися на духовній настроєності суспільства. Письменники — ідеологічні помічники партії. А тому, що «все починається з дитинства», важливо, щоб і дитяча література піднялася на якісно вищий виток. Революційні перетворення в країні, очевидно, дають підстави говорити про новий етап і в розвитку літератури для дітей та юнацтва.

Сформульоване Програмою КПРС завдання літератури «бути джерелом радощів і натхнення» якнайбільш актуальне щодо творів, адресованих дітям, юнацтву. Концептуальні ідеї дитячої літератури повинні відповідати завданням формування нової людини, творця комуністичного суспільства.

Радянська література для дітей головне своє завдання бачить у вихованні патріотів-інтернаціоналістів, діяльних людей, що в праці для Батьківщини знаходять мету свого життя. Основною її ознакою є гуманістична спрямованість. Ця література є важливим засобом ідейного, етичного та естетичного виховання, починаючи з наймолодшого віку дитини.

Українська
дитяча
літера-
тура

НАРОДНОПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ ДЛЯ ДІТЕЙ

*І сірий зайчик,
такий маленький,
такий... один.
І вовчик-братик,
і біла білка,
і хитрий лис...
Куди розбіглись,
куди сховались —
агей, куди?
Не чуть нікого.
Скінчилась казка
давно...
колись.*

Б. Олійник

Давним-давно, коли

до створення писемної дитячої літератури пролягали віки, народ, чудовий від природи педагог, вгадуючи потребу дитини в поетичному слові, яскравій образності, відбирав для неї із свого фольклорного надбання твори значного виховного потенціалу та естетичного впливу.

У процесі поглиблення соціальної нерівності, з розвитком культури і освіти, до якої мали доступ передусім привілейовані класи, народна творчість була для дітей трудящих неписаним підручником «з усіх предметів», «педагогічною поемою» талановитого доброго генія. Вона формувала знання про історичне життя народу, мистецький хист не лише кріпака Т. Шевченка, а й дворянина О. Пушкіна. Народні колісанки, пісні, казки, прислів'я, биліни і думи, легенди, проказані матір'ю-селянкою чи нянею-кріпачкою, виховували бунтарів і поетів.

Народнопоетична творчість, мабуть, існує з тих пір, як людина стала мислячою істотою, оволоділа великим даром природи — мовою. Одвічний ритм, що існує в природі (зміни пір року, дня й ночі), вносив елемент організації і порядку в життя наших предків. Праця створила поезію, яка допомагала людині в її діяльності, приносила естетичне задоволення і деколи настільки заворожувала, що здавалась «даром богів», викликала віру в магічну силу слова. Тож не випадково найдавнішими фольклорними жанрами були трудові пісні і замовляння. Коли сьогодні дитина виспіває: «Іди, іди, дощику, зварю тобі борщичку...» чи «Не йди, не йди дощику...», то це не що інше, як залишки первісних замовлянь, що збереглись до нашого часу. Тільки ніхто уже не вірить в магічну силу співанки.

В умовах первіснообщинного ладу людям важко жилося. Їхній добробут і навіть саме існування залежало від сил природи. Вони її обожнювали, наділивши рисами живої істоти, поклонялися, прагнули обрядом і поетичними звертаннями прихилити до себе, задобрити. Тому в народній творчості так багато образів природи, з нею тісно пов'язана вся поезика. Звідси і порівняння дівчини з калиною, зорею, голубкою, юнака з орлом, місяцем, соколом. Майже всі події в

житті людини відбуваються на фоні природи, лагідної чи буремної, у гармонії з нею чи у протиставленні — вона відповідає настроям ліричного героя або конфліктує з ними. З часом народна творчість набирає яскраво вираженої виховної функції, формує свідомість народу, його оптимістичний світогляд, наснажує на боротьбу проти соціального гноблення. З'являються казки, герої яких, богатирі, перемагають панів, князів, де добро завжди переважає над злом, а трудяща людина, морально вища від представників привілейованих класів, здобуває славу і визнання.

Основоположники наукового комунізму К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін високо цінували фольклор різних народів. Враховуючи забобонність, історичну обмеженість народної свідомості, що знаходила подекуди свій вияв у творах народного мистецтва, вони відзначали благодіючий вплив фольклору навіть на людей, що живуть в умовах високого розвитку культури. Їхні думки цінні і сьогодні, бо вчать відчувати невмирущу красу народної поезії. В. І. Ленін вбачав у народній творчості важливий засіб ідейно-політичного виховання трудящих мас. До нас дійшли у спога-

Билини.— К.: Веселка, 1981.

дах сучасників його надзвичайно влучні думки про народну казку: «Який цікавий матеріал... На цьому матеріалі можна було б написати прекрасне дослідження про бажання і сподівання народні... Це справді народна творчість, така потрібна й важлива для вивчення народної психології в наші дні»¹.

¹ Бонч-Бруєвич В. Д. Ленін про поезію // В. І. Ленін про літературу. — К.: Дніпро, 1970. — С. 543.

Комуністична партія і Радянський уряд дбають про популяризацію традиційного фольклору, про розвиток сучасної народної творчості, вбачаючи в них великий виховний потенціал².

² Див.: Березовський І. П. Покрування Комуністичної партії про розвиток художньої творчості мас // Народна творчість та етнографія. — 1976 — № 1.

Що таке дитячий фольклор?

Максим Горький у статті «Руйнування особи» писав, що народ — «не тільки сила, яка створює всі матеріальні цінності, він — єдине і невичерпне джерело цінностей духовних, перший за часом, красою й геніальністю творчості філософ і поет, який створив всі великі поеми, всі трагедії землі і найвеличнішу з них — історію всесвітньої культури». Народ надавав першорядної ваги вихованню підростаючого покоління. Він відбирав із багатой скарбниці своєї поетичної творчості ті коштовності, краса яких була доступною розумінню дитини, ділився з нею щедро своєю мудрістю, заохочуючи до опанування знаннями, збереженими народною пам'яттю впродовж віків. І сьогодні, незважаючи на те що сучасна дитина має твори письменників, написані спеціально для неї, продовжується процес відбору кращих зразків фольклору для дітей, з'являються окремі збірочки, що знайомлять з давньою народною творчістю: «Бджілка», «Кую, кую чобіток», «Вийди, вийди, сонечко» (пісеньки), «Женчик, женчик невеличкий» (скоромовки), «Ходи, соньку, в колисоньку» (колискові пісні), «За горою золотою» (лічилки).

Записувати дитячий фольклор почали на початку XIX ст. Вчені вважають, що першою з'явилася друком коліскова пісня «Ой ходить сон коло вікон» на сторінках альманаху «Русалка Дністровая» (1837). Значна кількість записів дитячого фольклору була

вміщена у багатотомному виданні «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (1872—1878). У 80—90-х рр. ХІХ ст. дитячий фольклор з'являвся досить часто як на сторінках журналів, так і окремими добірками у спеціальних збірниках і виданнях. Помітним явищем була поява невеликої за обсягом збірки дитячого фольклору «Дитячі гри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини та Звягельщини на Волині» (1903), упорядкованої Лесею Українкою та її чоловіком К. Квіткою.

У пореволюційний час бачимо значне зацікавлення дитячим фольклором. Не завжди, правда, збирачі і дослідники уміли зробити належні висновки про записаний матеріал, подати його в контексті з дитячим життям, з тим новим, що у ньому народжується із зміною соціального ладу. Варто відзначити такі довоєнні видання, як «Українські народні колискові пісні» (упор. М. В. Нагорний, Г. С. Сухобрус (1939)), «Українські народні казки, легенди, оповідання і речитативні вірші для дітей» (1939).

Першим спеціальним виданням української дитячої народнопоетичної творчості, предствленої всіма жанрами, стала збірка «Український дитячий фольклор» (1962), яку упорядкував і написав передмову В. Г. Бойко. Не все у її побудові, систематизації творів, підборі мелодій бездоганне, але в цілому це помітне видання дитячого фольклору.

Існують різні визначення як самого поняття дитячий фольклор, так і груп творів, що входять у це поняття. Дехто вважає, що дитячий фольклор — це поезія пестування і твори, складені самими дітьми. Все інше — народна творчість дорослих (Г. С. Виноградов). Враховуючи середовище, в якому побутує дитячий фольклор, В. П. Анікін у книзі «Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор» (1957) визначає такі його групи: 1) твори дорослих для дітей; 2) твори, що втратили значення в житті дорослих і перейшли до дітей; 3) твори, складені самими дітьми.

Часто неможливо визначити походження творів дитячого фольклору, а звідси і недосконалість його класифікації. В. Пропп виділяє: 1) твори, що вико-

нують дорослі або ж навіть старші діти для менших та 2) пісні, які співають самі діти¹.

¹ Див.: Пропп В. Я. Жанровый состав русского фольклора // Фольклор и действительность.— М.; 1976.

Є певний резон у поділі фольклорних творів для дітей на, по-перше, твори для найменших, що лише оволодівають рідною мовою і, по-друге, твори для дітей, що активно володіють мовою².

² Див.: Литвин Э. С. Песенные жанры русского детского фольклора // Советская этнография.— 1972.— № 1.— С. 58—68.

Розділи про дитячий фольклор у підручниках для педагогічних вузів та університетів, як правило, відсутні. Лише в одному є окремий розділ, що досліджує народнопоетичну творчість для дітей³. Його автор

³ Русское народное поэтическое творчество / Под ред. А. М. Новиковой.— Изд. 2-е.— М.: 1978.

В. Василенко розрізняє: 1) твори з ігровими діями; 2) твори, що виконуються незалежно від ігрових дій і приваблюють дітей передусім своїм змістом.

Більшість дослідників дитячої літератури розрізняють: 1) фольклор для найменших, вбачаючи в ньому яскраво виражену специфіку; 2) твори різних жанрів, відібрані багатьма поколіннями народу з метою виховання на їх зразках підростаючого покоління.

Вихователі дошкільних закладів знайдуть цікаві думки про розвиток і класифікацію віршованих жанрів народнопоетичної творчості для дітей у монографії Г. В. Довженок «Український дитячий фольклор» (1981).

Народнопоетична творчість для дітей, як і література, тісно пов'язується з проблемами дитинства, має різне педагогічне спрямування, відповідає особливостям сприймання дітей певного віку.

**Ласкавий і співучий світ
дитячої пісні**

**Колискові пісні.
Забавлянки**

Як і коли прийшли пісні до дитини, важко сказати, адже споконвіків вони супроводжували людину від народження і до смерті.

У вірші сучасного радянського поета Расула Гамзатова «Колискова моєї матері» є рядки •

В цій літературній колисанці звучить споконвічне прагнення жінки-матері бачити свою дитину щасливою. В ній багато того заспокійливого ферменту, що становить основу і народної поезії пестування.

К о л и с к о в і п і с н і у наш час не мають такого поширення, як раніше (питання це, зрештою, потребує глибшого вивчення). Вони звучать у дитячих телепередачах (наприклад, «На добраніч, діти!»), по радію, рідше в родинному колі.

Пісні ці виникли як вияв турботи про дитину. Відомо, що значить для хорошого розвитку немовляти здоровий, спокійний сон. А ніжна пісня заколисує, заспокоює не лише мелодією, а й змістом, який її певною мірою визначає. У пісні висловлюються думки і почуття матері, звернені до дитини, загадування про її майбутнє, роздуми про власну долю. Головне завдання колискової пісні — приспати маля, звідси й образи, що найчастіше спостерігаються: котик-воркотик, який своїм муркотінням присипляє, голуби-гулі, що є в народній творчості символом добра і чистоти, персоніфіковані Сон і Дрімота. Ці образи характерні також для російських колискових пісень. Наприклад ••

Більшість колискових пісень вміщають добрі побажання дитині •••

• Я ж тобі життя дала,
Лиш для миру, не для зла!
Не віддам тебе війні!...
Спи, мій синку, в тишині!

•• Ой ну люлі, люлі,
Налетіли гулі.
Ой ви, гулі, не гудіть,
Дитиноньки не будіть,
В нас вона маленька,
Спати раденька.

А, баю, баю, баю,
Баю Василеньку мою,
Дочку маленькую.

Ай люли, люли, люли,
Прилетели к Вале гули,
Прилетели гули...

••• Ой щоб спало, щастя
знало,
Ой щоб росло, не боліло,
На серденько не кволило.
Соньки-дрімки в колисоньки,
Добрий розум в головоньки,
А рісточки у кісточки,
Здоров'ячко у сердечко,
А в роточок говорущи,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

Від великої любові до дитини народжується у матері віра в магічну силу поетичного слова, яке віджене лихі сили, накличе щастя.

Всі колисанки об'єднує глибокий ліризм, що виявляється у ніжному малюнку мелодії, ласкавих пестливих словах, сповненій сердечності інтонації, поетичних тропях (колиска «мальована», з «срібними колокольцями», «пелюшки шовкові», дитина «в золотому намисті», «в золотому дукачі»). Свєрідності і принадності надають колисанкам звуконаслідування, що якимось особливо наближають їх до дітей •

Коліскові пісні належать до творів, що дають простір для імпровізації. Їхні зміст, спосіб виконання, мелодика залежать від таланту співачки, її темпераменту і, звичайно, душевного стану, який може різко мінятися залежно від обставин життя і характеру почуттів.

У фіналі новели В. Стефаніка «Кленові листки» яскраво відтворений основний мотив коліскової, яку співає перед своєю смертю мати новонародженій дитині, якою прощається з усіма своїми дітьми. Пісня наче заспокоює, але який трагічний цей спокій, який страшний: «У слабім, уриванім голосі виливалася її душа і потихоньки спадала між діти і цілувала їх по головах. Слова тихі, невизраїні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полю, і ніхто їх позбирати не годен, і ніколи вони не зазеленіють».

Серед сучасних колісанок, створених письменниками, можемо знайти зразки таких, що вирости на народнопоетичній основі і мають певне поширення. Як приклад — «Коліскова» Любові Забашти ••

• *Колісочка хить-хить,
А Панасик спить-спить.
.....*

*Воріточка скрип-скрип,
А Панасик спить-спить.*

•• *Тихше, котику, ходи
Та Оксанку не збуди,
Чи заходь до хати,—
Ляжеш з нами спати.
Бо заснули вже давно
Півник і лисичка,
Заглядає у вікно
Темна-темна нічка.
Місяць дивитьс'я й зірки,
Чи поснули малюки,
А хто добре спатиме,
Той цукерки матиме.*

Якщо колискова пісня повинна заспокоїти дитину перед сном, то з а б а в л я н к и (пестушки, потішки), навпаки, розвеселити, підбадьорити, зарядити енергією, активізувати рухливість дитини. На противагу колисковим пісням забавлянки дуже поширені і сьогодні. Вони, крім усього, сприяють фізичному розвитку дитини. Активно використовуються забавлянки від часу, коли дитина може вже сидіти. Деколи вони виступають і в ролі колісанок. До речі, такого типу твір є у А. Малишка, де в першому куплеті співається: «Спи, засни, моя дитино», а в третьому й четвертому — «Дай же мамі рученята», «Посміхнись до мене, сину».

Під час виконання колискової пісні малята — пасивні слухачі, а вже забавлянка, створюючи ігрову ситуацію, спонукає до дій, рухів ручками, ніжками, голівкою. Народна педагогіка на основі сприймання дітьми забавлянок визначає їхній розвиток. В «Матеріалах до українсько-руської етнології» (1907) читаємо: «А з шести неділь до року уже починають цікавитися її розумом, удачею і таке інше. І свої, і чужі, і більш сусідські люди уже питають таку дитину «ладі» і «сороки»... і «туті-туті»... Як бачать, що дитина в свій звичайний час виявляє себе вдало, то радіють, утішаються. А як же ні, то сумують, журяться...»¹

¹ Довженок Г. В. Український дитячий фольклор. — К.: Наук. думка, 1981. — С. 72.

Забавлянки є засобом пізнання дитиною світу, вони дають перші уявлення про трудові процеси («Печу, печу хлібчик», «Куй, куй чобіток»). А відома «Сорока-ворона на припічку сиділа...», відповідно до розуміння маляти, викликає зневажливе ставлення до ледаря, що води не носив, діжі не місив, хати не топив, дітей не глядів. Це забавлянки з пальчиками руки, які по черзі загинають.

Забавлянки типу «Ладі» та «Тосі», що супроводжуються плесканням долоньок, сприяють розвитку координації рухів дитини, активізують процес опанування нею мови.

Чимало забавлянок енергійно супроводжуються гойданням, ритмічним підкиданням на носі з частим повторюванням звукосполучень «чук», «чуки», «гуци». Від цього й пішла назва «чукикалки», «гуци-

калки». Такий тип забавлянок забезпечує потребу дитини в ритмічних рухах, приносить їй радість спілкування з батьками, з найближчим оточенням. До забавлянок відносять безконечні казочки «Був дід Монька», «Був собі чоловік Нетяжка», важливим композиційним елементом яких є фраза «казати, чи ні?», що вживається в найрізноманітнішому словесному оформленні.

Бездоганність художньої форми забавлянок передусім забезпечується багатою звуковою гамою, де звукові повтори підкреслюють наспівність, алітерації та асонанси викликають милозвучність, звуконаслідування поглиблюють знайомство з навколишнім світом, допомагають його естетично сприймати.

Сучасні дитячі поети досить широко використовують поетику «чукикалок» (В. Ладижець, В. Швець).

Пісні

про навколишнє життя

Підростаючи, діти з кожним днем все глибше пізнають світ, відчувають свої зв'язки з ним, передусім через працю, до якої колись сільських малят залучали дуже рано. В їхніх пісеньках головні герої — переважно тварини і птахи — виконують найрізноманітніші трудові дії. «Два півники, два півники горох молотили» — пісенька гумористичного характеру передає атмосферу злагодженої колективної праці. Тут кожний має свою ділянку роботи: півники молотять, курочки до млина носять, цап меле, коза насипає, а козеня приграє на скрипочці.

Тема праці знаходить свій природний розвиток у пісеньці «Ой ти, коте сірий», де також наявний мотив розподілу доручень у колективній праці. Котик сірий має вимести сіни, білуватий — прибрати в хаті, рудий (рудько) — топити грубку, чорний — наловити рибки. Пісенька за своїми жанровими особливостями — синкретична. В характеристиці котиків є елемент прозивалки, а в кінцівці, що завершує розвиток сюжету, — потішки і лічилки: котик повинен наловити рибки «і мамці, і няньці, і бабусі старенькій, і дитинці маленькій». В загальному тоні пісні відчувається мелодія колисанки.

Трудові співанки виникли давно, коли основним заняттям було сільське господарство і ремесло. В співанках зображено різні види польових робіт — оранку, жнива, вирощування маку («Маківниці»), гречки («Ой виорю нивку...»). Персонажі співанок шевцюють (чудова мініатюра: «Кую, кую чобіток, Подай, бабо, молоток. Не подаси молоток, Не підкую чобіток»), займаються бондарством, ковальством, мелють збіжжя. В композиції таких творів роль рушії сюжету виконують запитання, які водночас вказують порядок дії. Наприклад •

Тісно пов'язана з пісеньками про працю (багато з них здатні прищепити любов до творчої, сумлінної праці, виховати елементарну необхідність в ній) *календарно-обрядова поезія*, що прийшла до дітей з фольклору дорослих. Ще в далеку язичеську епоху з бажання задобрити могутню природу, що не тільки чарувала своєю красою, а й могла виявляти жорстокість, прирікаючи народ на голодне існування, виникла багатозвучна поезія, що відповідала певним порам року і навіть окремим місяцям. Центральними в ній були образи природи, яка сприймається як жива істота. Найбільшим циклом календарно-обрядової поезії є *веснянки*. А що весняна пора найбільш бажана для дітей, то й поезія весняного буяння стала для них особливо близькою. Досить було пригріти сонечку, защебетати пташечці-вівсянці, як молодь і діти починали водити хороводи, виспівувати веснянок ••

У процесі виконання веснянки не раз тісно пов'язувались з закличками, що за основу мали первісну віру людей в магічну силу слова і дії •••

• *Хочеш знати, як коваль огонь роздуває?*
— *Ой, так, ой, так, так огонь роздуває.*
Хочеш знати, як коваль залізо розпікає?
— *Ой, так, ой, так, так залізо розпікає...*

•• *Мої милі огірочки,
Жовтий цвіт, жовтий цвіт.
Садила вас, поливала.
Щонеділі вибирала,
Жовтий цвіт, жовтий цвіт.
То стелються, то в'яжуться,
То хороше розцвігаються,
Жовтий цвіт, жовтий цвіт.*

••• *Сонечко, сонечко,
Виглянь в оконечко,
Дітки гуляють,
Тебе виглядають.*

Із зимового циклу календарно-обрядової поезії в дитячий фольклор прийшли *колядки* і *щедрівки*, що переважно мають жартівливий характер, акцентують на вимозі подарунка •

Цікаво, що коли церковники, запровадивши християнство на Русі, змушені були ув'язати язичеські свята зустрічі Весни, Коляди з релігійними, то саме в дитячому фольклорі особливо активно відбувався процес творення пародій на релігійні колядки, молитви. Процес цей мав неусвідомлений характер і пояснюється тим, що діти не розуміли релігійних догм. Їхню творчість можна сприймати як прояв наївного атеїзму ••

Серед пісень календарно-обрядового циклу є чимало поетичних творів, що оспівують красу природи рідної землі, неповторність хліборобської праці. Окремі з них появляються у наші дні в збірочках для дошкільнят, які видає «Веселка» («Бджілка»).

Жартівливі пісні

Через століття гноблення і боротьби проти зовнішніх і внутрішніх ворогів трудовий народ проніс оптимістичну віру в світле майбутнє, уміння сміхом покарати зневагу, жартом перемогти важкі обставини життя. Потреба у сміхові та жарті, талант до них передавався з покоління в покоління. Жартівливі пісні знали вже діти раннього віку («Та внадився журавель», «Два півники», «Зайчику, зайчику»), вони викликали у дівчатах радісний настрій.

До цього виду дитячої поезії віднесемо *пісні-небилиці*, які називають ще переслів'ями, перевертнями. Гумористичні твори, в яких усе переплутано, зміщено у просторі і часі, перебуває у «світі навпаки», посправжньому веселять, розважають дівчата, вчать

• *Коляда, коляда,
Дай, дядьку, пирога!
Як не даси пирога,
Возьму вола за рога
Та виведу на моріг
Та виламлю правий ріг.*

•• *Отче наш!
Батько наш!
Кури крав
і в міх клав —...*

*Коляд, коляд, колядиця,
Добра з маком паляниця,
А без маку не така,
Дайте, дядьку, п'ятака!*

«грати словом», фантазувати, шляхом незвичного поєднання образів, слів встановлювати різноманітні зв'язки предметів та явищ навколишньої дійсності. Окрім цього, пісні-небилиці вчать самостійно мислити, критично підходити до одержаної інформації, зіставляти її з реальним станом речей •

Помітивши недоречності, які формують «зміст» небилиці, дитина встановлює істину, починає краще розуміти силу справжніх знань.

Добрый знавець дитячої психології К. Чуковський у книзі «От двух до пяти» відстоює право громадянства небилиць («перевертышей») в літературі, вважаючи, що вони не тільки розважають, формують відчуття смішного, а й сприяють розумовому та естетичному розвитку дитини. Крім віршованих та пісенних небилиць існують ще прозові, які в народі дістали назву нісенітниць. Вони менше поширені в дитячому середовищі.

Серед жартівливих пісень, що побутують серед дітей, чимало таких, що побудовані на звуконаслідуванні. Вони можуть бути простенькі за змістом, але можуть розгортатися і в досить об'ємний сюжетний вірш чи пісню, що перебуває на стиках з казкою. В популярному варіанті пісні про чоловіка, який вирішив господарювати, весь сюжет побудований на звуконаслідуванні ••

Наведена тут остання строфа пісні складається з рядків, з яких кожний може використовуватись самостійно на перших етапах засвоєння дитиною мови.

Ігровий фольклор

«Дитина до десятилітнього віку, — на думку Максима Горького, — вимагає забав, і вимога її біологічно законна. Вона хоче гратися, вона грається всім і пізнає

• *Що там в лісі за комедія
була,
Що курочка поросяток навела,
Порослята та й волів навели,
А ті воли та й яєчка
нанесли...*

•• *А возичок скрипу-рипу,
А воличок лапу-лапу,
А котичок няв-няв-няв,
А собачка гав-гав-гав,
А корівка рику-рику,
А кізонька стрику-брику,
А овецька бе-бе-бе,
А гусочка ге-ге-ге.*

навколишній світ насамперед і найлегше у грі, грою. Вона грається і словом, і в слові, саме на грі словом дитина вчиться тонкощів рідної мови, засвоює і її і те, що філологічно називають «духом мови»¹. Дитячі ігри

¹ М. Горький про дитячу літературу. Статті і висловлювання. — К., 1953. — С. 81.

прийнято поділяти на дві великі групи — драматичні і спортивні. Ігри першої групи багаті поетичним матеріалом, другій — мистецький елемент властивий лише деякою мірою.

З хороводних драматичних ігор дорослих до дітей перейшли пісні на сільськогосподарську тематику «А ми просо сіяли», «Мак», які супроводжувалися рухами, жестами, що імітують певні трудові процеси.

Досі поширена серед дошкільнят «Подоляночка», під час виконання якої численні рухи компенсують відсутність ясності змістового словесного малюнка. В сучасному репертуарі ігор давнього походження пісня, як правило, відіграє роль поетичного коментаря («До нори, миша, до нори...»).

Ігри починаються з розподілу ролей між учасниками. Щоб все було справедливо, вдаються найчастіше до *лічилки*. Як правило, це мініатюрний вірш з чітким ритмом, який виконується речитативом.

Більшість лічилок у своїй основі мають лічбу, числа •

Не раз у лічилках знаходить відображення оточення дитини ••

Серед сучасних дітей побутують лічилки як народні, так і літературного походження, створені Н. Забілою, П. Вороньком, О. Підсухою.

У ряді випадків спостерігаємо певну спорідненість лічилок із *прозивалками* (дражнилками), які народжуються під час гри і творяться, отже, самими дітьми. Відомий фольклорист В. Пропп зауважує:

• *Раз, два, три, чотири,
п'ять —
Вийшов зайчик погулять.
Як нам бути, що зробити?
Треба зайчика зловити,
Будем знову рахувать:
Раз, два, три, чотири, п'ять.*

•• *Мидір, Сидір і Каленик
Збудували тут куреник.
У куренику сидять,
По варенику їдять.
В нас вареників немає,
Хто жмуритись починає?*

«Діти дуже люблять піддражнювати одне одного, співати насмішкуваті пісні. Такі пісні-дражніння і пісні-глузування являють особливий, дуже забавний і цікавий вид творчості»¹.

¹ Цит. за кн.: Довженко Г. В. Український дитячий фольклор.— К.: Наук. думка, 1981.— С. 108.

Прозивалка завжди має конкретного адресата: «Поля-боля, бараболя, недоварена квасоля», «Іван-балабан». Здебільшого прозивалки виникали в процесі сварки, викликали бійку або заміняли її. Матеріалом для них служила риса зовнішності (довгий ніс, товсті губи тощо), але частіше — всякі вигадані якості, що в сукупності мусили особливо принизити висміювану особу. При цьому не зважалося на відсутність логічної послідовності думки, згрубілу лексику. Такі прозивалки могли бути досить забавними і колоритними, особливо якщо вони ще й ставали на захист здорової моралі або звертали увагу на негативні риси характеру чи поведінки •

У багатьох випадках до такої дитячої творчості, як прозивалки, необхідно ставитись критично. Недостатньо розвинені моральні почуття юних «памфлетистів» можуть призвести до кпин над фізичними

За горою золотою. Українські народні лічилки.— К.: Веселка, 1978.

• *Іван-балабан
Усе в носі колуна,
Колунає, колунає,
Бо ума зовсім не має.*

вадами дитини, і тоді зазвучить «сміх жорстокий, до якого схильні діти і який... криє в собі певну небезпеку» (Дж. Родарі). Прозивалки, окрім цього, подекуди хибують вульгаризмами, привчають безпідставно ображати інших, що знижує їх етико-естетичну вартість.

Менше поширені *мирилки*. Процес їх творення варто стимулювати, бо це один із ферментів, що вносить у бурхливе дитяче життя мирне начало. Думається, що люди, які в дитинстві відчували облагороджуючу силу мирилки, дорослими зуміють гідно вести себе в конфліктних ситуаціях, тактовно їх ліквідувати. Як приклад наведемо одну із найдавніших за часом створення мирилок •

Зерна народної мудрості

Хоча прислів'я і приказки «завжди короткі, але розуму й почуття... в них на цілі книги» (М. Горький). Афористичні вислови, що акумулюють багатовіковий досвід народу, справді є вираженням його мудрості і філософії. Народнопоетичні твори були у свій час замість посібників, підручників і енциклопедій. Вони навчали і виховували дорослих і дітей, та ніде соціально-громадянське мислення народу не знаходило такого сконденсованого виразу, як у прислів'ях і приказках, ніде не було стільки повчального матеріалу, як у цьому жанрі творчості.

«Які батьки, такі й діти». Ким, коли, за яких обставин було створене це прислів'я і кинуте між люди, заставляючи задуматися про виховання дітей у сім'ї?

«Діло майстра величає» — досить почути цю приказку, і немає вищої оцінки твоєї праці, щось героїчне відлунюється в короткому вислові. «Квітам потрібно сонце, а людям — мир». Так у прислів'ї нашої доби відобразилась миролюбна позиція радянських людей.

• *Вишні-черешні розвиваються,
Сине озеро розливається,
Ясне сонечко усміхається,
Жито силоньки набирається.
Через тин вишня похилилася,*

*Дві подруженьки посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
Не сварімося, моя душечко.
Тобі яблучко, мені зернятко,
Не сварімося, моє серденько.*

Широкі тематичні обрії прислів'їв і приказок, глибоко у давнину сягають вони своїм корінням. Наприклад, до епохи введення християнства на Русі належать прислів'я, які свідчать про критичне ставлення до язичницького бога: «Боже, поможи, а сам не лежи», «Взяв боженьку за ноженьку — та й бабах об землю». У прислів'ях залишило слід історичне життя народу («Незваний гість гірше татарина»). В них можна відчутти епоху, історію. Але в переважній більшості приказок і прислів'їв висловлені такі думки, погляди, оцінки, які не втрачають своєї ваги протягом століть. Зустрічаються, звичайно, і застарілі сентенції, наприклад «Без бука нема науки», які або вживаються в гумористичному плані, або ж зовсім виходять з ужитку.

Досліджуючи генезис прислів'їв, М. Горький побачив причину їх виникнення у прагненні «людей до організації трудового досвіду в словесних формах, які найлегше і найміцніше закріплювалися в пам'яті, — у формах двовіршів, прислів'їв, приказок, трудових лозунгів давнини»¹.

¹ М. Горький про дитячу літературу. Статті і висловлювання. — К., 1953. — С. 81.

У поетичному горьківському визначенні жанру лежить ключ до розуміння особливостей змісту і форми прислів'їв і приказок. Маленькі за обсягом твори охоплюють різні сторони життя, суспільного і особистого, в них відображені питання побуту, моралі, культури, політики, економіки. Лаконічність вимагає місткості поетичних засобів. Не випадково існує прислів'я «Народ скаже — як зав'яже».

Вживаємо паралельно два терміни: приказка і прислів'я. Деколи їх об'єднують під назвою приповідки, але в цілому це не тотожні поняття. Прислів'я містить у собі ширші висновки і узагальнення, є завершеним судженням, а приказка здебільшого лише натяк на судження. Прислів'я, як правило, має повчальний характер, а приказка — тільки констатує факт, але оцінки йому не дає. Твердження «Не гонись за двома зайцями, бо й одного не піймаєш» є прислів'ям, а коли сказати «Не гонись за двома зайцями», то це вже буде приказка. Дотепна приказка не має широти суджень, що характерне прислів'ю, зате вона може надати колориту мові, передусім забарвити її гумором.

Якщо в інших видах фольклору можна знайти зразки, адресовані спеціально дітям, то прислів'я і приказки — універсальні твори, які не враховують віку людини. Вони застерігають перед негідними вчинками, прищеплюють високі моральні якості через образи правди («Правда і в огні не горить, і в воді не тоне»), праці як джерела життя («Праця чоловіка годує, а лінь марнує»); в багатьох прислів'ях уславлюються такі позитивні риси людини, як сміливість, чесність («Хліб-сіль їж, а правду ріж», «Сміливого і куля не бере»).

У вихованні підростаючого покоління помітну роль можуть відігравати прислів'я і приказки про досвід і знання («Умієш помилятися, умій і поправлятися», «Хто знання має, той і мур ламає»), старанність і лінощі («Роби не язиком, а руками», «Кінець — ділу вінець», «І сокира, лежачи, ржавіє», «Де нема охоти, там нема роботи»), побут людини («Хто має хліб в торбі, той сяде й на горбі», «Хто рано підводиться, за тим діло водиться»).

Діти рідко користуються у своїй мові прислів'ями та приказками, але коли почують влучний вислів, то задумуються над його змістом. Треба лише уміло спрямовувати хід їхніх думок. Навіть механічне запам'ятовування народних афоризмів може бути корисним. Короткі, найчастіше заримовані, фрази дають дітям певну інформацію, розвивають спостережливість («Ластівки низько літають — дощ обіцяють»), привчають до асоціативного мислення («Жолудь який малий буває, а з нього великий дуб виростає»). Яскрава образність прислів'їв та приказок не раз спонукає до власної творчості.

Приказки та прислів'я, мабуть, ніколи не зупиняться у своєму історичному розвитку. Радянська епоха дає все нові й нові зразки давнього жанру народної творчості: «Партія — світоч миру», «Смілі йдуть на цілину, як ходили на війну», «Без газети, як без рук», «Від ленінської науки міцніють розум і руки».

В дуже давні часи виникла й загадка — афористичний твір, в основі якого лежить метафора. В загадці особливо відчувається устремління людської думки до зв'язку з поезією. Немає, мабуть, жодного явища, предмета, що не став чи не міг би стати об'єктом за-

гадки. Вона охоплює всі види людської діяльності, матеріальної та духовної культури народу. Напевно, перші загадки виникли від спостережень над природою. Їх і за кількістю найбільше. В поле зору людини попадало небо, сонце, місяць, зорі, і людина знаходила подібність у них з предметами свого побуту: «Без дров, без огня, а світить і гріє щодня» (Сонце).

Багато існує загадок про день і ніч, про пори року, явища природи: «Скатертина біла увесь світ накрила» (Сніг); «Стукотить, гуркотить, як сто коней біжить» (Грім); «Чорна корова всіх людей поборола» (Ніч).

У народних загадках не раз фігурує сама людина з її зовнішністю, житлом, матеріальною культурою: «Брат з братом через дорогу живуть, а один одного не бачать» (Очі); «Мати гладуха, дочка краснуха, син кучерявий» (Піч, вогонь, дим); «Що іде без упи ну?» (Годинник).

Запитання загадки примушують дитину думати, зрештою, дорослого теж. Колись загадкою проводили перевірку інтелектуальних можливостей людини. Вона входила у весільні обряди, русальні пісні. Молодий міг сісти біля молодої лише за умови, що розгадав загадку. Малі діти люблять такі загадки, в яких перераховуються ознаки предмета або дається чітка характеристика його особливостей: «Червона, солодка, пахуча, росте низько — до землі близько» (Суниця). Їм близькі загадки-жарти, головоломки, шаради. Загадки розвивають увагу, кмітливість, винахідливість. Процес роботи мозку над відповіддю є творчим процесом, що приносить дитині радість відкриття, а тим самим обдаровує позитивними емоціями.

І старі за походженням, і нові загадки широко побутують серед дітей. Поряд з такими, як «Поле не міряне, вівці не лічені, пастух рогатий» (Небо, зірки, місяць), що виникли в часи Київської Русі, вживаються зовсім нові: «Тепла гармошка весь дім зігриває» (парове опалення).

Ще в минулому столітті взялися письменники за створення літературної загадки. Талановитим автором був Леонід Глібов, який дав зразки загадки з відгадкою, а також оригінальну форму акростихів. Радянські дитячі письменники, враховуючи досягнення

науки, техніки, йдуть у створенні загадки двома шляхами: 1) в основі залишається традиційний фольклорний сюжет — «Дуже я потрібна всім — і дорослим, і малим», «Всіх я розуму учу, а сама завжди мовчу» (Книга); 2) твориться зовсім новий сюжет, що віддзеркалює епоху НТР: «Крил не має, а навколо Землі і Місяця літає» (Штучний супутник).

В наші дні поширені літературні загадки Г. Бойка, Т. Коломієць, Ю. Кругляка, В. Довжика, М. Петренка та інших.

Одним із специфічних творів народної педагогіки є **скоромовки (спотиканки)** — прозові або віршовані твори гумористичного спрямування •

Здебільшого скоромовки не мають виразного виховного спрямування, їхнє призначення — розвеселити, забавити дитину співзвуччям слів. Ще не знаючи, що таке алітерація, асонанси, діти помічають, що повторення однакових чи подібних приголосних або голосних надає мові благозвучності, музичності ••

Повторення звука «р» створює тут особливу мелодію, дещо може жорстку, але плавну і по-своєму милозвучну. Це щодо естетичної характеристики скоромовок. Крім цього, вони ще допомагають дітям в практичному оволодінні мовою. Скільки є малят, що відчувають труднощі при вимові окремих звуків («р», «л»), словосполучень! Відповідно побудована гра в скоромовки з частим повторенням «важких» звуків допоможе подолати фонетичні труднощі, позбутися шепелявості.

Сама назва підказує, як треба читати скоромовки. «Скоро, скоро,— писав Г. Бойко в одному із своїх творів,— мовить Ганка скоромовки-спотиканки, слово в слово слова ловко скоро мовить скоромовки».

Послухайте, діти, казку

Прийшли до нас твори цього жанру з глибокої давнини. Термін казка похідний від слова «казати» і стосується творів фантастичного характеру, що ма-

• Сів шпак на шпаківню,
Заспіває шпак півною:
— Так, як ти, не вмю я,
Ти не вмієш так, як я.

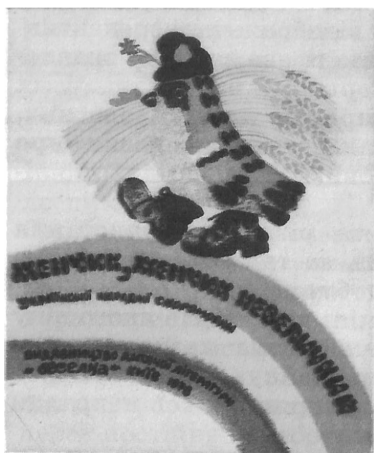
•• На дворі трава, на траві
дрова,
Не рубай дроба на траві
двора.

ють цікаві пригодницькі сюжети. К. Ушинський називав казки блискучими спробами народної педагогіки, а її хранителів і популяризаторів — бабунь, дідусів, матерів — природними педагогами.

...У довгий зимовий вечір при світлі підсліпуватого каганця продовжувала свій робочий день трудова сім'я: тихо дзижчала прядка в руках невістки, в шумі віхоли ледь чутно звучала мелодія заспокійливої колискової пісні. Притихли дорослі і малі — вони слухають бабусину казку. І немає вже убогої хати, забувся біль спрацьованих рук, бо вже Іван — мужичий син перемиг змія-людожера, врятував царівну, Котигорошко знайшов своїх братів і сестру, яблунька з срібними листочками вродила рясно золоті яблука, а маленький кришталевий черевичок прийшовся саме впору дівчині-сироті. Уважні слухачі казки забувають про все на світі... Сьогодні казкова фантастика також будить думку, — і народжується в малій голівоньці мрія перетворити неймовірне в дійсність. Колись казка творилась генієм народу для дорослих. Вона передавала досвід поколінь, моральні устої трудового народу, його непримиренність до експлуаторського ладу, віру в краще життя. Не випадково

Женчик, женчик невеличкий.
Українські народні скоромовки.— К.: Веселка, 1978.

З якої казки? Загадки.— К.:
Веселка, 1979.

казку так високо цінили основоположники наукового комунізму. К. Маркс говорив про вплив давнього мистецтва слова на сучасних йому людей. У своїх спогадах його дочка Е. Маркс-Евелінг згадує про те, як майстерно батько розповідав казки і як впливали вони на виховання дітей. В. І. Ленін вважав, що казка дає цікавий матеріал, на якому «можна було б написати прекрасне дослідження про бажання і сподівання народні...»¹.

¹ Див.: Бонч-Бруевич В. Д. Ленін про поезію // В. І. Ленін про літературу. — К.: Дніпро, 1970. — С. 543.

Видатний теоретик дитячої літератури І. Я. Франко вбачав у казці значні можливості для виховання високих моральних якостей, чуття поетичного слова: «Оті простенькі сільські байки, як дрібні тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі речей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті»².

² Франко І. Я. Твори. — В 20 т. — Т. 4. — С. 134.

Хоча в основі всякої казки лежить фантастика, це зовсім не значить, що її зміст, конфлікти, ~~контрасти~~ відірвані від реального життя. «У всякій казці, — писав В. І. Ленін, — є елементи дійсності: якби ви дітям подали казку, де півень і кішка не розмовляють людською мовою, вони не стали б нею цікавитися»³.

³ Ленін В. І. Повне зібр. творів. — Т. 36. — С. 18.

Той факт, що у казці не раз відображена перспективність людського мислення, дав право доброму знавцеві народної творчості М. Горькому визначити її як прототип гіпотези. Бо й справді, люди, перш ніж, наприклад, винайшли літак, створили казки про польоти на залізному птахові, килимі-самольоті, літаючому кораблі.

Різноманітні за сюжетом та рівнем використання фантастики казки поділяють на три групи: про тварин, чарівні та соціально-побутові.

Найбільш близькі та зрозумілі дітям будь-якого віку казки про тварин. «Не тим цікава казка, — писав І. Франко у своїй «Байці про байку», — що говорить неправду, а тим, що під лушпинням тої неправди криє звичайно велику правду»⁴.

⁴ Франко І. Я. Твори. — Т. 4. — С. 133.

Так, народні казки про тварин, без сумніву, були в дорядянський час найкращим матеріалом для пізнання дитиною реального життя, реальних стосунків між людьми. В них звірі, як і люди, працюють, відпочивають, сперечаються, розмовляють, конфліктують, миряться. Багато персонажів-тварин наділені постійними рисами характеру і поведінки — лисиця майже завжди хитра, вовк — дурний, заєць — боягузливий, ворон — мудрий та ін. Відомий дослідник народної творчості І. П. Березовський вказує на один з найбільш продуктивних шляхів, перетворення «звіриного епосу» в твори для дітей: «Пристаюючи казку до сприйняття її дітьми, народні оповідачі скорочували сюжети, акцентували на найхарактерніших моментах події, вводили до неї нові образи, удосконалювали художню форму, всіляко дбаючи про те, щоб зробити твори якомога цікавішими й доступними для дітей. Так виникло чимало суто дитячих казок, однією з характерних рис яких була надзвичайно досконала художня форма»¹.

¹ Березовський І. П. Укр. народні казки про тварин // Казки про тварин. — К.: Наук думка, 1979. — С. 29.

Для малих дітей найдоступніші повчально-розважальні казки про тварин, що дозволяють їм самим легко зробити висновки про те, що добре, а що погано. З таких казок, як «Котик і Півник», «Пан Коцький», «Коза-дереза», «Колобок», постають перед малятами різні характери тварин, що розкриваються у тих чи інших життєвих ситуаціях. Довірливий, не дуже розумний Півник, сповнений власної гідності, а насправді боягуз пан Коцький, хижа брехлива Коза, хвалько Колобок та інші зразу розгадуються дітьми, і у них виникає доброзичливе або осудливе ставлення до цих персонажів.

Серед повчально-розважальних казок виділяються так звані кумулятивні, або докучливі. Побудовані переважно на діалогах, що є важливим засобом характеристики персонажа, за цікавим принципом введення все нових осіб, що включаються в розмову і беруть участь у подіях, ці казки не мають такого динамічного сюжету, як більшість інших. Тут дія через постійне повторення основних подій твору розгортається навіть уповільнено («Колобок», «Рука-

вичка»). Дітей вони приваблюють ситуативною різноманітністю, в основі якої рух — мишка *біжить*, жаба *плигає*, вовк *суне*, колобок *когиться* — і постійне поповнення колективу. Самохарактеристика, що дається влучними епітетами-прикладками: *мишка-шкряботушка*, *жабка-скрекотушка*, *зайчик-побігайчик*, *лисичка-сестричка* і т. д.; звуконаслідування голосу тварин: *хро-хро-хро* (кабан), *гав-гав-гав* (собака) допомагають дітям уявити кожну тварину («Рукавичка»).

Немає такого аспекту виховання, який би не відбився у казці. Але найчастіше йдеться про те, яка велика користь і насолода буває від праці, що добре, а що погано. Не раз в таких казках, як зрештою і в народних трудових пісеньках для дітей, деталізується процес праці, що є засобом моральної оцінки персонажів.

Наприклад, у казці «Колосок» мишенят звали Круть і Верть, бо вони тільки крутились-вертілись, півника — Голосисте Горлечко. На світанку півник будив усіх піснею, а потім брався за роботу. Працьовитість завжди нагороджується — така мораль каз-

Колосок. Українська народна казка.— К.: Веселка, 1977.

Лисичка та журавель.
Українська народна казка.
— К.: Веселка, 1977.

ки. Знайдений колосок треба було обмолотити, із зерна намолоти борошна, замісити тісто, спекти пиріжки. Ліниві, легковажні мишки знали одне: «Тільки не я, тільки не я». Засобом діалогу розкривається непривабливість паразитичного способу життя мишенят, що привів їх у ганебне становище, позбавив життєвих приємностей. «Немає за що таких ледарів пирогоми пригощати», — резюмує казка. За цим стоїть народна мудрість: «Хто не робить, той не їсть».

Улюбленою казкою малят є «Котик і Півник», що так гарно розповідає про справжню дружбу. Як більший, сильніший Котик оберігає слабшого друга, вчить його розуму. В характеристиці народ наділяє Котика педагогічним тактом у стосунках з меншим — він не сердиться на відсутність тямкуватості в Півника, наполегливо виховує в нього почуття обережності. А коли той потрапляє у безвихідну ситуацію, приходять на допомогу. Сьогодні діти дуже активно реагують на ідеї казок, вчинки персонажів. У згаданій вище казці та й в багатьох інших наявні мотиви жорстокості. Вихователь повинен уміти пояснити їх не тільки давністю походження казки, що відбиває відповідний рівень свідомості людей. Котик вбиває лисичку і лисенят, бо інакше йому не врятувати від смерті друга — таке пояснення дітям доступне. В цілому ж треба дбати, щоб у віці, коли мала дитина не має психологічних основ для сприймання всієї правди життя, жорстоке і страшне не викликало в неї інтересу.

У казки про тварин не раз включаються пісеньки, віршовані імпровізації (співає, викликаючи півника з хати, лисичка; співає котик біля лисиччиних воріт) — вони відповідають духові дитячого фольклору. В такій казці, як «Коза-дереза», пісеньки виступають засобом характеристики персонажів. У переплетінні прозового і віршованого тексту бачиться естетичне чуття, педагогічний хист народу, який свідомо драматизував матеріал казки, надавав йому рис сценічності, ігрового характеру.

Своєрідної поетичності казкам надають часті повтори одних і тих стилістичних формул. Казки про тварин не раз мають цікавий пригодницький сюжет. У давні-

щі часи вони впливали на соціальний розвиток дитини — вчили помічати протиріччя класового суспільства, породжені ними стосунки між людьми. Коли композитор М. Лисенко створив у 1891 р. на основі народної казки дитячу оперу «Пан Коцький», цензура не випадково побачила небезпечно тенденцію в тому, що лисичка і котик «обдурюють більш крупних звірів: ведмедя, кабана, вовка», і прийшла до висновку: «Зазначений твір належить заборонити».

Чарівні, або фантастичні, казки, як і художні твори письменників з фантастичними сюжетами і образами, мають на дітей незвичайний вплив — на їхню уяву і на розвиток поетичного мислення, мови. Дітей захоплюють чудесні перетворення, каркбломний розвиток подій, величезні можливості героїв — долати простір, перемагати труднощі. А що головним персонажем виступає часто не найсильніший, найбільший, а буває, що зовсім юний герой, то все це створює у казці атмосферу, сповнену животрепетного, радісного відчуття сили, доброти, сміливості, незламності.

Позитивний образ чарівних казок багатолокий. За зовнішнім виглядом, походженням, за всією своєю біографією він незвичайний. Це Котигорошко, Ча-

Котигорошко. Українська народна казка.— К.: Веселка, 1985.

банець, Кирило Кожум'яка. Чимало героїв чарівних казок є втіленням могутніх сил і явищ природи, наприклад, Вернидуб, Вернигора, Крутивус — добрі помічники позитивного персонажа («Летючий корабель»). У чарівних казках особливо відчувається глибокий водорозділ між позитивними і негативними персонажами. Відповідно до способу життя і поведінки їм дістається нагорода і покарання. Герої зазнають незвичайних пригод, які не раз приводять їх до смерті, але живуща і цілюща вода повертає життя, молодильні яблука — силу і молодість, кінь-добротворець здатний не лише захистити, а й здобути для свого володаря бажану перемогу.

У фантастичних казках багато перетворень — живі істоти можуть переходити в цих казках в зовсім інший органічний стан (стати жабою, конем, криницею). У цьому знайшли відображення анімалістичні та тотемістичні погляди наших предків, що згодом завдяки трудовій діяльності людини, пізнанню нею світу перетворилися в поетичні образи, фантастичні оповіді.

У чарівних казках переважають гострі конфлікти, що виникають між позитивними й негативними персонажами і приводять до змагання не на життя, а на смерть. Звідси і особливості сюжету такої казки, її композиційної побудови. Починається вона, як правило, із зав'язки, що програмує конфлікт і з якої стає зрозумілим, які важкі випробування чекають героя на обраному шляху. А герой ставить перед собою небуденні завдання — визволити з неволі прекрасну невільничку, сестру, матір, в «тридев'ятому царстві, тридесятому государстві» знищити небезпечного ворога, смерть якого захована на дні океану чи в якійсь тварині, речі. Гіперболізація позитивного персонажа, його вчинків, результатів діяльності — основний засіб характеристики: якщо сила, то колосальна, якщо розум — великий. Найвищими є моральні якості, серед яких виділяється самовідданість і готовність до самопожертви. Деколи герой піднімається до високого обов'язку захистити свою країну перед нашествиям лютого ворога («Кирило Кожум'яка»).

Поетика фантастичних казок має свої традиційні форми вираження — це і початки, і кінцівки, і три-

кратність повторення окремих мотивів чи сюжетних елементів. Наприклад, досить поширеними є початки: «Було це за царя Гороха...», «В тридев'ятому царстві, тридесятому государстві». Тричі герой піддається випробуванню, тричі прагне досягнути своєї мети. В чарівних казках часто зустрічається мотив відповідальних завдань, які мусить виконати позитивний персонаж.

Дошкільнятам доступні такі фантастичні казки, як «Телесик», «Солом'яний бичок», «Летючий корабель», «Ох», «Котигорошко», «Кривенька качечка» та інші. Письменник В. Близнець, прочитавши казку «Ох», відзначав, що був вражений «силою і красою народної фантазії: як, хто міг вигадати отого маленького зеленого Оха, що вилазить із старого пня і живе десь у підземному царстві? Ви уявіть собі: у нього, в того Оха, все зелене — і жінка, і діти зелені, і стіни, і їжа на столі, і борода густа й зелена і звисає аж до колін»¹.

¹ Діти. Література. Час.— 1982.— С. 149.

Казка «Солом'яний бичок» — давня за походженням, але за внятком окремих реалій побуту доступна навіть дошкільнятам. Дід «гнав смолу», баба «пряла мички» — ось і все, що потребує обов'язкового пояснення, бо трудова діяльність діда і баби тісно пов'язана з розвитком подій. Умовність казки не викликає у дітей здивування — і те, що оживає зроблений дідом бичок, і що баба жене його пасти, і що у нього появляється уміння говорити: «Я бичок-третячок, з соломи зроблений, смолою засмолений». Через фантастику в казці чітко проглядають реалістичні риси. Ніхто з тварин, що побачили бичка, не має наміру його з'їсти, бо хто їсть смолу? Однак вони цілком заслужено покарані, зав'язли зубами в смолі. Дід готується зробити з них кожух, теплу шапку, рукавички та інші потрібні речі, які так само, як і дарунки звірів, детально перераховуються. Конкретний перелік предметів, речей таїть для дітей особливу забу.

Сюжет фантастичних казок більш напружений, ніж у казках про звірів. Пригоди героїв мають не раз для них трагічні наслідки. Все це, а особливо наявність злих сил, уособлених здебільшого у фантастичних образах потвор — зміїв-смертоносців, бабів-яг, дик-

тує потребу суворого відбору казок цього типу, зокрема для малят. Та, як говорить на основі своїх дитячих вражень М. Горький у статті «Про казки», вони виховують у дітей віру в соціальну справедливість, силу розуму, наполегливості і відваги.

В умовах науково-технічного прогресу зацікавлення чарівною казкою не зменшується, адже вона попередник фантастичної літератури, такої популярної у всьому світі. Дошкільнятам науково-художню фантастику замінює чарівна казка.

Побутові казки колись сприймалися як реалістичні життєві розповіді про долю трудового народу, його стосунки з панівними верствами суспільства, класову диференціацію. В них відображені мрії простих людей про соціальну справедливість, знищення експлуатації, встановлення загального миру і здійснення найкращих людських ідеалів. У цих казках засуджуються негативні риси характеру і побуту людей. Серед них виділяємо повчальні, сатирично-гумористичні, родинно-побутові.

Перша група казок виводить чимало алегоричних образів — Щастя, Долі, Злиднів. Особливо мальовничими з добре розгорнутим сюжетом є численні казки про Правду і Кривду, які доступні і малим читачам. З таких казок зримо постає краса праведного, чесного життя. Їх виховний вплив виявляється у провідній думці «неправдою весь світ обійдеш, а назад не вернешся», в утвердженні ідеалу, життєвої позиції, що не мириться з кривдою, борює її.

Соціально-побутові казки найчастіше малюють картини життя, що відображали дрібновласницькі інстинкти, обставини, за яких людина стає вовком, брат братові — ворогом. Завидющий, загребущий багатий готує погибель убогій людині (рідному брату), за борг виколує очі, убиває за спадок.

Соціальні відносини села в найбільшій мірі відображені в сатирично-гумористичних казках. Серед них порівняно мало таких, що висміюють справді недолугих людей, які попадають через невміння жити своїм розумом у неприємні ситуації, стають загальним посміховищем («Про дурня»). У переважній більшості казок образ дурника протиставляється представникам привілейованих класів, бо він виявляється

розумнішим, морально вищим від них, а дурником виглядає тому, що мислить не шаблонно, як вони, а відповідно до обставин, нехтує матеріальними благами, не дбає про власну вигоду.

У соціально-побутових та побутових казках звучить сміх над панами, попами, людськими п'явками та здирниками. Щоб викрити їх вади, показати безодню падіння, народ вдається до анекдотів, сатири, іронії і навіть сарказму. Виховне значення, скажімо, антирелігійних казок і сьогодні досить велике. Ненаситний піп або дяк, що через жадність забивається на смерть, дурень-піп, що спочатку б'є святих на іконах, а потім тратиться на вечерю для них («Як святі сметану їли»), піп, що за гроші готовий і собаку поховати біля церкви («Аби гроші — гріха не буде») — цим переліком далеко не вичерпується галерея образів духовенства. Їхня мораль викликає у дітей презирство до лицемірства людей, що живуть як трутні, за гроші готові на злочин, обман і знущання над віруючими. Ненав'язливо формується у дитини думка: чи мають право «божі слуги» на повагу, шанобливе ставлення до себе?

Народні казки залишаються для сучасних дітей одним з найулюбленіших видів творчості. Поряд з тим їх зацікавлює літературна казка, що не раз є переробкою фольклорного сюжету.

Кращі зразки дожовтневого фольклору з плином років не втрачають свого ідейно-виховного впливу, своєї ролі в естетичному збагаченні радянських людей. Розвивається сучасна народнопоетична творчість.

Українська
дитяча
літера-
тура

УКРАЇНЬСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ДОЖОВТНЕВОГО ПЕРІОДУ

*...Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села.
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину... В тій гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую — у могилу
Нужда та праця положила.*

Тарас Шевченко

Д

До епохи Київської Русі, глибокої спільності російського, українського і білоруського народів сягають джерела дитячої літератури. Була вона, звичайно, не тією, що сьогодні, бо не писалась спеціально для дітей, не враховувала специфіки їхнього сприймання, вікових інтересів. Та все ж для підростаючого покоління ставала джерелом знань, засобом навчання та виховання. У його свідомість входили патріотичні ідеї «Повісті временних літ», «Слова о полку Ігоревім».

Дитячий і юнацький читач багато років задовольнявся релігійними книгами — Псалтирем, житіями святих, Києво-печерським патериком, духовними віршами. Більший інтерес могла викликати природничо-наукова література («Шестидневик», «Фізіолог»), афористична («Пчела»), що, зокрема, містила цікаві висловлювання, які переходили в народне середовище і ставали прислів'ями.

У XII ст. з'явилася оригінальна пам'ятка дидактичного характеру «Поученіє» Володимира Мономаха, написана у формі повчання дітям, жанрі, добре відомому у світовій літературі. «Поученію» Мономаха, позначеному художніми якостями, властиві ліричні почуття, яскраве слово, що возвеличує високу особисту і громадську мораль.

У зв'язку з розвитком шкільної освіти відчувається необхідність у створенні спеціальної літератури, яка б відповідала психологічним особливостям дітей різного віку. Її зародки бачимо в повчальних оповіданнях і віршах, розповідях про предмети навколишньої дійсності, які появляються на сторінках рукописних, а згодом й друкованих букварів і азбук.

Так, у першому друкованому букварі І. Федорова (1574) було вміщено сентенції про корисність навчання, а також твори на морально-етичні теми. В передмові до «Граматики словенської» Лаврентія Зизанія (1596) давалась велика, не позбавлена образності, передмова про граматику, яка допомагає досягнути всі інші знання. «ГраMATика» Мелетія Смотрицького (1619) повчала, як писати вірші. В «Граматиці малоросійського нареччя» (1818) О. Павловського зацікавлює гумористичне віршоване оповідання «Вакула Чмир».

У XVIII ст. помітну роль у читанні дітей і юнацтва відігравала перекладна література. В численних списках поширюються легендарні повісті про лицаря і смерть, про гордого царя Агея, «Александрія», лицарські романи про Трістана, Бову, Петра Золоті Ключі. З'являються малі оповідні жанри розважального характеру — оповідання із збірників «Велике зерцало» і «Римські діяння». Це була фантастична, пригодницька література, забарвлена релігійним моралізаторством.

У XVII—XVIII ст. відчувається турбота про освіту, начитаність підростаючого покоління, але це ще не була турбота про розвиток літератури для дітей. Навіть талановиті письменники не відчували потреби у її створенні. В окремих творах уже зустрічаються образи дітей, звертання до них. Наприклад, у пісні Юліана Добриловського (1760—1825) «Дай же, боже, добрий час» створено груповий образ маленьких дітей.

Серед анонімних сатирично-гумористичних віршів XVIII ст. є такі, що подають картини шкільного життя («Ой, як мене моя мати дала до школи»). На першому плані тут труднощі засвоєння граматики, страждання від фізичних покарань, жорстокості вчителя •

Палким прихильником освіти і «книжного почитання» був поет Климентій Зіновіїв (нар. на початку 50-х рр. XVII ст. — помер після 1712 р.): Як педагог, «мандрівний дяк», людина бувала, він, один з небагатьох своїх сучасників-письменників, не лише цікавиться життям дітей, а й пише про них. З великим співчуттям розповідає про безбатченків, сиріт («О дітлах малих, остаючихся от родичов своїх», «О непамятозлюблях дитинних»), засуджує жорстокість і байдужість вихователів дитини («О невміющих і о нехотящих дітей своїх учити на добре діла»).

• *Ах, ти мій учителю, ах, ти
мій крілю,
Отпусти мені сей раз, бо уже
млію.
Тридцять раз я омлівав
і тридцять ожив,
А він щораз лучче руки
доложив¹.*

¹ Українська література XVIII ст.—
Серія: Вібліотека української літератури.— К.: Наук. думка, 1983.—С. 185.

Велике історичне значення для всього дальшого соціального і культурного розвитку України мало її возз'єднання з Росією. Реформи Петра I, спрямовані на виховання освічених громадян, сприяли появі книг для підростаючого покоління.

Участь видатного просвітителя М. Новикова у створенні літератури для дітей (XVIII ст.), боротьба революційних демократів XIX ст. В. Белінського, М. Добролюбова, М. Чернишевського за високоідейну дитячу книжку, формування прогресивних педагогічних методів навчання і виховання, що відбувалося за активною участю російських письменників (К. Д. Ушинський, Л. М. Толстой) — все це сприяло і розвитку передової української літератури для дітей та юнацтва.

Як специфічна галузь словесного мистецтва українська література для дітей появилася на дереві художньої літератури в XIX ст.

Однак згадані письменники привертали увагу до проблем дитинства. Букварі, різноманітні азбуки, азбуковники, збірники («О воспитании чад», 1609) мали забезпечити і навчання, і виховання дітей. Отже, цілком закономірно їх ставимо біля колиски дитячої літератури.

Передовими педагогічними ідеями, закликами до морального самовдосконалення, праці над нивою душі своєї була пронизана творчість видатного письменника-просвітителя Г. С. Сковороди (1722—1794). У віршах (зб. «Сад божественних пісень»), байках (зб. «Байки харківські»), адресованих як дорослим, так і підростаючому поколінню, письменник-філософ висловлював пошану до праці і людей праці, засуджував несправедливість тогочасного суспільства, прагнув викликати ненависть до паразитичного способу життя. Значним був виховний потенціал його творів — поезій, байок, притч, написаних у доступній формі, ілюстрованих багатьма прикладами з книжних джерел і з життя. Своєю пристрасністю і силою поетичного узагальнення вони впливали на формування особистості людини.

Письменники першої половини XIX ст. уже ближче, ніж їхні попередники, підійшли до тем, що згодом стали властивими саме дитячій літературі. У перші

десятиліття віку поки що немає спеціально написаних для дітей творів, але все частіше потрапляють на сторінки книг описи дитинства, питання виховання літературних героїв, їхнє навчання, розваги, обставини домашнього і шкільного життя. Інтерес до життя підростаючого покоління пояснюється значною мірою тим, що автори книг здебільшого мають зв'язок з педагогічною діяльністю.

І. П. Котляревський не адресує свої «Енеїди» дітям (сьогодні вона вивчається в школі), але книга вчителя і вихователя, напевно, не проходить повз їхню увагу. В коло дитячого читання входять твори **П. Гулака-Артемовського**. В його байці «Батько і син» діти знаходили заклик до знань, дорослі — засудження фізичних покарань, що роблять людину жорстокою і мстивою.

«Байки та прибаютки» **Л. Боровиковського** подавали різноманітні епізоди з життя дітей, школярів: «Петрусь, щоб стих не вчить, — грамоточку спалив; Татусь йому другу грамоточку купив, А Петруся прихворостив». Такі випадки були в дусі часу! Можливо, у того ж Боровиковського вперше в літературі зображено безпосередність дитини, що захотіла виїняти з калюжі відбиття сонечка: «Взяла — багно і хто б Марину став пенять! Марина — дитина!» («Марина й Сонечко»).

В епоху просвітительського реалізму та романтизму виникає інтерес до художнього зображення дитинства.

Є. Гребінка, що писав свої байки під впливом **І. Крилова**, не випадково називав їх приказками. Справді, в основі багатьох із них бачимо народні афористичні вислови. Розгорнуті у ширші картини, вони виховували підростаюче покоління в демократичному дусі («Школяр Денис», «Ведмежий суд»). На шляхах створення дитячої та юнацької літератури роману Гребінки «Чайковський» (1843) належить першість у показі значення вражень дитинства в становленні характеру підлітка, юнака. Муки дитини, а потім дорослої людини, батько якої, обмежений, душевно глухий чоловік, не допоміг синові повірити у свої можливості, висвітлив письменник у романі «Доктор» (1844).

У першій половині XIX ст. деякі письменники плідно пов'язували свою творчість з ідеями народної педагогіки. Вважають, що назву «читанка» в літературний обіг першим ввів **Маркіян Шашкевич** (1811—1843) — один з творців талановитого збірника «Русалка Дністровая». Видатний представник культурно-освітнього руху на Західній Україні, він уклав першу «Читанку для діточок в народних училищах руських» (1836), яка, правда, побачила світ лише після смерті автора. Твори із розділів «Читанки»: «Повістки», «Басні», «Повісті з святих книг» та «Пісеньки і грачки діточії» позбавлені властивих часові схоластично-церковних настанов, пройняті демократизмом та оптимістичним поглядом на долю і життєве покликання трудящої людини.

Закарпатський письменник, просвітитель-гуманіст **О. Духнович** (1803—1865) видав один із перших букварів «Книжица читальная для начинающих» (1847), укладений з добрим знанням справи, де багато творів, подібно як і в читанці Шашкевича, належало перу самого автора. Його вірш «Про шкільні радості» передавав у ліричному ключі прагнення дитини до знань: «Куп мі, мамко, книженьку, Хоч лем таку маленьку». Дитячу літературу збагатили «Загадки» і «Лологрифи» Духновича.

Вияв глибокого інтересу до долі дитини в експлуаторському суспільстві, увагу до її внутрішнього світу знаходимо в творах видатного революційно-демократичного письменника **Т. Г. Шевченка**, який утвердив в українській літературі метод критичного реалізму (в посібнику дано окремих портрет).

Українська література для дітей робила в першій половині XIX ст. тільки перші свої кроки. Серед її творців височить постать Шевченка. Прагнучи, щоб освічених людей з-поміж трудящих було якнайбільше, він створив свій буквар, що призначався для учнів недільних шкіл.

Цікавлячись і захоплюючись багатою російською літературою, Шевченко спрямовував українських читачів на ознайомлення з нею. А на той час уже різноманітною і кількісно багатою була й російська література для дітей, на ниві якої працювали **І. Крилов**, **В. Жуковський**, **О. Пушкін**, **П. Єршов** та ін.

В. Белінський заклав основи революційно-демократичної теорії і критики дитячої літератури, повів боротьбу з реакційними тенденціями, що нав'язували творам для дітей голе моралізаторство, молчалинську психологію, віропідданські погляди.

Дожовтнева українська дитяча література не мала письменників, що майже всю свою творчість присвятили б дітям. Але турбота про майбутнє народу незмінно викликала у прогресивних митців слова увагу до виховання дітей і юнацтва. Багато з них думало подібно до І. Франка: «Яка молодь, таке майбутнє народу».

Твори українських дожовтневих письменників частіше були творами про дітей, а не для дітей. Але ті з них, на яких лежала печать оригінального таланту, мали величезний вплив на юного читача, ставали дитячими книгами.

В оцінці кожної національної культури класового суспільства виходимо з лєнінського вчення про те, що в ній є «хоча б не розвинені, елементи демократичної і соціалістичної культури, бо в кожній нації є трудяща і експлуатована маса, умови життя якої неминує породжувать ідеологію демократичну і соціалістичну. Але в кожній нації є також культура буржуазна (а здебільшого ще чорносотенна і клерикальна) — притому не у вигляді тільки «елементів», а у вигляді пануючої культури»¹.

¹ Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання // Повне зібр. творів. — Т. 24. — С. 118.

З такими критеріями підходимо і до оцінки органічної частини всієї художньої літератури — дитячої літератури. «Різними напрямками розвивалась дожовтнева дитяча література. Ідейно неподільного, «суцільного» літературного процесу не було. Коли творчість одних кликала, як голосна сурма, до бою, до революційних подвигів, то художнє слово інших лунало відгомонам тихої ідилії спокійного життя».

² Пільгук І. І. Квіти рідної землі. — Т. 1. — К.: Веселка, 1984. — С. 12.

Оглядаючи досягнення дитячої літератури дожовтневих часів, керуємося марксистсько-лєнінськими методологічними принципами про те, що «з кожної національної культури беремо тільки її демократичні

і її соціалістичні елементи, беремо їх *тільки і безумовно* на противагу буржуазній культурі, буржуазному націоналізмові *кожної нації*¹.

¹ Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання//Повне збір. творів.— Т. 24.— С. 118.

Марко Вовчок (Марія Вілінська) (1833—1907) була першою українською письменницею, що свідомо взялася за створення дитячої літератури. Виходячи з революційно-демократичних поглядів на виховання підростаючого покоління і на покликання митця в суспільному житті, вона писала для дітей оповідання і казки з яскравим соціальним спрямуванням. Її творчість є серйозним внеском в українську, російську та французьку літературу для дітей та юнацтва. Багато років письменниця жила за кордоном. Активний співробітник паризького «Журналу виховання та розваги», вона стає й перекладачем Жюль Верна російською мовою. Та й не тільки його. В полі зору Марка Вовчка — найкращі досягнення світової дитячої літератури, з якою вона прагне ознайомити дітей двох рідних народів — російського і українського. В часи Марка Вовчка помітно зростає інтерес до педагогічних проблем. В журналі «Основа», наприклад, в 1861—1862 рр. друкуються статті Л. Яценка «О детском языке», І. Шарловського «О передачах научных сведений на народном языке», які мають зв'язок з проблемами навчання та виховання. Тут побачили світ і деякі твори Марка Вовчка. Продовжуючи традиції Т. Шевченка, вона з революційно-демократичних позицій художньо осмислює теми з народного життя. Збірки «Народні оповідання» (1857) та «Рассказы из русского народного быта» (1859) зробили її видатною революційно-демократичною письменницею. А оповідання «Маша» та «Игрушечка» були рекомендовані передовою російською критикою для дитячого читання.

Видатна письменниця, починаючи з 1863 і до останніх років життя, пише твори для дітей та юнацтва. Між ними є казки «Дев'ять братів і десята сестриця Галя», «Кармелюк», «Ведмідь», «Чортова пригода», «Королева Я» та інші, продиктовані прагненням виховувати підростаюче покоління на позитивних образах літератури. Казки знайомили дітей з несправед-

ливістю експлуататорського суспільства, викликали критичне ставлення до нього. Діти задумувались над долею народного месника Кармелюка, братів-розбійників і приходили до висновку, що в їх трагедії винні соціальні умови. В дусі протесту проти насильства ігноблення виховували дітей та юнацтво історико-художні твори Марка Вовчка «Маруся» і «Невільничка». Змальовуючи далеке минуле — боротьбу проти турецьких загарбників, польської шляхти, — письменниця учасниками подій робила і дітей. Для всієї української літератури це було новим явищем. Твори Марка Вовчка виховували борців за краще майбутнє. Це помітили ще її сучасники. «Марко Вовчок..., — писав Салтиков-Шедрін, — описує, яке буває важке життя на світі, як люди бадьорі і сильні перемагають це важке життя і як інші, теж бадьорі і сильні, знемагають під ярмом його. Дітям це знати досить корисно, бо їм, звичайно, доведеться згодом зустрітися з важким життям, отже, не вадить, щоб воно застало їх бадьорими і сильними, а не кволими і ладними продати свою душу першому, хто обіцяє їм яблуко»¹.

¹ Марко Вовчок в критиці. — К.: Держлітвидав УРСР, 1955. — С. 212.

Звернення за темами, ідеями, образами, художніми засобами до скарбниці народнопоетичної творчості, що бачимо в Марка Вовчка, було властиве багатьом письменникам другої половини XIX ст. Це явище мало якнайтісніші зв'язки з завданнями демократизації літератури, прагненням прогресивних письменників наблизити її до народу, з одного боку, а з другого — показати фольклор як невичерпне джерело красивого письменства.

С. Руданський (1834—1873) написав на основі народних пісень-небилиць свої «Переслів'я», а за мотивами казок про тварин — цикл байок «Приказки про звірів». Дітям старшого дошкільного віку можна і сьогодні рекомендувати цілий цикл таких «приказок про звірів», що стосуються вовків («Старий вовк»). В них бачимо дещо інші характеристики цих тварин порівняно з традиціями української народної казки. Очевидно, Руданський добре знав міфологічні уявлення народу, пов'язані з вовками, а також тваринний епос інших народів. Завдяки гумористичному за-

барвленню, запозиченому в народних сміховинках, анекдотах, близькими стали дітям його співомовки.

Буковинський письменник **Ю. Федькович** (1834—1888) брав активну участь у творенні дитячої літератури. Його перу належать написані за фольклорними мотивами казки, що сатирично зображували панів, висміювали різні вади людей («Чортівська бочка»), дотепні байки («Горда качка», «Медвідь на пасіці»), сміховинки («По щирості»). Під назвою «Бідолашка» Федькович дав своє прочитання чудової казки В. Гауфа «Маленький Мук». Він провадив широку просвітительську діяльність на Буковині, підготував «Буквар», кілька читанок, написав цілу низку дитячих поезій: «Вороний», «До школи», «Учіться!». Ю. Федькович гаряче закликав дітей до науки («Та ще й яке диво буде. Що з мужика будуть люди»).

Письменник широкого творчого діапазону **І. Манжура** (1851—1893) глибоко цікавився народною творчістю, записував її, переказував у віршованій формі твори різних жанрів («Казки та приказки і таке інше з народних уст зібрав і у вірші склав Іван Манжура»). Він написав поеми-казки «Трьомсин-богатир», «Іван Голик» (опубліковані в 1961 р.), в яких дав образи борців за волю і справедливість.

У другій половині XIX ст. у творенні дитячої літератури брали участь уже багато видатних письменників. Тут і **І. Нечуй-Левицький** (1838—1918), що пише декілька казок («Запорожці», «Вдячний лев»), гумористичних оповідань («Вітрогон», «Невинна») з цікавими дитячими персонажами. Про дітей пише **Панас Мирний** (1849—1920) в «образку» «День на пастівнику». Розділи про дитинство є в його романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» та повісті «Лихі люди». Мабуть, вперше в українській літературі Панас Мирний вдається до психологізму у створенні дитячих персонажів, обумовлює характери і долі дітей соціальними факторами. Оповідання «Морозенко» давно стало хрестоматійним.

Недовгим було життя **П. Грабовського** (1864—1902), трагічним. За революційну діяльність він зазнав ув'язнення, сибірської каторги, яку називав своїм «університетом». Справді, незважаючи на жакливі

умови, багато читав і зрештою прийшов до висновку, що «...все, що тільки єсть у Росії живого, рухливого та працюючого, йде під окликом марксизму».

Поет завжди цікавився станом народної освіти, рівнем підготовки вчителів, опублікував на цю тему статті і вірші («Дещо про освіту на Україні», «Дещо в справі жіночих типів», «Трудівниця»). Багато зробив Грабовський для розвитку дитячої літератури, був вимогливим до її творців: «...той, хто пише і складає книжки для дітей, повинен, по нашій думці, мати неабияку кебету письменницьку». В його спадщині знайдемо твори для дітей різного віку. Для найменших він написав вірші про природу: «Сонечко та дощик», «Щоглик», «Я пройдуся вздовж гаечка», «Річенька».

«Сонечко та дощик» — віршована казочка, створена за фольклорними мотивами. Невеликий обсяг (чотири строфи), цікавий сюжет, якому суперечка і змагання двох сил природи надають напруженого розвитку, розраховані на сприймання малої дитини. Конкретизація дій персонажів розширює її пізнавальні потреби, збагачує емоційну сферу.

У формі діалогу написаний вірш «Метеличок». Мова людини і метелика звучить на різних регістрах. Знак питання, поставлений в кінці її звертання, означає не лише запрошення до відповіді, а й виражає сумнів у правильності своєї оцінки «життєвого статусу» метелика. Завдяки антропоморфізму, що йде від народної казки, образ метелика «олюднюється», і це викликає співпереживання у дитини. Разом з тим вірш подає цілком реальне уявлення про життя метелика •

Якщо у мові персонажа — людини — звучить добродушність, лагідна розчуленість, то в голосі метелика — трагічна нота: сама природа просить захисту. Цей мотив, в іншому художньому оформленні, лежить в сюжетопобудові вірша «Щоглик», де набуває особливої виразності від зв'язку із спорідненим моти-

• — Зелень лугу, блискіт неба —
З того радий я;
Запах квітів — більш не треба,
То — вся харч моя.

Небагацько вік мій ліче,
Через день мине...
Вдій же ласку, чоловіче,
Не воруш мене.

вом — волі як необхідної умови для існування всього
суцього •

Він — це щиглик, якого діти піймали в сильце. В цьому вірші поет не вдається до засобів персоніфікації — за щиглика говорить дідусь: «Щоглику журба», «нудить світом», «Загине в самоті!». Інтонація характеристик стану пташки, які до того ж подаються на антитезі («Бачу, дітки, вашу втіху, зато щоглику журба»), викликає у малих мисливців на пташок докори совісті, співчуття до живої істоти. Обрамлення вірша — його перша і остання строфи — побудоване на глибинній антитезі, що передає зміни у світосприйманні дітей. Пригода з пташкою пробудила в них доброту, навчила бережному ставленню до природи. Коли на початку вигук «Щоглик! Щоглик!» передає жорстоку радість дітей, які тішаються фактично з мук щиглика, що «тріпавсь на принаді, Марно рвався із сильця», то в кінці це вигук благородної радості.

У своєрідному висновку — «З того часу на принаді вже не ставили сильце» — Грабовський виявляє належне розуміння психоемоційних особливостей малої дитини.

Естетично збагачує її сьогодні чудова пейзажна лірика письменника, оті поетичні картини весни, зими, літа, осені («Веснянки», «Вечір», «З тучі безустанку дрібний дощ пере», «Все, що видно оку, снігом замело»). В поезії «Зійшли сніги, шумить вода» описи побудовані відповідно до синкретичної свідомості малят, які сприймають світ всіма органами чуття. Найбільше зорових і слухових образів, що вкупі з дієслівним римуванням творять яскраву картину пробудження весни.

У низці творів поет зображує сирітське життя, поневіряння дітей («Дітки маленькі кликали маму», «Вийшла з хати стара мати», «Сердешні діти... батька взято»). Поезія «До школи», як і «Школяр» М. Некрасова, пройнята вірою в творчі сили народу, кращу долю молодого покоління ••

• Не привикне він до клітки,
Бо неволя всім гірка.

•• Треба самим розвертати:
Як і до чого все йде,
Шлях безпомилочно взяти —
Той, що до правди веде.

Чимало віршів Грабовського для дорослих перейшло в дитяче читання («Швачка», «Прачка», «Нетяга»).

У дитячу літературу ввійшли його талановиті переклади творів О. Пушкіна, М. Некрасова, І. Нікітіна, І. Сурикова.

У другій половині XIX ст. загострилася в літературі боротьба між революційно-демократичним і буржуазно-ліберальним напрямом. Коли революційно-демократичні письменники, письменники-демократи виховували високі поривання до свободи, ненависть до поневолення і рабства, вчили інтернаціональному єднанню гноблених і гнаних, то ідейні настанови консервативних буржуазно-ліберальних письменників, як правило, обмежувалися проповіддю «любові до ближнього», приписів міщансько-сентиментальної моралі, покірності і відданості існуючому ладові.

Період кінця XIX — початку XX ст. був періодом великих зрушень у суспільному житті, періодом третього пролетарського етапу визвольного руху в країні, коли, за висловом В. І. Леніна, почався «масовий робітничий рух з участю соціал-демократії». У художній літературі ширше зображується рух трудових мас народу, робітників. Демократична література зазнає впливу пролетарської ідеології.

Свою статтю «Партійна організація і партійна література» (1905) В. І. Ленін ставить вимогу створити справді вільну пролетарську літературу, яка мала б основою «ідею соціалізму і співчуття трудящим».

Виникає посилений інтерес до питань освіти, соціального та естетичного виховання дітей і молоді. На сторінках дитячої періодики ведеться боротьба між прогресивними та консервативними поглядами на проблеми навчання та виховання молодого покоління. Помітним явищем серед інших дитячих видань був львівський двотижневик «Дзвінок» (1890—1914), до роботи якого були залучені талановиті українські письменники (Франко, Глібов, Коцюбинський, Леся Українка та ін.). За своїм спрямуванням це був орган буржуазно-ліберального напрямку. Незважаючи на консервативні тенденції видавців, в журналі побачили світ і твори високого художнього рівня демокра-

тичних і революційно-демократичних письменників. Тут друкувалися твори Шевченка, Марка Вовчка, Руданського, переклади з російської та зарубіжних літератур, зокрема твори Пушкіна, Лермонтова, байки Крилова, Лафонтена.

Прогресивні письменники не могли постійно співробітничати з журналом, видавці якого обмежували тематичні обрії дитячої літератури, не раз схвалювали реакційні, націоналістичні твори.

На Східній Україні періодика появилася тільки на початку ХХ ст., коли могилів-подільська газета «Світова зірниця» почала випускати в 1906 р. як свій додаток щомісячний журнал для дітей під назвою «Читайте, діти». Здебільшого його наповнювали твори релігійно-дидактичного характеру.

З 1908—1912 рр. і в 1914 р. за редакцією Олени Пчілки у Києві виходив журнал «Молода Україна». У першому номері редакція вмістила багатообіцяюче повідомлення: «Єсть у нас в кошику багато й казок, і пісенок, і загадок, і оповідань про життя людське і оповідання про життя світове... Побуваємо на всіх світах широких...». В журналі друкувалися С. Васильченко, Б. Грінченко, Леся Українка, О. Олесь, Х. Алчевська, зовсім юний М. Рильський.

На початку ХХ ст. точилася ідейна боротьба між революційно-демократичним, демократичним та ліберально-буржуазним (буржуазно-націоналістичним) напрямками. Письменники-ліберали зверталися до картин сирітського життя дітей, щоб показати добрість гуманних панів, духовенства. На перший план вони ставили питання морально-релігійного виховання. Звідси багато так званих різдвяних творів, в яких дитинство подається у рожевих барвах, а ідейні настанови — в проповіді покорі і слухняності. Вся прогресивна українська література послідовно виступала проти реакційної проповіді непорушності суспільних порядків, покірливості і пасивності у ставленні до зла, релігійного обману, консервативного моралізаторства.

У кінці ХІХ — на початку ХХ ст. беруть активну участь у творенні літератури для дітей Глібов, Франко, Леся Українка, Коцюбинський, Васильченко та інші письменники, про яких у посібнику написані

окремі розділи. Поряд з ними трудилися на ниві письменства, а часто і на педагогічній ниві, талановиті поети і прозаїки, в яких не завжди були чіткими ідеологічні, світоглядні позиції, але які в основному — у ставленні до дитини — були чесними, щирими, турбувались про її майбутнє, засуджували несправедливий суспільний лад, який ламає дитячі долі.

Значним був внесок **Бориса Грінченка** (1863—1910) у розвиток педагогічної науки і дитячої літератури. На цьому полі він самовіддано трудився разом з дружиною Марією Загірною. Твори Грінченка, написані переважно для дітей молодшого шкільного віку, розкривають багате, своєрідне світобачення школярів, їхнє прагнення до освіти, а разом з тим виносять вирок школі в експлуататорському суспільстві, яка сіяла неuczтво, принижувала гідність дитини («Екзамен»). Письменник показував трагічне в житті дітей («Дзвоник», «Сама, зовсім сама», «Сестриця Галя»). В його творах знаходимо засудження соціальної нерівності, сердечне співчуття до нездолених. Оповідання «Олеся» уславлює патріотизм народу, в якого навіть діти здатні на героїчні вчинки.

Старшим дошкільнятам доступні деякі вірші і байки Грінченка.

Вірші відтворюють атмосферу дитинства через конкретні реалії життя та побуту сім'ї, найчастіше вбогої, у тісних взаємозв'язках з природою. Дитячі ігри та пустощі в сувору зиму, вплив казки на розвиток уяви дитини — це головні мотиви поезії «Петрусь» (цикл «На селі») •

У вірші «Пастушки» — інша пора, літо. Іншими є ігри, заняття дітей. За своєю інтонацією вірш Грінченка близький до «Крестьянских детей» Некрасова. Соціальні мотиви звучать у поетичних творах про

• А маги починає
Свої казки годі казати їм
Про відьму ту, що дуб
перегризає
Гартованим зубищем стальовим,
І про козу, про овчика
й лисицю,
Про вбитую за ягідки сестрицю.

..... І страшно, страшно їм,
І весело, й не хочеться ще
спати,
Хоч ніч давно... «А що з отим
малим
Зробилося, матусю, та
з братами?..»

природу. Думка про те, «що воля — найбільше добро на світі», художньо осмислюється на досить поширеному сюжеті в дитячій літературі про пташку в клітці («На волю»). Поезія «Ластівка» — про любов до рідної землі. На такий мотив писали і пишуть чимало письменників. Хіба «Облітав журавель» Воронька не з того типологічного ряду? «Чого ж вернулась знову Ти в мій журливий край?» — запитує ліричний герой ластівку. За допомогою антитези «тут — там» поетові вдалося в ніжно-ліричному стильовому оформленні передати почуття любові до рідного краю.

Збагачувала дитячу літературу творчість Олександра Олеся (О. І. Кандиба, 1878—1944), зокрема в жанрі пейзажної лірики і віршованої казки. В радянський час кращі його вірші для дітей зібрані у збірках «Від льоду до льоду», «З журбою радість обнялась» (1969), а такі, як «Ялинка» («Раз я взувся в чобітки...»), «Веснянка», стали хрестоматійними. Живий струмінь пісенності, фонічна інструментовка надають їм чарівної милозвучності. Поезія Олеся розвиває образне мислення дітей. Його казки, написані переважно за фольклорними мотивами, мають найчастіше форму невеликих, на одну картину, п'єс («Солом'яний бичок»).

У кінці XIX — на початку XX ст. чимало творів про дітей і для дітей написали західноукраїнські письменники. Незважаючи на кордони, прогресивні літератори спільно боролися за створення високоідейної літератури. **Василь Стефаник** (1870—1936) через показ дитячої психології і поведінки, долі дитини глибше розкривав життя зубожілого селянства («Новина», «Кленові листки», «Діточа пригода», «Катруся»). Така новела, як «Злодія зловили» **Марка Черемшини** (1874—1927), про сироту, який, щоб не вмерти з голоду, ссе вим'я корови, виховувала у дітей співчуття до знедолених. Під впливом Льва Толстого писав повчальні оповідання **Степан Ковалів** (відо-

• *Хоч діто там і сяє —
Любіше тут мені:
Така квітчасто-пишна
Вкраїна по весні.*

*Така квітчасто-люба,
Що й в тім краю-раю
Все бачу я хатинку,
Де се гніздечко в'ю.*

мий як Стефан П'ятка) (1848—1920). Педагогічна діяльність давала йому теми для оповідань з шкільного життя («В останній лавці», «Незварені яблука»). Він одним з перших в українській літературі змалював каторжну працю малих дітей на промислах («Світ учити розуму»).

Сорок років пропрацювала учителькою Уляна Кравченко (Ю. Шнайдер, 1860—1947), яка під впливом Франка взялася за літературну творчість. Вона надрукувала у формі розмови з дитиною низку віршів і пройняті ліризмом оповідання, збірки «Проліски» (1921), «В дорогу» (1921), «Шелести нам, барвіночку» (1932).

До сім'ї педагогів-подвижників належала Марія Ленерт-Домбровська, відома в літературі як **Марійка Підгірянка** (1881—1963). Сьогодні її вірші, пісеньки, загадки широко відомі завдяки гарно виданим збіркам «Безконечні казочки» (1970), «Граї, бджілко!» (1978), «Ростить великі» (1979). Вірші Підгірянки почали появлятися в пресі з 1902 р. Серед них є твори високої художньої майстерності. Передусім це сто-сується пейзажної лірики.

Помітний слід залишили в літературі для дітей й інші письменниці — Олена Пчілка (Ольга Косач-Драгоманова, мати Лесі Українки), Дніпрова Чайка (Л. Василевська), Віра Лебедова (Константина Малицька).

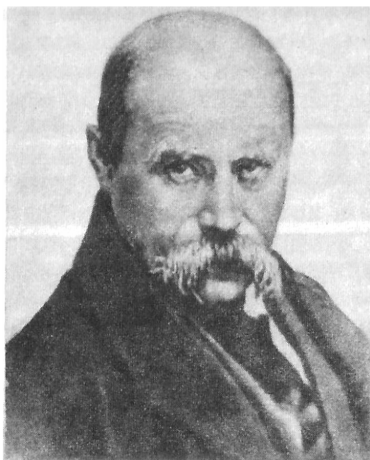
Т. Г. Шевченко

Сирота убогий, громадський пастух, двірський козачок, що міг із-за престижних амбіцій пана щонайбільше стати кріпосним домашнім художником або ще поповнити ряди безіменних народних співців, Шевченко став одним з найбільших поетів світу, вогненним трибуном, що провіщав •

• *І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.*

Безправний з першого дня життя, Шевченко, здавалося, міг лише одне: повторити короткий життєвий шлях своїх батьків і вмерти, орючи на ниві, невільником, як вони. Та передові російські і українські діячі культури викупили талановитого юнака з неволі. Ввібравши в себе пісню матері-кріпачки, що «свою нудьгу переливала в свою дитину», весь біль поневоленого селянства, Шевченко досяг неймовірного — його поезія стала рідною сестрою народній творчості. Наповнившись під впливом російських революційних демократів, гнівних віршів Пушкіна, Лермонтова, сатири Гоголя пафосом визвольних ідей, вона переросла у полум'яний заклик до боротьби з тиранами за людські права і свободу.

Шевченко не написав жодного твору спеціально для дітей. Та ще при житті письменника його пейзажна та автобіографічна лірика увійшла в шкільні читанки, на її виховне значення вказував К. Д. Ушинський у статті «Педагогічні нотатки про Швейцарію». Починаючи з Шевченка, повз теми знедоленого дитинства не проходить жодний прогресивний український письменник.

Коли 9 березня 1814 року в селі Моринцях Київської губернії у кріпаків Григорія і Катерини Шевченків народилася четверта дитина — Тарас, хто міг знати, що саме він стане «володарем в царстві духа... велетнем в царстві людської культури» (І. Франко). У яскравій неповторній індивідуальності селянського сина знайшов своє втілення століттями нагромаджуваний поетичний і мистецький хист народу. Він помер на сорок восьмій весні життя (10.III.1861), двадцять чотири роки якого пройшло в кріпацькій неволі, десять в солдатській шинелі на засланні. Як і заповідав, похований «на Україні милій», в Каневі, де видно «лани широкополі, і Дніпро, і кручі».

Рано втративши ласкаву матір, уважного до дітей батька, Шевченко не знав, що таке щастя родинного життя. Весь вік прагнув його, але не мав. Тому виявляв ніжність до кожної дитини, яку зустрів на шляху, обдаровував, чим міг, тому створив ідилічні картини родинного життя і затишку в поезіях таких, зокрема, як «І досі сниться...», «Садок вишневий коло хати».

Як революційний демократ він протиставляв здорове трудове народне виховання паразитичному вихованню панських дітей. У повісті «Несчастный» показав згубний вплив дворянського середовища на прикладі розбещеного умовами вседозволеності, цинізму юнака Іполита. Мати, змушена віддати сина в солдати, не викликає у поета ні співчуття, ні поваги. Його симпатії, його смуток на боці тих бідних матерів, від яких насильно відривають синів, «...єдиного сина, єдину дитину, єдину надію! в військо оддають!..». Найкращі слова знаходяться в поета для безталанної матері-кріпачки.

«Такого полум'яного культу материнства, такого апофеозу жіночого кохання,— писав М. Рильський у статті «Тарас Шевченко», маючи на увазі жінку-селянку,— не знайти, мабуть, ні в одного з поетів світу»¹.

¹ Рильський М. Твори.— В 10 т.— Т. 10.— К.: Держлітвидав України, 1962.— С. 148.

Ще при житті Шевченка і в наші дні відбирають із його спадщини твори для дітей. Вони виходять «Малим кобзарем», окремими книжечками, доносячи до юного громадянина віку НТР поетичну розповідь про трагічну долю його ровесника в експлуаторському суспільстві, про сподівання трудящих на майбутнє.

Дитячій літературі, яка в часи Шевченка існувала як паросток специфічної галузі красного письменства, його твори відкривали безмежні далі своєю увагою до світу маленьких героїв, їхніх вражень і почувань.

*• У нашій раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.*

У поетичних рядках його віршів акцентувалося на необхідності щастя для підростаючого покоління трудового народу.

Значення творчості Шевченка в розвитку дитячої літератури полягає ще й в тому, що вона з літератури про дітей швидко стала і літературою для дітей, бо не могла не стати. Процес цей почався ще за життя Шевченка. А сьогодні навіть важко уявити собі дитячу літературу, дитяче читання без творів великого Кобзаря.

Шевченко був майстром живопису як словом, так і пензлем, що стало важливою передумовою створення поезії, близької розумінню, психологічним особливостям дитини. Спостерігається це і на малюнках з зображенням дітей — хлопчик, що грається з кішкою, хлопчик, що дримає біля груби, байгуші (жебраки), малі Рєпніни тощо. Вражає проникнення в психологію казахських дітей. В їхніх постатях, виразі обличчя немовби читаємо всю долю дітей, що не мають щастя.

Близькою стала дитячому читачеві пейзажна лірика Шевченка, що тісно пов'язана з живописом, бо малював поет словами, писав картинами. Пише: «По діброві вітер вис, гуляє по полю», малює вітер Каспію і Аралу. Поетичні пейзажі Шевченка доступні дітям завдяки своїй графічності. Адже майже до кожного віршового рядка можна намалювати картину. Така образність зрозуміла їм. Наприклад, за змістом вірша «Садок вишневий коло хати» так легко намалювати і хрущів над вишнями, і плугатарів, і співучих дівчат, і матерів, що ждуть вечеряти. Але найважливіше, що вірш викликає естетичні почуття від тихого весняного українського вечора, який вдалося «намалювати», як писав І. Франко у статті «Із секретів поетичної творчості», «без ніякої особливої прикраси простими, майже прозаїчними словами».

Талановитим живописцем виступає письменник і у вірші «Тече вода з-під явора». Сучасна дитина, якій змалку прищеплюють в дошкільних закладах навички до малювання, побачить в поезії живі образи калини, явора, верболозів.

Шевченкові пейзажі барвисті, мінливі, озвучені. Навіть заголовки віршів викликають зорові відчуття:

«Ой діброво — темний гаю!», «Сонце заходить, гори чорніють», «Зацвіла в долині червона калина». Завдяки персоніфікації природи («явір молодіє», «качечка... розмовляє з дітками...») мовби стирається грань між світом реальним і поетичним, вони сприймаються як ідентичні.

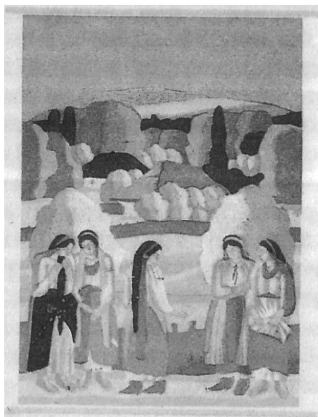
Для дитячої поезії давно стала специфічною тема змін пір року. Шевченко цю тему передусім осмислив на образі гаю («Ой діброво — темний гаю!»). Три пори року, а власне, чотири, бо й до весни й до літа можна віднести метафору «...укриє тебе рясно зеленим покровом», наділені влучними поетичними характеристиками. Однак вони потребують сьогодні коментування через використання застарілих, рідковживаних слів («огорне в ризу золотую і сповіє дорогою білою габою»).

Із вірша «Зоре моя вечірняя» (початок поеми «Княжна») з окремих деталей пейзажу непомітно з'являєть-

Тарас Шевченко. Садок вишневий коло хати.— К.: Веселка, 1985.

Тарас Шевченко. Мені тринадцятий минало.— К.: Веселка, 1978.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
САДОК ВИШНЕВИЙ
КОЛО ХАТИ

ся літній вечір, а з уривка поеми «Сон» — «Дивлюся, аж світає» — чудовий літній ранок, вмитий «дрібною росою» і від того чистий та свіжий.

Пейзажній ліриці Шевченка властиво навіть у найбільш описових рядках передати настрої людини, філософське осмислення краси природи, через яке приходиться і розуміння почуттів ліричного героя, його патріотизму, любові до знедоленого краю.

З поезією Шевченка прийшов у літературу образ дитини в усій різноманітності психологічних характеристик. З'являється він то внаслідок випадкової зустрічі ліричного героя з юною наймичкою, що в холод «босе ходить» («Дівча любе, чорнобриве»), або від згадки про дитячу дружбу («Ми вкупочці колись росли»), від спогадів про раннє дитинство («І золотої, й дорогої...»), про яке нагадує йому хлоп'я, що «одно-однісіньке під тином сидить собі в старій ряднині».

Є у Шевченка своєрідні вірші-спостереження, що об'ємно розкривають поведінку дитини, її психологічні особливості, властивий їй спосіб мислення. Та поезія «На великдень, на соломі» — не холодне байдуже спостереження за проявами дитячого характеру, звичок, а глибокий вияв інтересу до дитини, співчуття нещасній долі сироти. Спочатку ніщо не нагадує про сум, страждання дитячої душі. Гомінливий гурт дітей, перебиваючи одне одного, вихваляється обновами. «Перераховуючи» дитячі втіхи, письменник добре схоплює інтонацію мови малих дітей. Найважливішою, центральною тут є постать сирітки, що сидить «рученята сховавши в рукава». Ідейний задум реалізується саме через цей образ. Коротко, страшно, контрастом до веселої бесіди інших дітей звучать її слова: «А я в попа обідала». Йдеться про жебрацький обід, який зразу визначає соціальне становище дитини. Ось яку «радість» принесли їй релігійні свята.

Доля кріпацької дитини-сироти найповніше постає з автобіографічної лірики Шевченка. Художня біографія тяжкого дитинства відображена письменником зрілого віку, що, засланий безневинно, жив у казахських степах солдатом.

Кожний з таких віршів побудований особливим чи-

ном, хоча тема одна і та ж — знедолене дитинство. У вірші «Мені тринадцятий минало» подаються фрагменти з життя пастушка-сироти протягом одного літнього дня. Деколи юні читачі не помічають зв'язку настрою хлопчика з тією чи іншою порою дня, а тому й не розуміють його поведінки, внутрішніх переживань. Наприклад, хоча б у зв'язках з сонцем, що по-одному впливає на дитину своїм ніжним промінням вранці, по-іншому в надвечір'я. Коли сонце «запекло, почервоніло», у ліричного героя пастушка пропадає відчуття того, що «любо-любо» стало, що навіть ягняті весело, йому впадає у вічі помарніле небо, на серце лягає сум. Чому? Настає вечір, який не принесе сироті родинних радощів, приходиться усвідомлення: «Нема в мене хати». У вірші чергуються мажорні настрої з мінорними. Дружня підтримка дівчинки-сусідки викликає міраж, «неначе сонце засіяло», неначе він, хлопчик, має все, необхідне людині.

Мотиви безрадісного дитинства звучать у віршах «І виріс я на чужині», «Якби ви знали, паничі», де вони безроздільно пов'язані з світлим образом матері, що малою повивала, співала колисанку, а сама вночі «на свічку богу заробляла... молила, щоб доля добрая любила її дитину».

Уявні картини щасливого життя сина приходять до матері уві сні. І народжується на цю тему чудовий вірш «Сон» («На панщині пшеницю жала»). Поряд з реаліями панщизняної праці, яка так втомлює, що жінка не йде, а шкандибає (а вона молода!), виступають й інші, освітлені сподіваннями на краще життя. У сон входить образ пшениці, яку кріпачка тільки-но жала і яку ще піде дожинати, але входить уже з іншим смисловим навантаженням, бо росте на полі вільного трударя, і жнуть її «на своїм веселім полі» уже вільні син з невісткою. Світлу картину радісної праці доповнюють постаті діточок, що «обід несуть». Сильними, оптимістичними акордами звучать ті рядки вірша, що передають сон-мрію, їх не може послабити навіть усвідомлення дійсності: «Прокинулась — нема нічого». Так, залишаючись завжди викривачем жорстокої, несправедливої дійсності, Шевченко знаходив можливість говорити й про інший світ, який,

щоправда, поки проглядається тільки в снах. Як правило, в його творах справедливість грядущих часів знаходить своє зображення в картинах із матір'ю та дитиною.

Поряд з художніми творами великою силою впливу на підростаюче покоління позначена і біографія письменника. У доступній формі можна знайомити з нею дітей найменшого віку. Нехай вони побачать маленького Тарасика, що працює на інших за шматок хліба, сидить голодний в латаній-перелатаній одежині під тином, але треба, щоб діти зрозуміли, що навіть таким убогим і нещасним він прагнув до яскравого творчого життя. Як тільки була вільна хвилинка, забирався у бур'яни і писав, візерунками прибирав свої саморобні «книжечки». Бувало, мріяв добратися туди, де небо підпирали «залізні стовпи» (про це писав в передмові до повісті «Княгиня») й де починався світ, якого ніхто ще не бачив.

Л. І. Глібов

Ж

ив Леонід Іванович

Глібов у цікавий історичний період розвитку української літератури. На його очах здійснив свій великий громадянський і літературний подвиг Тарас Шевченко, зійшла зорею творчість Марка Вовчка, знаходило художнє зображення життя різних верств суспільства у прозі І. Нечуя-Левицького і Панаса Мирного. Поряд з Глібовим друкували у «Дзвінку» свої твори для дітей видатні революційно-демократичні письменники М. Коцюбинський, Леся Українка.

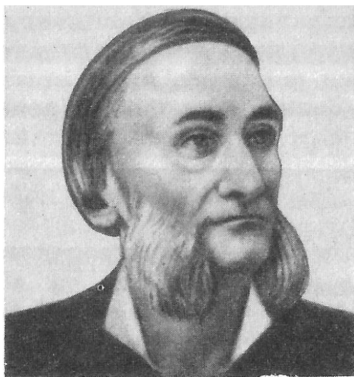
У становленні Глібова — дитячого письменника, безумовно, відіграла свою роль його діяльність прогресивного педагога, який поділяв і активно пропагував ідеї М. І. Пирогова. Зміст статей, видрукованих ним у газеті «Черниговский листок», не обмежувався лише проблемами освітянського характеру, що цікавили Глібова передусім. У школі тих часів діти навчалися за часословом і псалтирем, майже не було учнівських і учительських бібліотек. Особливо важко доводилося сільській школі. В спогадах сучасників Глібов по-

стає незвичайним учителем, добрим вихователем. Його перу належали також байки, статті, фейлетони, які гостро викривали вади тогочасного суспільства — грабіжницький характер реформи 1861 р., царський суд, хабарництво чиновників.

«Залишати Глібова не тільки в званні вчителя гімназії, а й в Чернігівській губернії вважаю я абсолютно шкідливим», — писав губернатор в листі до попечителя Київського учбового округу. Несправедливість класу «імущих» мала фатальні наслідки для Глібова. Він став «неблагонадійною» особою.

Глібов не був борцем, але як людина демократичних поглядів багато думав про долю трудового народу, піднесення його культури. Мав талант лірика. Не випадково, покладена на музику його поезія «Журба» стала народною піснею. Повита зажурою, як більшість творів народної музи, вона не викликає песимізму, а тільки тихий смуток за весною людського життя.

У дитячій літературі Глібов залишив помітний слід. Про кого ще з письменників ХІХ ст. можна сказати, що був улюбленцем дітвори? Коли з нагоди півстоліття творчої діяльності в четвертому номері журналу «Дзвінок» за 1891 р. було зображено письменника у вінку лаврових і дубових листків, в оточенні персо-

Народився Л. І. Глібов 5 березня 1827 р. в селі Веселий Поділ, що на Полтавщині. Великий Шевченко тоді ще був Тарасиком і, як читаємо у вірші «Мені тринадцятий минало», «пас ягнята за селом». У рік виходу у світ «Кобзаря» минало тринадцять Глібову. В нього пробуджувався хист до літературної творчості. Був педагогом і письменником, писав для дорослих і для дітей. Байки, вірші, загадки «дідуса Кенира», в постаті якого виступав Глібов, викликали захоплення юних читачів. Помер письменник в 1893 р. у Чернігові.

нажив його байок, це було заслуженим визнанням. Ще за життя він був відомий за межами краю. Чеська вчителька і письменниця Вільма Соколова писала до редакції львівського журналу «Дзвінок», де друкувалися твори Глібова: «Спасибі Вам за Ваш «Дзвінок». Я вижидаю з нетерпінням його з пошти. Я закохана в Вашім Леоніді Глібові. Його напрочуд красні байки та загадки — це самотні в цілій слов'янській літературі».

Поетичний пам'ятник Глібову «поставив» своїм четвертим «Чернігівським сонетом» радянський поет Максим Рильський •

В історію української літератури Глібов увійшов передусім як байкар. Світове письменство мало на той час видатні здобутки в цьому жанрі (Езоп, Федр, Лафонтен, Крилов). Знала байкарів і українська література (Сковорода, Гулак-Артемівський, Гребінка, Боровиковський).

Перша збірка байок Глібова побачила світ в 1863 р. і відразу попала під заборону. Відомо, наприклад, що попечитель Київського навчального округу наказав спалити 500 примірників байок, «как вредное издание, которое не должно иметь места в народном училище». Вважається, що твори алегоричного характеру, а такими є байки, малозрозумілі дітям, бо через відсутність досвіду події байки не асоціюються з життям, сучасним чи історично далеким. Проте більшість творів Глібова цього жанру доступні навіть малим дітям. Їх зацікавлює, на противагу дорослим, не алегорія, а колоритні постаті звірів, птахів, риб, комах, їх стосунки, конфлікти, поведінка. Дітям байка нагадує казку. Звичайно, якоюсь мірою і алегоричний зміст байки дітям завжди зрозумілий. Коли вони читають або їм розповідають про те, як

• *Та й гепер жива
Твоя тут пам'ять,
Леоніде Глібов.
Нащадки сіверян,
поляна, дулібів,
Малята вчать ті
сонячні слова,
Що, ніби чародійник з
рукава,*

*Ти сипав їм — і в
добрості не схибив...
Сини і дочці!
Щебетанням славте
Дідуся, що за тих
сумних часів
«Дзвінком» серця
дитячі веселив.*

звірі займаються невластивими справами («Музики»), як Щуку покарали, кинувши у річку («Щука»), як Осел-незнайко оцінює спів Солов'я («Осел і Соловей») і як Синиця збиралася море запалити («Синиця»), то вони сприймають прозорий підтекст. Наближає байки Глібова до юного читача гумористичне забарвлення, комедійність ситуацій, весела розмовна інтонація.

Відомо, що писати байки (їх всього 107) Глібов почав під впливом творів російського письменника І. Крилова. В обох байкарів чимало подібних за сюжетом байок («Вовк та Ягня», «Щука»). Він навчався у Крилова реалістичному зображенню життя, наслідував його, однак не копіював, не перекладав, а підходив творчо до художнього осмислення сюжету твору, який брав за зразок, і подавав його на матеріалі українського життя. Глібов — оригінальний байкар.

Тематика байок Глібова відповідала тому колу явищ суспільного життя, яке заслуговувало осудження, викликало заперечення і обурення передової інтелігенції, культурних діячів. Байка «Вовк та Ягня» написана ще в роки кріпаччини, але і в пореформений час її ідейне спрямування залишалось актуальним, адже йшлося тут про жорстокість панівних класів, про безправність трудового народу. Зображений у байці Вовк — свавільний пан, а Ягня — забитий селянин, що не має навіть права голосу. «Ягня само забилося до річки напитися водички» — оце і весь його злочин. Вовк просто хоче з'їсти Ягня. Але, про людське око, шукає мотиву. Вовк змальований в сатиричному, знижувальному плані, «Такий страшений та здоровенний», він погрожує Ягняті: «Як муху, задавлю», зневажливо обриває його: «Так себто я брешу?», «Ще і базікать стало...» Ягня викликає співчуття автора («Стоїть сердешне та дрижить»).

Байку пронизує ліричний струмінь, особливо помітний в прикінцевих її рядках. Саме він і є визначальним для стилю Глібова-байкаря. Не раз діти, з дуже розвиненим почуттям справедливості, співчуття до слабших, запитують після ознайомлення з байкою: чому Ягня не втекло від Вовка? На це є

відповідь у тексті Глібова: «Ягняти нікуди тікати», яка підкреслює безвихідність становища гноблених в експлуататорському суспільстві.

Малим дітям не дуже зрозумілою є викривальна сила байки «Щука», яка віддзеркалює продажність царського суду, хабарництво, кругову поруку. Але в цілому зміст байки їм доступний, а розв'язка викликає сміх: хіба Щуку покарали, кинувши у воду? Сатиричне спрямування байки посилюється від поцінування суддів («Недовго думали»), серед яких немає жодного, хто б розумівся на справі.

Найбільш популярна серед дітей, причому здавна, байка «Коник-стрибунець». Крім, може, окремих виразів («земляче», «непереливки», «небоже») тут все зрозуміле навіть дошкільнятам. Вони знають, що мурашкам притаманна працьовитість. Легковажний безтурботний польовий Коник, який все літо дармував, на зиму опинився без засобів до існування. Діти готові йому співчувати — тим більше, що пиcменник наділив Коника, на перший погляд, приваб-

Леонід Глібов. Цяцькований
Осел.— К.: Веселка, 1976.

• На той раз суддями були
Якїсь два Осли,
Одна нікчемна Шкапа
Та два стареньких Цапа...

ливими рисами. Близька за формою до ліричного вірша байка поетично передає атмосферу літа •

Однак у байці недвозначно звучить присуд ледарству, легковажності. Коник, що і серед зими не може забути про принади літа, незважаючи на ліризм у змалюванні образу, характеризується негативно. Глібов звертався до джерел фольклору, зокрема широко користувався приказками та прислів'ями. Але що цікаво, він ніколи не сприймав народну мудрість, лексичне і фразеологічне багатство народної мови пасивно. На народній основі сам створював крилаті вирази: «І Щуку кинули — у річку», «Два хитрих мудрого не переважать», «Так то так, та тільки з хати як?».

Добре знав письменник вагу народної загадки — пізнавальну і естетичну, цинив її як втілення мудрості, засіб розвитку в дитини кмітливості, винахідливості. Сам створив оригінальну загадку, яка виростала часто з коротенької, народної в ціле віршоване оповідання, повне динаміки, віртуозних сюжетних ходів. Композиція такої загадки досить постійна. Починалася загадка із звертання до дітей: «А нуте, діти, ось сідайте! Я загадку за хвіст піймав...» або з казкового зачину, що емоційно впливав на слухачів: «Не в чужому госуларстві, а у нашім славнім царстві, де стоять гречані гори, — уродились сміхотвори». До речі, мало який твір цього жанру обходиться в Глібова без згадки про дітей ••

Після зачину йде гумористична розповідь про якусь подію, що, як правило, розгортається на фоні картини природи. Глібов-лірик не міг обійтися без пейзажу, створюючи з його допомогою у загадці настрій інтимності, довірливості. В кінці загадки знову наявне звернення до дітей, а точніше, запрошення розгадати, про що йшла мова: «Хто вони і як їх звати, треба, діти, розгадати», «Нуте, діти, помаленьку розберіть тую брехеньку». Завершується воно поетичною відповіддю на загадку. В такій сюже-

• У степу, в траві пахучій,
Коник, вдатний молодець,
І веселий, і співучий,
І проворний стрибунець...

•• Когилася тарілочка
По круглій горі,
Забавляла любих діток
У моім дворі.

топобудові загадки бачиться новаторство Глібова. Добре знаючи психологічні особливості дитини, письменник, очевидно, думав так: якщо дитина сама спроможна дати відповідь на загадку, то матиме задоволення, переконавшись, що не помилилася. Якщо загадка викличе труднощі, то відгадка заспокоїть її цікавість, підкаже шлях роботи думки. У сучасних виданнях загадки подаються завжди разом з відгадками. У журналі «Дзвінок» у рубриці «Загадки і жарти дідуса Кенира» відгадки здебільшого давалися у наступному номері.

Сюжет загадок Глібова завжди розвивається цікаво. Веселий, жартівливий, трохи кумедний і безпосередній у вираженні своїх почуттів, дідусь розповідає про якусь пригоду, яка з ним трапилася. Оця пригода і є головним персонажем твору. То в лісі, шукаючи цвіту папороті, він несподівано побачив здорового кавуна і поле з золотими квітами (повний місяць і зорі), то, гостюючи у бабусі Шелестихи, дізнався про Ньюхайлика на гарбузі (голова людська, ніс), то, перепливаючи в ночвах річку, побачив хату без вікон, без дверей (кавун). На прикладі загадки про кавун можна показати «технологію» створення більшості зразків цього жанру (а всього їх 54). В її основу покладена народна загадка: «Без вікон, без дверей повна хата людей». Письменник розширив загадку, перетворивши в казку з цікавим сюжетом про хату на піску, повну ласощів. Драматизм ситуації, що виникає у розвитку сюжету, інтригує дітей. Що буде далі, адже хата без вікон і дверей? Подібно до народних казок тут появляється персонаж незвичайний: «сокири нашої свояк» Різак «Цюк — і хатку розрубав». Завершується загадка гумористичною картиною. Дід всіх порозганяв і став господарювати в хаті, «аж зуби танцювати стали». В розгадці, немов вибачаючись за складність загадки, автор пояснює •

Більшість загадок Глібова поетичні, навіть якщо

• *От бачте, як старий ласун
Плести вам загадки навчився...
Не хатка то була — кавун
До мене в гості прикотився...*

Йдеться про звичайні побутові речі — сокиру, пампушки, піч, хату, віз. Багатою є образна палітра Глібова — творця загадки-казки. У загадках Глібова народнопоетичні традиції злилися з фантазією автора. До багатьох образів-характеристик можна знайти аналоги у фольклорі, наприклад, таких, як «Золота тарілка», «чорна баба», але цілком оригінальним є «кавун» — повний місяць». Глібов сам так визначив жанр своїх творів у загадці «Раз у бабусі Шелестихи...» •

Досить приглянутись уважно до будь-якої загадки Глібова і відчуємо, яким він був талановитим майстром цього жанру. Письменник умів гармонійно поєднувати зорові і слухові образи. Для прикладу наведемо загадку, в якій ідеться про сонце, ніч і комара. Сонечко постає у вигляді золотої тарілочки, що «як жар горить», ніч — «...баба — сама чорна і чорний жупан», комар — «невідомий птах, довгохвостий, гостроносий, на восьми ногах».

Глібов був автором оригінальної форми загадки-акровірша, в якому початкові букви рядків, прочитані згори вниз, дають відгадку. В акровірші про моркву, який виник на основі народної загадки «Дівка в коморі, коси надворі», міститься вказівка, як її відгадувати ••

Ці загадки доступні дітям, які уже знають букви, можуть складати їх у слова.

Вірші «Веснянка», «Зимня пісенька» змальовують на фоні природи в різні пори року групові портрети дітей в процесі гри і розваг. Діти знають ці вірші з раннього дитинства, задовго до того, як іти в школу. Малят захоплює поетичний опис «зимоньки-снігурочки», процес ліплення снігової баби •••

• ...любим діткам для потіхи
Химерну вигадку дістав.
І хоч кого вона здивує,
Такої ще не чув нігде:
На сей бік загадка мудрує,
На той бік казочка гуде.

••• Ми повибігаємо,
Снігу накачаємо
Купу за садком;
Бабу здоровенну,
Уночі страшенну,
Зліпимо гуртом.

•• Хочу цей раз штуку втнути:
Не скажу, як доню зауть:
Ви ж до загадки верніться,
З краю пильно придивіться.

Поезія Леоніда Глібова — ніжна, лірична, сповнена дитячого захоплення красою весняного буяння, сподіваннями, що «гляне ясне сонечко в весняне віконечко», звеселить «і воленьку, і трудящу доленьку, і весь рідний край».

Рядки народної пісеньки «Танцювала риба з раком, а петрушка з пастернаком...» дістали свій розвиток у поезії Глібова «Квіткове весілля», яка зацікавлює дітей образами Барвінка, Фіалки, Будяка, Фасолі, Нагідок, Маку і т. д., колоритністю і гармонією звуків.

У часи, коли писав Глібов свої вірші, не були ще обгрунтовані теоретично вимоги до поезії для маленьких. Але письменник чуттям вгадував необхідність в ній ліризму, пісенності, гри.

І. Я. Франко

На Личаківському

кладовищі у Львові на могилі Івана Франка височить єдиний у своєму роді пам'ятник — на ньому каменярь, що розбиває молотом гранітну скелю. Створивши у своєму вірші «Каменярь» символічний образ борця, письменник і сам став Каменярем, що розбивав скелю неправди і соціальної несправедливості вогнем слова, активною пропагандою революційних ідей.

Один з його збірників має красномовну назву «В поті чола». Важка праця в поті чола була справою всього його життя. Оповідання з життя селян і робітників, дітей і школярів, повісті, що відображали побут і мораль усіх верств суспільства, поезії з широкою амплітудою думок і почуттів — від суспільно-політичної до найглибшого інтиму, поеми, драми, переклади з багатьох мов, починаючи з російської, польської і кінчаючи гінді, іспанською. Чи не був це подвиг?

У Франкові вчений універсальних знань (філософія, історія, література, політекономія, соціологія, етнографія, фольклористика) поєднувався з письменником багатогранного таланту і видатним громадським діячем. Він помер, не доживши одного року до Вели-

кої Жовтневої соціалістичної революції. У тому, що трудящі Галичини привітали її, що багато західно-українських письменників написали твори, пройняті пафосом революції, які сприяли зростанню самосвідомості широких народних мас, наблизили щасливий день возз'єднання з Радянською Україною в складі СРСР, бачимо плоди діяльності і його, Франка. Письменник мріяв про нове соціалістичне суспільство, «часи будучі, невідомі». Крізь простір і час до нас линуть Франкові слова •

Франка не тільки згадують, з гордістю називаючи провісником щастя, дружби і свободи, а й вдумливо вивчають його спадщину, починаючи з ліричних поезій і казок в молодших класах середньої школи і кінчаючи творами, що завоювали всесвітнє визнання, в середніх та старших класах. Чимало його творів, уривків з них доступні дошкільнятам.

Мабуть, тим визначається геніальність письменника, що його твори і через століття хвилюють, залишаючись не лише художнім літописом минулого, а й животворним джерелом естетичного збагачення кожного нового покоління, засобом виховання особистості.

«Яка молодь, таке майбутнє народу» (стаття «Громадянські права академіків»),— твердив Франко і працював над тим, щоб молоде покоління було готовим до боротьби за революційне оновлення суспільства. Це для молоді він написав героїко-патріотичну повість «Захар Беркут», в якій провіщав майбутнє: «Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного!». Молоді адресував свої пристрасні поезії «Товаришам із тюрми», «Вічний революціонер», поширював серед неї ідеї російської революційної демократії, популяризував твори К. Маркса і Ф. Енгельса.

• *А як мільйонів куплений
сльозами,
День світла й волі засвітає,
То чень в новім, великім
людськім храмі
Хтось добрим словом і мене
згадає.*

У статті «Чого хоче «Галицька робітницька громада»?» він чітко визначив свої вимоги щодо освіти і виховання дітей та молоді як майбутніх борців за щастя народу, вимагаючи відокремлення школи від церкви, доступності знань усім трудящим. Франко з тривогою говорив: «Наше виховання та освіта чи не є це млинки, в котрій кладуть здорових дітей, а виймають покалічених?» Його діяльність в галузі дитячої літератури якнайтісніше пов'язувалася з суспільно-політичними та педагогічними поглядами і йшла в двох напрямках: як критика і теоретика та як автора дитячої книжки. Ще в студентські роки Франко написав статтю «Женщина-мати» (1876) про роль матері в сімейному вихованні. В розділі «Лектура для дітей» піддавалася критиці реакційна дитяча література, справедливо названа молодим Франком «сентиментальними і романтичними нісенітницями». На його думку, дітям потрібні такі твори, які «образують розум і дух і становлять, таким чином, здоровий корм душі». Список рекомендованої літератури, який запропонував Франко, був невеликим:

«На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. Це огонь у кузні мого батька. І мені здається,— писав І. Я. Франко,— що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі». Видатний український революційно-демократичний письменник все своє життя (1856—1916) присвятив найпрекраснішому, що може бути,— боротьбі за щастя свого народу. Сорок років трудився на ниві рідної культури. За цей час написав близько шести тисяч художніх і публіцистичних творів, наукових досліджень. Вічним Революціонером, Титаном праці ввійшов він у вітчизняну і світову культуру.

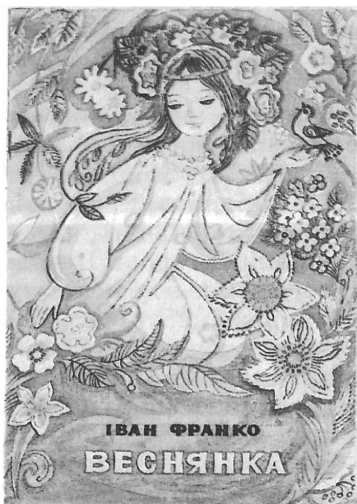
«Робінзон Крузо» Дефо, «Хатина дядька Тома» Бічер-Стоу, твори Шевченка, Квітки-Основ'яненка. Згодом цей список буде доповнений кращими творами російських та українських письменників.

Франкові належить теоретичне обґрунтування казки «Байка про байку», що публікувалося як післямова до збірки «Коли ще звірі говорили» (1899). Невеличке пояснення: у Франкові часи в Галичині казку називали байкою. Вважаючи казку про тварин найкращою «лектурою» для малих дітей, він підкреслював її педагогічне значення: «Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей, немов дає їм знати.— Та чого ви, братчики, смієтеся? Адже се не про бідних Баранів, Вовків та Ослів мова, а про вас самих з вашою глупотою, з вашим лінивством, з вашою захланністю, з усіма вашими звірячими примхами та забагами. Адже ж я навмисне даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли — не їх, а себе самих!»¹.

¹ Франко І. Твори.— Т. 4.— С. 134.

Починаючи з 1890 р., Франко активно працює в галузі літератури для дітей. Він пише низку казок,

Іван Франко. Веснянка.— К.:
Веселка, 1976.

які друкують переважно у львівському журналі «Дзвінок». Деякі з них доступні дошкільнятам. В наш час віршована казочка «Киця» стала пісенською. «Плакала киця на кухні, аж їй очіці попухли» — вже перші рядки насторожують малят. Що трапилось? Бідна киця — готові вони перервати читання виховательки. Що ж, киця саме той персонаж, який особливо близький дітям з давніх-давніх часів аж до епохи НТР. Сюжет Франкової казочки має трагедійну основу. Невідомо, чи киця справді сметанку не пила і обвинувачено її даремно і покарано незаслужено? У всякому разі, вона викликає співчуття до себе. Значну роль у створенні атмосфери прихильності до киці відіграє вдало підібрана і використана зменшувальна лексика: *киця, киценька, кицюня, зайчик, рибка, хвостик, буба* — який симпатичний ряд милих, ласкавих слів, таких природних у творах для малят.

У сучасних виданнях казки «Ріпка» використовується Франковий текст. Сталося так, що стара казка, по-новому переказана Франком, витіснила народний варіант. Рідкісне явище! Сюжет казки на «виробничу тематику» загальновідомий. Вже діти ясельного віку малюють картинки, де тримаються «дедка за репку, бабка за дедку» (в російській дитячій літературі популярний фольклорний варіант). Завдяки дідовій працьовитості ріпка дала такий урожай, що його можна було зібрати тільки колективно, що й було зроблено, хоча в досить своєрідному складі. Крім діда, баби і дочки там були ще песик, киця і мишка. Картина має гумористичне забарвлення, яке відповідає естетичним смакам дітвори.

Подібно розвиваються події у Франковій казці. Тільки більший наголос зроблено на дідовій пильності, конкретизується процес праці на городі. Персонажі казки наділені іменами, чого немає в первісному народному тексті: «Був собі дід Андрушка, а в нього баба Марушка, а в баби дочечка Мінка...». Франко добре відчував потяг дитини до віршованої мови і свою казку подав в стилі ритмічної прози: «Пішли вони в город — *гун-гун!* Узяв дід ріпку за *чуб*, баба діда за *сорочку*, дочка бабу за *торочку*; торгають *руками*, упираються *ногами*, — промучи-

лись увесь *день*, а ріпка сидить у землі, як *пень*». Виділені у фразі слова дають можливість простежити, якою поетикою користується Франко — це таке миле дитині звуконаслідування («гуп-гуп»), метафора (хіба у ріпки буває чуб?), порівняння («сидить... як пеня»).

Із збіркою «Коли ще звірі говорили» (1899) Франко появився на досить уже освоєному ґрунті літературної казки (Шарль Перро, брати Грім, Андерсен, Пушкін, Жуковський). Він не шукав якихось особливих шляхів переробки відомих сюжетів, просто їх розповів по-своєму: «... кожен казку я перероблював основно, прибиваючи її до смаку, розуміння й оточення наших дітей і нашого народу»¹. Оригінальний

¹ Франко І. Твори.— Т. 4.— С. 509.

підхід до створення казки виявився в максимальному наближенні соціальних і моральних проблем до розуміння і психологічних особливостей дітей. Післямова до збірки «Байка про байку», на його думку, мала допомогти дитячому читачеві у сприйнятті змісту казок в контексті з суспільним і особистим життям.

Казки Франка, всі без винятку, мають викривальний характер, а такі, як «Фарбований Лис», «Осел і Лев», «Вовк вийтом», навіть гостре сатиричне спрямування проти верхівки суспільства. Автор збірки «Коли ще звірі говорили», звичайно, знав справжню ціну «звірячим історіям». Після ознайомлення з казкою «Осел і Лев» навіть при невеликому життєвому досвіді виникла думка: про Осла говорять, що він дурень-дурнем, а перемиг розумом і винахідливістю самого царя Лева. Франко показує царя звірів у зневажливому плані, вдало використавши народне порівняння: «І Лев пішов, похнюпившись та підбравши хвіст, немов хто вилляв на нього бочку зимної-презимної води».

У казці «Фарбований Лис» новий цар звірів також показаний в непривабливому світлі. Він — брехун, хвалько, кар'єрист, ошуканець, лицемір. Пообіцяв справедливість, а що вийшло? — «хто був дужчий, той кращий, а хто слабший, той ніколи не вигравав справи. Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто

не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той богу дякував, що живе».

У казці «Вовк вйтом» висміяно тупих цісарських чиновників, їх жадобу влади. Знову виявляється, що дурний Осел більше вартий, ніж хижак Вовк. Шукаючи виходу з прикрого становища, в яке поставила його зустріч з Вовком, Осел використовує владолюбні устремління хижака — пропонує йти вйтом у їхнє село. Ніби ненароком тут виникає аналогія: вйт — вовк. Для хижака все закінчилось повним крахом (на те воно і казка!), хоча в реальному житті класового суспільства здебільшого торжествували хижаки.

Турбуючись про підростаюче покоління, Франко прагнув виховувати у дітей трудящих почуття власної гідності, високі моральні якості. Це важливий виховний аспект казок, спрямований на становлення таких рис характеру і поведінки, як нескореність, відчуття переваги над експлуататорами, віра в свою перемогу. Більшість казок побудовано на мотиві боротьби слабого і сильного, чесного і підступного («Заєць і Їжак», «Королик і Ведмідь», «Три міхи хитроців» та ін.). Як і в народних казках, перемагає слабкий, чесний, добрий. Якими б, наприклад, не були маленькими порівняно з Ведмедем пташки королики, а вони не дозволили сильному звіру ображати їхньої гідності: «Мусив Ведмідь іти й просити в Короленят пробачення. Аж тоді Короленята задовольнилися й почали знову їсти і пити». Інша ситуація виникла в казці «Три міхи хитроців». Потоваришувавши з Лисицею, Їжак двічі рятував її від неминучої загибелі! Та ось він сам спіймався в сильце, а Лисичка відмовилась допомогти, хоч раніше говорила про свої «три міхи хитроців». І Їжак вирішив покарати невірного друга: «Поцілуй мене, Лисичко-сестричко, — просив Їжак. — Адже ми вік звікували, як брат з сестрою. Нахилилася Лисичка до Їжака, щоб його поцілувати, та ледве торкнулася своїм язичком до його зубів, а Їжак тільки клац!.. Їжак держав зубами за язик, поки не прийшов господар. Побачивши, що Їжак спіймався в сильце і держить Лисицю за язик, він розсміяв-

ся, впіймав Лисицю, а Їжака відпустив на волю». Найменшим читачам дуже прийдеться до вподоби написана за езопівським сюжетом казочка «Лисичка і Журавель», яка також побудована на мотиві приятелювання. Ця казка дає багатий матеріал для проведення з малятами бесіди на морально-етичну тему, яку Франко вважав дуже важливою у вихованні підростаючого покоління (див. його «Байку про байку»). Із народних казок вони можуть знати, що іноді тільки завдяки хитрощам вдається провчити негідника, покарати його за поганий вчинок. Отже, Журавель — позитивний персонаж, що, скривджений підступністю Лисички, вирішив покарати її таки її ж зброєю. Це майстерно передається інтонацією: образений Журавель невдоволено дякує Лисичці «пісним голосом», а пізніше, коли він частує Лисичку в себе вдома, у його словах звучить одверте глузування.

Якщо у збірці «Коли ще звірі говорили» караються всілякі злочинці, хижачи, лицеміри, то в поемі-казці «Лис Микита» письменник ставить перед собою інше завдання — показати таку державу, де немає світлого променя, де процвітає жорстока сила, хитрість, підступність, підлабузництво, здирство, хабарництво: «І сам цар грабує чисто, А не хоче особисто, Шле Медведів і Вовків». У звірячій країні панує звіряча мораль. Негідник Лис не рахується ні з чим і ні з ким, тільки б розкішно жити в своєму замку-фортеці, Вовк Неситий лише й думає, як знищити Лиса, Ведмідь Бурмило і Кіт Мурлика за їжу готові на все. Найстарший суддя пан Осяка «вже п'ять років як оглух» — і він повинен встановлювати справедливість!

У передмові Франко прямо вказав на соціальний підтекст поеми: «...й у нас, між хрещеними людьми, не одне таке діється, про яке тут у казці розказано». Максим Рильський з добрим почуттям міри і такту відредагував поему Франка. Увільнивши її від діалектизмів та архаїзмів, він зробив талановитий твір доступним нашим дітям.

Сучасного читача хвилюють твори Франка про дітей. Скільки трагічного в них, як часто позбавлені діти найменших радощів дитинства. Із вірша «Гала-

ган» постає маленька постать шестилітнього Іванка, що за гріш, обіцяний паничем, босий бігає по снігу і вмирає від простуди •

Франко розповідає у своїх творах про талановитих, допитливих, наділених багатою фантазією, дітей, які, позбавлені догляду, гинуть («Мавка») або живуть «не так, як у людей». Оповідання про хлопчика, який змалку не може трафаретно мислити, письменник назвав «Малий Мирон»: «А вже найбільша біда Миронові з тим мисленням! Не вмів мислити та й годі. Що тільки, бувало, скаже, все якесь не таке, як треба, все мати або хто-будь другий каже йому: — Та чому ти, тумане вісімнадцятий («Туман вісімнадцятий» — це дурень.— Л. К.) не помислиш уперед, що маєш казати, а так бовтаєш собі, як той рибак бовтом бовтає!» «Який цвіт розів'ється з того пуп'янка?»,— запитує Франко, та оптимістичного прогнозу не дає. Дорослий, освічений Мирон захоче дізнатися, чому існує соціальна несправедливість, буде прагнути її знищити і загине в нерівній боротьбі. Ми знаємо, яке значення для розуміння становлення таланту мають автобіографічні твори письменників. Найбільш «особистим» є оповідання Франка «У кузні». З оповідання вирисовуються картини раннього дитинства майбутнього письменника, осяяного добротою батька, людини чесною, розумною, порядною, справжнього майстра своєї справи. Франко-дитина зростає між розмовами в кузні, там він знайомиться з персонажами майбутніх своїх творів, селянами, робітниками, там вбирає в своє серце біль сердечний свого народу. Оповідання Франка «У кузні»— про силу впливу дитячих вражень на все дальше життя людини, значення для її виховання родинного вогнища.

Темі навчання і виховання дітей молодшого шкільного віку письменник присвятив низку творів, позначених рисами автобіографізму. Він ніколи не забував важких років шкільної науки з безглуздим

• В ґруні тихо спить Іван,
Не бажає ніч;
В ручці має галаган,
Той, що дав йому панич.

зубрінням, пронизливими фізичними знущаннями за найменшу провину. Обдарований природним розумом, доброю пам'яттю, Франко не відчував труднощів навчання. Та пригнічувала задуха шкільних приміщень, учителів-схоласти. «Науку подають в теперішніх школах,— писав Франко у статті «Наші народні школи і їх потреби»,— не для того, щоб обрадувати і навчити робітника потрібному і людському знанню, але тільки на те..., щоб умовити в нього покірність теперішнім несправедливим порядкам і утвердити його в темноті».

Оповідання «Грицева шкільна наука» пройняте гіркою іронією. Скільки сподівань було у батьків, пов'язаних з сином, його навчанням. І все розвіялося, як марево. Схоластична наука була не для Гриця, від неї він ставав «туманом вісімнадцятим». «Ослон дарданським» називав хлопчика Волянського учитель Телесницький з оповідання «Отець гуморист». А була це здібна дитина з поетичною натурою, естетично розвинута, що багатою барвистою мовою могла годинами про щось розповідати. На уроках Волянський втрачав від страху мову. Втратив від

Іван Франко. Лис Микита.
— К.: Веселка, 1984.

Іван Франко. Грицева шкільна наука.— Харків — Одеса:
Держвидав України, 1930.

Державне Видавництво України *

руки вчителя й життя. Учитель-тиран нівечив фізичне і духовне здоров'я учнів: «...скоро було коли знайду хвилину вільного часу,— свідчить оповідач,— беру прут, запхаюсь десь у бур'ян і січу, січу всі листочки, всі бадилі, гиляки, цвіти, все, що можна знівечити, б'ю і січу, доки довкола мене не стане найбридливіша руїна».

Антипедагогічна поведінка вчителя, колишнього панського економа Валька, наводить жах на учнів («Красне писання»). Чого вартий уже один зовнішній вигляд горе-педагога, в якому відбита, мов у дзеркалі, бездуховність: «Його *широке* лице і *широкі, міцно розвинені* вилиці враз із *великими* на боки повідгиненими ушима надавали йому вираз тупої *упертості* й м'ясоїдності. *Невеличкі жаб'ячі* очі сиділи *глибоко* в ямках і блимали відтам *якось злобно та неприязно*» (курсив наш.— Л. К.). Він менше всього задумувався, як вчити дітей, а як бити, добре знав.

З оповідань І. Франка постає школа часів Австро-Угорщини, яку без перебільшення можна назвати розсадником темноти і мракобісся, вбивцею всякої живої думки, дитячою каторгою.

І. Франко писав не лише про дітей свого народу. Важке, часто трагічне життя польських, єврейських, циганських дітей поставало з багатьох його творів, зокрема таких, як «Яндруси», «До світла!», «Цигани». І. Франко був і в дитячій літературі пристрасним інтернаціоналістом.

М. М. Коцюбинський

У

дні реакції після подій 1905 р., коли було так багато темряви, письменник з вірою в перемогу грядущої революції писав у своїй чудо-новелі «Intermezzo»: «...я повний приязні до сонця і йду просто на нього, лице в лице... я дуже щасливий, що стрічаюсь з ним тут, на просторі, де ніхто не затулить його обличчя, і кажу до нього: сонце! я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів — хто знає, що вийде з того насіння? Може, вогні?». Великим сонцепоклонником сприймають укра-

їнського революційно-демократичного письменника Михайла Коцюбинського і сучасні читачі його творів.

Під впливом марксистсько-ленінських ідей М. Коцюбинський став літописцем революційних подій 1905 р. («Fata morgana»). Завдяки глибокому баченню суспільних проблем, творчій дружбі з Максимом Горьким він побачив і нового героя-революціонера, якого показав у своїх творах.

Великої ваги надавав М. Коцюбинський освіті. Сам мріяв про педагогічну діяльність, цікавився прогресивними методами навчання. Але дуже швидко в Подільському жандармському управлінні з'явився документ про те, що «деякі особи шкідливого напрямку, в тому числі і Коцюбинський, займаються приватною педагогічною діяльністю і, без сумніву, роблять шкідливий вплив на своїх учнів». У спогадах його вихованців нічого немає про шкідливий вплив, натомість звучить глибока симпатія до вчителя, вдячність за науку.

Прагнення Коцюбинського писати для дітей появилася під впливом педагогічної діяльності. Склавши екстерном іспит на народного вчителя, він поїхав в село Лопатинці, що на Вінниччині. Із спогадів сучасників видно, що Коцюбинський «залишив пам'ят-

Любив сонце, «дуже любив, — згадував про Михайла Коцюбинського О. М. Горький, — квіти і, маючи солідні знання ботаніка, говорив про них як поет... Часто чув солодкий запах чебрецю там, де його не було...» М. М. Коцюбинський (1864 — 1913) не дожив і до полудня віку, бо писав-горів чулим серцем, вбираючи біль і страждання народу. В дитячу літературу прийшов під впливом педагогічної діяльності. Як революційний демократ покладав великі надії на підростаюче покоління і своїми книгами сприяв його вихованню.

ний слід у житті лопатинців... чимало людей у селі навчилося любити й поважати книгу...»¹. А книг

¹ Спогади про М. Коцюбинського. — К.: Держлітвидав УРСР, 1962. — С. 360.

якраз не вистачало народів. Молодий учитель бачив, що немає книг і для дітей. Як їх виховувати і навчати без добрих підручників, близького і зрозумілого художнього слова? Можливо, через ці обставини взявся за написання художніх нарисів. Шкода, що небагато зробив у цьому виді творчості. Нарис про винахідника кишенькового годинника Петра Гельє «Нюренберзьке яйце» свідчить про його талант як автора науково-популярних творів для дітей.

Із спогадів дочки Коцюбинського Ірини дізнаємося про ту велику роль, яку надавав письменник вихованню дітей художнім словом: «Тато не тільки писав для нас казки, а й старанно підбирав дитячу літературу. Пригадую, з яким захопленням читав він нам «Абу-Касимові капці» або «Лиса Микиту» Івана Франка з прекрасними ілюстраціями М. Копистенського, зробленими пером, надрукованими у журналі «Дзвінок».

Байки Леоніда Глібова ми вивчили напам'ять... Особливо ми любили вірші тата «Вечір» і «Наша хатка»...»².

² Спогади про М. Коцюбинського. — С. 103.

Глянемо і ми на ці твори. Чим вони приваблюють малих дітей?

Коцюбинський дебютував у дитячій літературі віршем «Наша хатка» (1890). Те, що «персонажем» художнього твору став будинок, зовсім не випадковість. Спостережливі вихователі дітей давно помітили, що перші їхні малюнки майже завжди зображають дім, схожий, за дитячими уявленнями, на той, де вони живуть, або той, де хотіли б жити. Перші їхні будівлі на піску, з кубиків тощо — також хатки. Що може бути природнішим і цікавішим для дитини, ніж будівництво іграшкової хатки? Про це поетично розповідається у вірші. Діти (скільки їх, якого віку, як звати? — для письменника не має значення, він творить груповий образ) захоплено будують свою хатку. Граються вони чи працюють?

Очевидно, одне і друге. Їх захоплює процес праці: все роблять обдумано, дотримуючись послідовності дій, звіряючись з маленьким життєвим досвідом, який говорить, що хатка має стояти вікнами до сонця. Тож зрозуміло, чому в їхній уяві виростає така світла, весела будівля — від ясного віконця, через яке сяє, «мов золоте сонце». За народним повір'ям там, де поселиться бузьок, селиться і щастя. Діти з селянського середовища змалку запам'ятовують народні прикмети, прислухаються до них навіть у грі, наслідують дорослих .

Коцюбинський природно вводить у поезію соціальний мотив (є ще голодні, убогі), утверджує діяльність, корисну для людей: «Та жито посієм за садом на полі, Щоб хліба вродило голодним доволі».

У вірші, доступному за змістом навіть зовсім малим дітям, прозвучали гуманістичні ідеї. Маленькі будівельники — «серйозні» люди, будують хатку, яка була б доброю для всіх. Цікаво, що їхній «практицизм» значною мірою викликаний естетичними потребами: низькі пороги мають приваблювати дідусів убогих — народних співців.

Видатний радянський поет М. Рильський знаходив у хатці поетичний образ Батьківщини («Варіації на поезію Коцюбинського «Наша хатка»). Поезія «Вечір» приваблює тонкою різьбою надвечір'я, від якого віє спокоєм, сімейним затишком і щастям .

У вірші художньо осмислюється те, що є найдорожчим у дитинстві і що потім, у зрілому віці, не раз з тугою згадується, як «золота пора» життя. Він дуже поетично малює трудову атмосферу селянської сім'ї («Иде матінка з поля — скінчилась робота», «Вже череду з поля сестричка пригнала» і т. д.). Коцюбинський відчував тему, яка вабить найбільше дітей — рідна хата, родинне вогнище, навколишня природа. Свій «Вечір» він переробляв з метою наближення образності вірша до уявлень і сприймання

• Та бузькові треба гніздечко
зробити,
Щоб чудно курлюкав, годуючи
діти.

• • І матінка стала корову
доїти,
Щоб було поїть чим маленькій
діти.
А в хаті бабуся собі хазяйнує:
Сім'ї на вечерю кулешик готує.

дитини. Друга редакція виграє від уникнення зайвої деталізації стану природи у надвечір'я. Вірш став ближчим дітям і завдяки тому, що йде не суцільним текстом, як у першому варіанті, а розбитий на дворядкові строфи. Поетичності віршеві надають казкові елементи в двох початкових і кінцевих строфах, з яких, мов жива істота, постає втомлене за день сонце, відомі з колискових пісень братик-сон і сестра-дрімота. Вони подібно до героя андерсенівської казки «дітям маленьким усе проти ночі Мов медом солодким заліплюють очі».

Для найменших Коцюбинський написав казочки, що були надруковані лише в радянський час. Із спогадів дочки Ірини дізнаємося, що казки ці написані для них, дітей Коцюбинського: «Тато каже: «Дітоньки, зараз прочитаємо казки». Ми уважно слухаємо про дурних, упертих цапків, які не хотіли поступитися один перед одним і загинули. Про Івасика і Тарасика. Про десять робітників-пальців, що допомагали працювати. Нас, дітей, дуже здивувала ця казочка. Ми ворушили своїми пальчиками і дивувалися, що вони такі маленькі, але можуть бути помічниками у роботі. Розказував тато й про рибку, яку спіймали. Особливо шкода було рибку. Навіщо її замордували?! Це ж тато для нас, дітей, написав казки. І від того вони нам ще миліші, ще цікавіші!»¹.

¹ Спогади про М. Коцюбинського.— С. 103.

Казки Коцюбинського «Про двох цапків», «Дві кізочки», «Десять робітників», «Івасик та Тарасик», «Чого ж вони зраділи?» мають повчальний характер: засуджують впертість, лінивість і безтурботність, жорстокість до природи. В маленькій казочці-загадці «Десять робітників» поетизується працьовитість •

• *«Зайшов я колись до одної жінки в хату — Одаркою звали жінку. Дивлюсь, а в неї в хаті так чисто, гарно так: діти умиті, чисто одягнені, обід зварений.*

— Як ви встигаєте все поробити? — питаю я в Одарки. А вона каже:

— Як же мені не встигнути! У мене служить аж десять робітників. Вони мене слухають: що не скажу — зроблять, один одному помагають!

— Які ж то у вас робітники? — А ось вони! — засміялась Одарка і поклала на стіл своїх десять пальців».

Казочка споріднена з народною пісенькою про пальці.

Коцюбинський написав і більшу, віршовану казку «Завидючий брат». В наші дні видавництво «Веселка» видає її під назвою «Брати-місяці». «Завидючий брат» — Березень (чи як у автора казки — Марець), жадібний, жорстокий, підступний, нічим не поступиться рідним братам. Хоче один володіти королівством. Все робить, щоб знищити молодшого Квітня. Навіть найменшому Маю, зовсім хлопчині, Марець дошкуляє, не маючи сили розстатись на час з своєю землею •

Дітей зацікавлює сюжет про таких різних характери братів. Казка «Завидючий брат» написана за мотивами народних казок. Проте Коцюбинський часто уникає казкових прийомів і в характеристиці персонажів, і в сюжетопобудові. Одним із засобів психологізації характерів братів є своєрідний ліризм його твору. Звичайно, драматична основа казки Коцюбинського типологічно пов'язана з народною традицією, за якою рідні собі по крові люди, неоднакові за характерами, дуже різні у співжитті. Але сюжетопобудова казки Коцюбинського, як здається, не має аналога

М. Коцюбинський. Івасик та Тарасик. — К.: Культура, 1929.

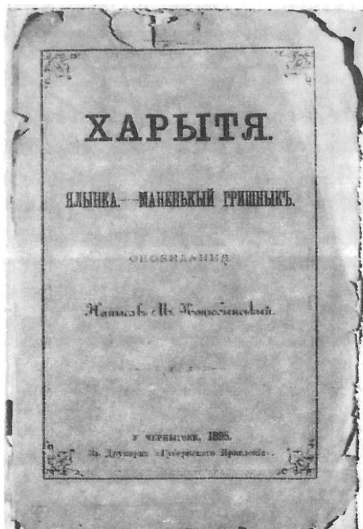
• *То досі ще Марець лютує на брата:
Залізе уранці нишком в садочок,
Квіти та зілля морозом погоче,
Аж довго Май бідний плаче росюю...*

у фольклорі. Своєрідні мовностилістичні засоби свідчать про спостережливість автора, майстерність у художньому зображенні різноманітних явищ природи. В образі трьох братів, намальованих у дусі фольклорної символіки, показано зміни в природі навесні. У багатьох творах Коцюбинського зустрічаємося з образами дітей, картинами дитинства або спогадами про нього: «На віру», «Дядько і тітка», «Андрій Соловейко», «Ціпов'яз», «Подарунок на іменини». Їх, однак, не можна віднести до дитячої літератури. Можливо, більше інших має педагогічне спрямування оповідання «Андрій Соловейко» про вплив освіти і виховання на дитину-злодія, що згодом стане народним вчителем.

До класики дитячої літератури заслужено відносять три оповідання Коцюбинського: «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник». Прочитавши їх, краще розуміємо справедливість оцінки, даної українському письменникові Горьким: «В світі ідей краси і добра, — писав Горький у статті «М. М. Коцюбинський», — він «своя» людина, рідна людина, і з першої зустрічі

Михайло Коцюбинський.
 Брати-місяці. Казка. — К.:
 Веселка, 1977.

М. М. Коцюбинський. Харитя.
 — Чернігів, 1895.

він будить жадоху бачити його якнайчастіше, говорити з ним більше.

...Він якось особливо близький до хорошого, і в ньому кипить органічна гидливість до поганого. В нього тонко розвинена естетична чуйність до доброго, він любить добро любов'ю художника, вірить у його переможну силу, і в ньому живе почуття громадянина, якому глибоко і всебічно зрозуміло культурне значення, історична вартість добра»¹.

¹ Горький М. М. М. Коцюбинський//Братерство літератур. Зб. матеріалів з історії російсько-українського літературного єднання.— К.: Дніпро, 1977.— С. 203.

У своїх оповіданнях Коцюбинський розглядає дитину не лише в певних життєвих ситуаціях, а й заглиблюється у її внутрішній світ. А тому, що він «якось особливо близький до хорошого», то бачить там тільки гарне. Навіть Дмитрика він назвав «маленьким грішником», бо то не зла дитина, просто надто сильними є його пориви до щасливого, веселого дитинства, які ще не вмів гамувати.

Оповіданням «Харитя» захоплювалися вже сучасники Коцюбинського: «У такій невеличкій приповідці ще такого багато сказано! Та як сказано! Чистою, як кринична вода, народною мовою; яскравим, як сонячний промінь, малюнком; невеличкими, домірними нарисами, що розгортають перед очима велику — безмірно велику — картину людського горя, краси світової, виявляють безодню глибину думок, таємні поривання душі, заобої невеличкого серця!.. Та так тільки справжній художник зможе писати!»².

² Мирний П. Твори.— В 7 т.— Т. 7.— К.: Наук. думка, 1971.— С. 431.

Коцюбинський симпатизує своїм героям, наділяє їх привабливими рисами зовнішності, багатим внутрішнім світом і, основне, показує їх уміння протистояти жорстокому, байдужому, світові експлуататорського суспільства. Пестливими словами твориться портрет Хариті. У неї «русява, аж біла, голівка», «личенько у неї смугляве», «ластівкою припадає до хворої матері», а якими приємними є «запечені на сонці рученята, що жваво бігали від одної роботи до другої». На портреті Дмитрика («Маленький грішник») розкривається страшна нужда міської бідноти.

Від недоїдання у нього бліде обличчя, «на Дмитрикові була стара руда матрина юпка з клаптиками вати, що висіли крізь дірки з пошарпаної одежини, довгі рукави теліпались нижче рук, заважали йому. Русяву головку прикривав старенький картузик з одірваним козирком».

Діти в оповіданнях Коцюбинського показані в різних життєвих ситуаціях, кожна з яких потребує виявлення значних внутрішніх сил, характеру. Маленькі герої виходять переможцями над собою і над обставинами. Всі їх — Харитю, Василька, Дмитрика — ріднить любов до своїх батьків. Це, власне, найбільше зворушує у згаданих творах. Щоб потішити хвору матір, врятувати сім'ю від голоду, Харитя сама спозаранку йде в поле жати жито. Пейзаж, створений справжнім художником слова, посилює враження її загубленості серед полів, контраст між життям дівчинки і природою: «Босі ноженята ступали по втоптаній стежці, над головою, межі колосками, синіло небо биндочкою, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим колоссям. Харитя опинилася наче на дні моря».

В оповіданні «Ялинка» хлопчик перемагає свій біль, коли батько рубає подаровану йому ялинку. Дорого це коштує дитині. З глибоким психологізмом змальовано під час рубання ялинки паралельно стан хлопчика і «стан» дерева: «Ялинка затремтіла від низу до верхечка, наче злякалась несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалося, що вона от-от застогне». Потім, щоб не бачити свіжого пенька, він закидає його снігом.

Любить свою матінку і Дмитрик — маленький грішник. Нагулявшись, він повертається додому і згоден, щоб мати його покарала, аби тільки почути її руку на своїй голові, бути поряд з нею. Смерть матері сколихнула його до глибини, і, зворушений, змучений сумлінням, що не вберіг її, Дмитрик постановляє жити чесно, заробляти на хліб працею, не водитися з такими розбещеними вулицею дітьми, як Гаврилко і Марійка.

Дитяча література була в колі інтересів Коцюбинського протягом всього життя. У 1912 р. в листі до

молодого Павла Тичини він писав: «У нас, наприклад, дуже слаба література для дітей, і коли б хто зробив переклад кращих російських творів для дитячої літератури...».

Леся Українка

«**Н**а шлях я вийшла

ранньою весною» — поетична образність вірша «Мій шлях» була і автентичними рядками біографії видатної письменниці кінця ХІХ — початку ХХ століття. Дев'ятирічною дівчинкою Леся написала свою першу поезію «Надія», яку присвятила титці, засланій за революційну діяльність в Сибір. «Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна...» — ці слова, так серйозно сказані дитиною, потім не раз трансформувалися уже зрілою поетесою в інші, сильніші, і все ж кровно споріднені з ними. «Я хочу крізь сльози сміятись», «без надії таки сподіватись», «хочу дихать вогнем... а як прийдеться згинуть за теє — дарма», і нарешті .

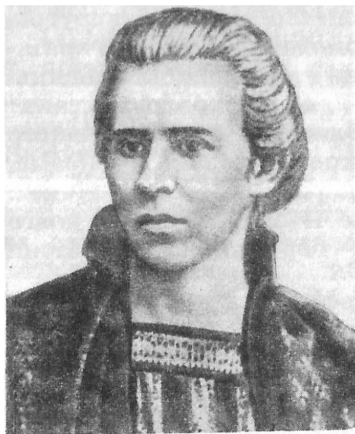
Її поезія була такою мужньою, бадьорою, таке сильне мала громадсько-політичне звучання, що не випадково І. Франко назвав її трохи не єдиним чоловіком з-поміж письменників України.

В її поезіях крицею дзвеніли ритми повстань, революції, боротьби, майоріли заклично «червоні корюговки», звучали «пісні волі». Бойова поезія Лесі Українки одержала високу оцінку на сторінках більшовицької газети «Рабочая правда», яка в некролозі писала: «Леся Українка, стоячи близько до визвольного суспільного руху взагалі і пролетарського, зокрема, віддавала йому всі сили, сіяла розумне, добре і вічне... Леся Українка померла, але її бадьорі твори довго будитимуть нас до роботи — боротьби. Добра, вічна

- *Як умру, на світі запалає*
 Покинутий вогонь моїх
 пісень,
 І стримуваний племінь
 засіяє,
 Вночі запалений, горітиме
 удень.

пам'ять письменниці — друзів робітників». Була вона поетом-борцем. Вона залишила глибокий слід в таких літературних жанрах і видах, як поема, драматургія (чого варта одна тільки «Лісова пісня!»), проза, в публіцистиці, критиці.

Ранній дорослості Лесі, розвитку її літературного таланту сприяли обставини родинного життя. Мати, письменниця Олена Пчілка, батько Петро Косач, прогресивний громадський діяч, дядько Михайло Драгоманов, дружні стосунки з сім'ями композитора Миколи Лисенка і письменника Михайла Старицького — все це позитивно впливало на становлення Лесі Українки як митця. Вихована на революційній поезії Шевченка і Некрасова, близька до марксистських соціал-демократичних гуртків у Києві, ознайомлена з «Капіталом» Маркса і Енгельса, вона бачила нову силу суспільного розвитку — робітника. В образі «досвітніх огнів», які засвітили «люди робочі», передала письменниця свої сподівання на активність цієї сили. Леся Українка проводила освітню роботу серед селян, про що залишились спогади сучасників. Сама, через хворобу, не ходила до школи, шляхом самоосвіти здобула глибокі, різносторонні знання. Знаючи про

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) прожила всього сорок два роки (1871—1913), які до того ж були мужньою боротьбою з важкою хворобою за кожний день життя.

«Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте», — писав І. Франко про молоду поетесу, — Україна не чула такого сильного, такого гарячого та поетичного слова, як із уст цієї слабосилої, хворої дівчини». Сьогодні Лесю Українку називають дочкою Прометея за той вогонь, яким сповнена її творчість, за сміливість у боротьбі з життєвими знегодами, за пристрасне відстоювання своїх переконань і поглядів.

важливість доброї освіти для людини, вона цікавилась станом школи, життям вчителів. Як документ значної викривальної сили сприймається її нарис «Школа» (1895). Ці «справжні образки з природи», як визначала сама Леся Українка жанр свого твору, не тільки давали уявлення про жалюгідний стан тодішньої школи, про який можна було судити вже із зовнішнього вигляду («обшарпана хата з ганочком»), а й про безправність учительки, прогресивного педагога, яка через конфлікти з духовенством змушена припинити свою діяльність. Серед її дітей є дуже талановиті, що могли б далі продовжити навчання — вони гордість учительки. Але для попа такі учні здатні хіба що «бидло пасти».

Живучи думами про майбутнє молодого покоління, Леся Українка хотіла вкласти в підготовку його до активного діяльного життя і свою частку праці. Найдоступніше було це робити словом, яке не тільки зброя в боротьбі з самодержавством, а й засіб виховання борців. Багато таких виховних можливостей мали її поезії про мужність і нескореність *

Леся Українка. На крилах
пісень.— Львів, 1892.

* Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходить,
Я собі вставала тихо.

«Що болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда,—
Щоб не плакати, я сміялась.

НА КРИЛАХ ПІСЕНЬ

ТВОРИ

ЛЕСІ УКРАЇНКИ

МАКСИМОВИЧ ЛІВОВИЧ

ЛЬВІВ 1892

В друкарні Товариства Івана Шевченка
на вулиці К. Ботушів.

Образ дитини зустрічаємо у її творах для дорослих. В оповіданні «Приязнь» створений груповий образ свідчить про спостережливість і любовне ставлення Лесі Українки до дітей: «Малеча танцювала, дрібно кружляючи, мов ті маленькі блакитні й червоності метелички, що в гарячу пору жнив низько в'ються понад стернею, прудко-прудко». Вона надавала великої ваги дитячому читанню, хотіла розширити горизонти дитячої книжки, збагатити її новими темами та ідеями.

У 1884—1891 рр. Леся Українка написала поезії для дітей, які об'єднала в цикл «В дитячому крузі». Тут вміщено твори для дошкільнят і молодших школярів. Починається він невеликими пейзажними творами, що добре сприймаються навіть малятами. Поетесі в той час було шістнадцять років. Але її праця на ниві дитячої літератури пояснюється не лише тим, що недавно сама була дитиною і жила ще враженнями дитинства. В ній жив великий педагогічний талант (не випадковим було написання в ранній юності підручника з всевітньої історії), вроджений хист виховательки. У вірші «На зеленому горбочку» відчувається відгомін народних забавлянок, утішок, які так люблять малі діти. Образи ліричної поезії дуже близькі малятам: хатинка і сонце, які порівнюються з дитинкою і матір'ю. В основі сюжету — мотив чекання хатинки-дитинки на матір-сонце .

Читаємо рядки вірша «На зеленому горбочку» і захоплюємося поетичним змалюванням сходу сонця. На початку вірша хатинка «притулилася». Що це, як не характеристика стану дрімоти, а ось в кінці вона вже зовсім інша — розвеселена сонцем. Від вірша віє ароматом дитинства, він близький до народних пісеньок, до того ж написаний віршовим розміром — хореем, який особливо полюбляють малята (за спостереженнями Чуковського), легко заучується напам'ять.

У циклі «В дитячому крузі» більшість поезій тісно

• *І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло сонце, засвітило
І хатинку звеселило.*

пов'язана з природою. «Літо краснее минуло» — майстерний опис зимової пори, переданий через характерні деталі дитячого побуту. Хоча ніде не сказано, що діти позбавлені радощів зими через те, що не мають що одягнути, та, на наш погляд, це прочитується між рядками: «Діти нудяться в хатині, Нудять, нарікають: І нащо зима та люта? — Все вони питають», «Деся зима та не скінчиться!» — Нарікають діти». У поезії перемагає життєстверджуючий, оптимістичний погляд •

Здається, у цьому вірші знайшла своє утвердження концепція «зими» і «літа» Лесі Українки, за якою холод, сніг, зимова пора завжди пов'язується з суспільною реакцією і застоєм, а весна з пробудженням, активною діяльністю, сподіваннями на те, що ••

Образ літа — найулюбленішої пори дитини — створений у поезії «Вишеньки». Живописна зарисовка літньої пори, коли «поблискують черешеньки В листі зелененькім», стає ще більш мальовничою завдяки постатям дітей. «Дівчаточко й хлоп'яточко» надають всій картині динамічності, вдихають в неї рух, життя («Під деревцем скачуть, Простягають рученьята»). Зовнішній драматизм ситуації, створений тим, що діти не можуть досягнути ягід, нічим більше

Леся Українка. Грай, моя
пісне!.. — К.: Веселка, 1969.

• — Ждіте, ждіте, любі діти!
Літо знов прилине,
Прийде мила годинюнька,
Як зима та згине.

•• ...Заквітне наше поле,
І зазеленіє,—
Знов його весна прекрасна
Квіточками вкриє.

Леся Українка відстоює красу устремлінь, які живлять людину у найважчі хвилини життя. Закінчується це своєрідне напутнє слово акордом високого звучання •

У дитячу літературу ввійшла написана у формі народної материнської пісні «Колискова» Лесі Українки, хоч в цілому твір адресований дорослим. Тут відчувається революційний дух народу, його нескореність. Мати мріє про щасливу долю дитини. Але життя — це боротьба, і тому вона прагне, щоб її «малесенький» виріс справжнім борцем ••

Леся Українка любила гнівну поезію Миколи Некрасова. Відгомін його поезії «Пісня Єрьомонці» знаходимо і в «Колісковій».

У читання малят ввійшли уривки із творів для старших дітей, дорослих. У серії «Перші книжечки дитячого садка» видавництво «Веселка» випустило збірку «Пісенька весняної води». Добре проілюстрована Л. В. Івановою, вона приваблює змістом, в якому є і знайомі два уривки з драми-феєрії «Лісова пісня». В них чудово прозвучала поезія весни. В першому — через рух води («З гір на долину біжу, стрибаю, рину!..»), в другому — через рослини, квіти: «сон-трава перецвітати стала», «от-от зозулька маслечко сколотить, в червоні черевички убереться».

Письменниця часто зверталася у своїй літературній творчості до жанру казки. Деколи вона це робила з цензурних міркувань. Казка давала їй широкі можливості для зображення складних соціальних конфліктів («Осіньна казка», «Казка про Оха-чудотвора»).

Але є в Лесі казки, написані спеціально для малих дітей. Існує народне прислів'я «Віда навчить». Леся Українка розширила його до казки під цією назвою. І яким тільки цікавим змістом наповнила свою казку! Вона зробила головним персонажем без-

• *Хай же та мрія
із думкою вкупці
Лине в незнані світа,—
Крил не втинай
сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!*

•• *Сором хилитися,
Доли коритися!
Час твій прийде
З долею битися,—
Сон пропаде...*

турботного горобчика. В цілому твір має гумористичне забарвлення. В чомусь він перегукується з байкою Глібова «Коник-стрибунець». Легковажному горобцеві ніхто не хотів допомогти в біді, бо розум не приходив в голову від однієї якоїсь поради. Добру пораду дав йому лише поважний крук: «Розум, молодче, по дорозі не валяється, не так-то легко знайти! А я тобі ось що скажу: поки біди не знатимеш, то й розуму не матимеш. От тобі моя наука. А тепер іди, мені ніколи».

Казка Лесі Українки побудована за типовою для народної казки формою зустрічей. В характеристиці птахів вона виходить із тих оцінок, які дає їм народна творчість. Для характеристики заклопотаності людини вживається, наприклад, прислів'я: «Клопочеться, як курка з курчатами». Такою і постає курка з казки Лесі Українки. В дусі народних характеристик подано і зозулю: «А я тобі от що скажу: «Як у мене свого клопоту нема, то чужого я й сама не хочу! От не мала б роботи, чужих дітей розуму вчити!» Гава не може допомогти горобцеві, бо і сама не дуже мудра. Сова надто гордиться своїм розумом: «Не на те я мудра, щоб дурнів розуму навчати! Хто дурнем вродився, той дурнем згине».

Казка Лесі Українки має щасливу кінцівку. Раз попавши в біду, горобчик робить для себе висновки. Уважно придивляючись до життя інших птахів, він збагачується життєвим досвідом і зрештою набирається розуму.

Казка «Лелія» написана у формі подорожі-сну хворої дитини Павлуся із царицею ельфів Лелією. Химерно переплівши реальне життя із фантастичними уявленнями, Леся Українка знайомить дітей з контрастами тогочасного капіталістичного суспільства. З одного боку, багатий панський побут, з другого — нещасливе життя бідних дівчат, що заробляють на шматок хліба, виготовляючи штучні квіти. Хлопчик бачить: «...якась кімната з голими стінами, брудними, серед хати довгий стіл, нічим не накритий, а на столі купа різних шматок, дротів, бавовни, ниток, стоять слоїчки з клеєм, в них повстромлювані квачики, в мисочках розпроваджені фарби різні, позолота. За столом на лавках сидять дівчата, убрані по-міському.

але надто вбого... Вони не уважають, що важко потюмили, поблідли від сидні в душній хаті... Аби робота йшла хутко, аби їм більше зробити — бо яка робота, така й плата. Та якби ж так, а то плата ще й менша від роботи». Вихована в розкошах, панночка не здатна оцінити справжньої краси білих лілей. Тільки наймичка Мар'яна, яка своїми руками плекає чарівні квіти, розуміється на їхній красі. В казці багато пісенних елементів, що наближає її до дитячого сприймання.

Спроби Лесі Українки в жанрі літературної казки мали успіх. Видатна письменниця надавала дитячій літературі першорядного значення у вихованні підростаючого покоління, тому активно працювала над її збагаченням. Були в неї плани щодо художнього освобнення тем з життя дітей інших народів, зокрема єгипетського. «Хороші є казки на світі, — писала Леся в одному з листів до М. Драгоманова, — і в них лежить часом хоч «заржавлена», а все-таки правда...». Вона хотіла написати таку казку під назвою «Чотири казки зеленого шуму». Зберігся план, з якого видно, що головні персонажі — Північний, Східний, Західний і Південний вітри — мали розповісти про Єгипет, Індію, Грецію, Росію, країни Америки, про ярмо, під яким в різні епохи стогнали знедолені люди. На здійснення задумів не вистачило часу. В наші дні за кращі твори для дітей присуджується Республіканська літературна премія імені Лесі Українки. Її лауреатами стали Наталя Забіла, І. Багмут, Марія Пригара, Григорій Тютюнник, Оксана Іваненко, В. Бичко, Ю. Збанацький, П. Воронько, Марія Познанська, В. Малик, Д. Ткач, В. Нестайко, Б. Комар, В. Ладижець, В. Кава, Лариса Письменна, К. Гриб.

Українська дожовтнева дитяча література розвивалася у взаємозв'язках з усією художньою літературою. Перед нею поставали ті ж проблеми боротьби за реалізм, високу ідейність, народність, вона мусила переборювати реакційні тенденції.

Більшість творів було написано про дітей, а не для дітей. Тільки в радянський час створення дитячої книжки стало загальнодержавною справою.

Ленінське вчення про бережливе ставлення до куль-

Українська
дитяча
літера-
тура

УКРАЇНЬСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

*Дитино,
дай землі своє обличчя,
веснянкувате і веселе.
Навчи дерева
голосно співати.
Навчи людей
не пам'ятати зла.
Прийди
і крейдою нас намалюй
впівнеба,
з великими,
відвертими очима,
які не мружаться
від променів рясних,
які дивуються
і тішаються красою!*

Софія Майданська

Радянська література

для дітей починалася з революцією, з перших кроків Радянської влади, з перших турбот держави робітників і селян про дітей. Точилася жорстока боротьба проти іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції, і в той же час організовувалися перші журнали для дітей, виходили книжки для дитячого читача.

Про дітей особисто турбувався Володимир Ілліч Ленін, який висунув вимогу: «Все найкраще — дітям!». З трибуни III з'їзду комсомолу він виступив з історичною промовою, що стала дороговказом у будівництві нової культури. Безцінними були його думки про те, що створити таку культуру можна, лише засвоївши все найкраще з класичної спадщини, з того, що створено людською думкою протягом віків.

Видання творів для дітей письменників, що писали до Жовтня, зарубіжної класики, створення умов для творчості талановитої молоді, турботливе ставлення до потреб митців слова, піклування про високу якість художньої продукції — все це від самого початку і до наших днів лежить в основі політики Комуністичної партії в галузі дитячої літератури.

Радянська література для дітей — унікальне явище у всій світовій літературі. Соціалістична змістом, інтернаціоналістська духом, національна формою, вона є для підростаючого покоління засобом пізнання дійсності, виховання найкращих людських почуттів. Література для дітей формує громадян, відданих великій справі будівництва комуністичного суспільства.

Народилась українська радянська література для дітей в роки боротьби за Радянську владу. Скромними були її перші кроки, майже непомітні для сучасників. Тоді в устах дітей звучали поезії часто зовсім не дитячі, а близькі їм пафосом боротьби за новий світ, героїкою і романтикою творення молодого держави: «Дума про трьох вітрів», «На майдані», «Як упав же він з коня» П. Тичини, «Відплата» В. Сосюри. Та в ті роки з'явилися і маленькі шедеври Тичини: «А я у гай ходила», «Хор лісових дзвіночків», які вели в зачарований казковий дивосвіт. Збірки Тичини «Сонячні кларнети», «Плуг», «Вітер з України» стали хрестоматійними. Вагомими були і скромніші надбання поета в галузі дитячої літератури. Він, такий близький усім складом свого художнього мислення до народної поезії, пише для дітей віршовані казки «Івасик-Телесик», «Дударик», мініатюрні стилізації під казку «Славна така, мила осінь», «Ми кажемо...». В 20-х рр. під тиском «ліваків» від педагогіки, які вважали казку анахронізмом в умовах радянської дійсності, жанр цей майже не розвивався. Спроба надихнути традиційні казкові сюжети і образи новим змістом, осучаснити їх свідчила про новаторські пошуки Тичини і в галузі дитячої літератури.

В середині і другій половині 20-х років з'являються агітаційні, яскраво публіцистичні твори В. Сосюри, Наталі Забіли, зразки дитячої Ленініани («Сон», «Колискова» В. Сосюри). Поезії із збірки В. Еллана «Удари молота і серця» (1920) увійшли до перших шкільних читанок.

Нова пореволюційна дійсність з найбільшою повнотою знайшла відображення у прозі для дітей. Були написані такі оповідання і повісті, які й через десятиріччя зберегли свою ідейно-естетичну цінність. Активна участь Васильченка у будівництві радян-

ської культури, педагогічна діяльність дали йому змогу раніше за інших письменників художньо яскраво показати нову радянську школу, виховання в дітей гуманізму і животрепетного почуття колективізму.

Окрасою дитячої літератури 20-х рр. стали оповідання А. Головка «Пилипко» (1923) і «Червона хустина» (1924). Вони започаткували галерею образів дітей — учасників важливих історичних подій. В наші дні вона поповнюється завдяки документальній серії «Діти-герої». Дожовтнева українська література майже не мала досвіду в показі дітей і юнацтва у подіях історичного життя народу (часткові винятки — «Захар Беркут» І. Франка, «Маруся» і «Невольничка» Марка Вовчка, «Олеся» Б. Грінченка). В цих творах йшлося про далеке минуле. Пошуки А. Головка, отже, були і в цьому розумінні новаторськими, не кажучи вже про новий тип юного героя і його ставлення до життя.

У перше десятиліття Радянської влади мало писали про школу. Все найкраще на цю тему належить С. Васильченку («Авіаційний гурток», «Олив'яний перстень»). Дитинство і школа зображені в новелі «Матиола» (1928) М. Дукина. Не тільки «просвітительське», а й художнє значення має його трагічне оповідання «Світилка» про смерть школярки від горілки, якою напоїли її дорослі. Ширші картини життя школярів подані в оповіданні О. Копиленка «Друзі».

Яскраве художнє зображення знайшов у дитячій літературі мотив боротьби з безпритульністю, життя дитячих будинків. Важке дитинство не було новою темою для української літератури, але її дожовтневий досвід тут не міг стати в пригоді, бо докорінно змінились соціальні умови, вперше в історії про дітей думали не окремі співчутливі люди, не меценати і філантропи, а вся держава. В образах дітей і молоді, що поставали з сторінок творів В. Васильченка («Приблуда»), А. Головка («Дівчинка з шляху»), І. Микитенка («Вуркагани»), зримо відбивалися зміни у свідомості нового покоління, пробудженого до колективного співжиття і праці, вимальовувалась світла життєва перспектива для осиротілих малюків «з шляху».

У другій половині 20-х рр. з'являються твори пригодницького та науково-фантастичного жанрів, яких українська дожовтнева література зовсім не знала. Напевно, роком народження цих жанрів слід назвати 1926-й, коли з'явилися романи Ю. Смолича «Останній Ейджевуд», О. Копиленка «Сенчині пригоди».

Вірному ідейно-теоретичному спрямуванню літератури для дітей сприяли виступи В. І. Леніна проти вульгаризаторів марксистського вчення про культуру, його думки про завдання виховання будівників комуністичного суспільства.

На рубежі 20—30-х рр. існувало чимало спірних, не вирішених проблем, що виникли в період становлення радянської дитячої літератури і тепер поставали перед нею в усій гостроті. Відчутним став розлад між літературою і педагогічною критикою, котра в оцінці часто виходила з того, якою мірою дитяча книга може бути ілюстрацією до різних галузей знань, і чи має вона безпосередній зв'язок з виробництвом. Пошуки критеріїв оцінки дитячої літератури привели на початку 30-х рр. до дискусії на сторінках «Літературної газети». До неї була прикута пильна увага першого наркома освіти А. Луначарського і Максима Горького, що у статтях «Людина, вуха якої заткнута ватою», «Про безвідповідальних людей і дитячу книгу наших днів» глибоко розкрив характер і специфіку літератури для дітей.

Горький бере активну організаторську участь у справах розвитку дитячої літератури. В 1933 р. ЦК ВКП(б) приймає постанову «Про видавництво дитячої літератури», в якій підкреслювалось, що «основними недоліками дитячої книги залишається ігнорування специфічних запитів дітей, трафаретність і схематизм викладу, відсутність перевидань класичної літератури, спрощеність, а часто і халтура і неуцтво...»¹.

¹ Про партійну і радянську пресу, радіомовлення і телебачення. Збірник документів і матеріалів.— К.: Політвидав України, 1974.— С. 446.

М. Горький, розвиваючи ідеї, сформульовані в цьому документі, виступає з статтею «Про теми», в якій акцентує на необхідності розширення тематичних обріїв дитячої книги, оскільки «питання про теми дитячих

книг» — це передусім «питання про лінію соціального виховання дітей»¹.

¹ М. Горький про дитячу літературу. — К.: Молодь, 1954. — С. 96.

Неабияке місце в роботі Першого Всесоюзного з'їзду письменників (1934) було приділено проблемам дитячої літератури. М. Горький у своїй доповіді звернувся до «людей бувалих» із закликом писати для дітей, збагачувати їх досвідом свого життя і праці. Співдоповідь С. Маршака «Велика література для маленьких» вперше давала глибокий аналіз багатонаціональної літератури — від казки, оповідання, повісті до науково-популярної книги. У своєму виступі українська письменниця Н. Забіла вказувала на необхідність тіснішого зв'язку між письменниками, що створюють літературу для дітей у всіх республіках Радянської країни.

В галузі теорії і критики дитячої літератури багато зробила в 20—30 рр. як педагог і партійний діяч Н. К. Крупська, особливо значну роль відіграли її

Б. Грінченко. Сестриця Галя.

— Х.: Книгоспілка, 1930.

В. Минко. Пастушкові пригоди.

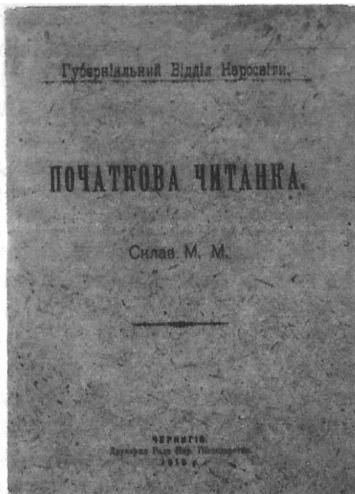
— Х.: Держвидав України,

1927. Я. Гримайло. Бобик.

— К.: Дитвидав, 1935.

Початкова читанка.

— Чернігів, 1919.

праці «Дитяча література — могутнє знаряддя соціалістичного виховання», «Про викладання літератури», «Про оцінку дитячої книжки», а також рецензії, виступи перед письменниками, журналістами, учнями і студентами. Автор повістей «Педагогічна поема», «Прапори на баштах» видатний педагог А. С. Макаренко своєю письменницькою практикою, теоретичними статтями «Виховне значення дитячої літератури», «Стиль дитячої літератури» переконливо показав, що «метою радянської дитячої літератури має бути виховання цілісної комуністичної особистості», і тому важливо, щоб книга для дітей справді була художньою і високоідейною.

Партійні постанови, виступи видатних партійних діячів Радянської держави, письменницькі наради і з'їзди, дискусії на сторінках газет і журналів сприяли утвердженню дитячої літератури на позиціях соціалістичного реалізму.

Порівняно з попереднім десятиліттям у 30-х роках ширшає тематичний діапазон дитячої книги. Вона образно і життєво правдиво розповідає про соціалістичні перетворення, керівну роль Комуністичної партії в житті суспільства, дружбу народів-братів. У юних читачів уже було ціле коло улюблених книг і героїв, що їх творили Н. Забіла, О. Копиленко, О. Донченко, М. Трублаїні, О. Іваненко.

Епоха перших п'ятирічок висунула перед письменниками багато нових і складних тем; шукання шляхів їх художньої творчої реалізації саме з огляду на новизну і складність предметів нерідко здійснювались «методом спроб і помилок». Виникли навіть «рецепти»; як висвітлювати тему праці в дитячій літературі. Та важливе соціальне замовлення — книги про велич ударної праці на будовах п'ятирічок — не могло розв'язуватися з допомогою «рецептів». Письменники зазнавали невдач, бо в деталізованих описах новобудов, машин, технології виробництва часто густо губили людину-творця. Все ж в поезії Н. Забіли, В. Бичка («Матері на заводах»), М. Пригари («Товариш урожай», «Похід комбайнів»), популярних на Україні віршах С. Маршака, С. Михалкова, Л. Квітка дитячий читач знаходив поетичне зображення праці. Згадані письменники найбільше зро-

били і в літературі для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку.

Значних успіхів в поезії та віршованій казці досягла Наталя Забіла, яка завжди прагнула дати соціально значущі твори, не позбавляючи їх аромату дитинства. Написана за фольклорним сюжетом «Казка про Івана Голика» Л. Первомайського в літературній інтерпретації набула виразної соціальної спрямованості, а легкий вірш і барвіста розповідь зробили її хорошим читанням і для дітей, і для старших читачів. Але талановитих поетичних книг для дітей, зокрема дошкільного віку, було створено небагато. Коло поезії для підлітків розширювали вірші на суспільно-політичні теми — «Партія веде», «Пісня трактористки», «Ленін» П. Тичини, «Ленін» («З жестом суворим і простим...») М. Рильського. Завдяки цим творам до дитини приходило поетичне сприймання ролі В. І. Леніна і Комуністичної партії в історії народу.

Успішніше розвивається проза для дітей. Необхідно оговоритися, що справді талановитих прозових творів (казок, оповідань) для малят, дошкільнят старшого віку було небагато. У шкільній повісті 30-х років знаходимо те, чого ще не могло бути в 20-і роки, коли школа робила перші кроки, — цікаві образи учнів і вчителів, показ становлення дитячого характеру, виховання в колективі і через колектив, тісних зв'язків школи та сім'ї. Дилогія О. Копиленка «Дуже добре» і «Десятикласники», «Школа над морем» О. Донченка привернули до себе загальний інтерес. У 30-х рр. до жанру пригодницької і науково-фантастичної літератури зверталось чимало письменників. Їхні твори адресувалися підліткам і юнацтву. Ю. Смолич створив на матеріалі радянської дійсності фантастичний роман «Що було потім» (1934). Йому, одному з небагатьох на той час, вдалося змалювати привабливі, змістовні образи вчених країни соціалізму — шукачів істини й добра для свого суспільства. В науково-фантастичному романі В. Владка «Аргонавти Всесвіту» (1935) знайшла художнє втілення ідея польоту на Венеру, завдяки чому цей роман став першим в українській літературі твором про людину в космосі.

Загальновідомим є значення історико-художньої літератури у патріотичному вихованні підростаючого покоління. У 20—30-х роках для юного читача таких творів було небагато, більшість з них адресувалось молоді. Популярними стали повісті В. Талія (Віталій Товстоніс) «Любі бродяги» (1927), «Незвичайні пригоди бурсаків» (1929), Г. Бабенка «В тумані минулого» (1927), «Люди з червоної скелі» (1928), М. Горбаня «Козак і воєвода» (1929). Вагомим був внесок О. Соколовського, який створив цикл романів і повістей про революційне народництво.

У довоєнні часи досить плідно розвивалася драматургія для дитячого театру. В Харкові працював перший на Україні театр юного глядача, нових п'єс ждали безліч учнівських самодіяльних гуртків. Ці потреби необхідно було задовольнити. Ще в 20-х рр. В. Минко написав за мотивами оповідання А. Головка «Червона хустина» п'єсу «Ой у полі жито», О. Донченко створив ряд п'єс антирелігійного спрямування «Фабрика янголів», «Крейсер «Буревісник». Соціально значимі драматичні твори писав Д. Бедзик — «За кулісами церкви», «Невільник». П'єса «Івасик-Теле-

Більшовиченята. — 1929.
— № 10.

Червоні квіти. — 1925. — № 10.

сик» А. Шияна і Є. Фоміна відзначена серед кращих на Всесоюзному огляді в Москві в 1941 р. Це був чи не єдиний твір для дошкільнят.

У 20—30-і рр. на Україні були засновані дитячі журнали: «Червоні квіти» (1923, а з 1931 — «Піонерія»), «Більшовиченята» (1925), «Жовтень» (1928—1941, з 1945 — «Барвінок»), «Тук-тук» (1929) та ряд інших. Вони відіграли значну роль в організації творчого процесу дитячих письменників, у вихованні дітей.

За короткий час, всього два десятиліття, на Україні була створена багата література для дітей і юнацтва, яка сприяла формуванню підростаючого покоління в дусі комуністичних ідеалів. Її досягнення органічно впливали з успіхів всієї радянської літератури і збагачували її.

З висоти прожитого часу помітнішими стали прогалини й недоліки дитячої літератури цього періоду. Досить вузьким було річище поезії. Існував деякий шаблон в побудові, в самій образності віршованих творів про дитинство і природу.

Протягом 20—30-х рр. значна увага приділялась створенню книги для дошкільного і молодшого шкільного віку. Та справа ускладнювалася тим, що починати доводилося на майже не обробленому ґрунті. Як специфічна галузь література для дошкільнят вимагала від письменників і своєрідного таланту.

С. В. Васильченко

На зламі двох епох самовіддано працював на ниві дитячої літератури талановитий прозаїк і обдарований педагог Степан Васильченко. Він був чи не єдиним письменником на Україні, який писав спеціально для дітей в дожовтневі роки і якому судилося стати біля колиски радянської дитячої літератури. Васильченко завжди прагнув якомога більше принести користі народові, з глибин якого пішов угору «до культури, до світла». Учительська праця кидала діяльного юнака, що був не до вподоби урядникам і попові, з місця на місце деколи й кілька разів на рік. Про «невпокійне вчите-

лювання» Васильченко розповів у автобіографічній повісті «Мій шлях»: «Я чув слова: учительство — то є благородна місія, учитель — то трудівник, чесний, народна нива, народна користь, «світильник цивілізації». Як огидли мені ті слова, як боляче вражають вони мене, яка зла, яка гірка іронія почувается мені в них... Учитель — то єсть вимучена, скалічена і фізично, і морально людина...» Васильченко протистояв реакційним силам, жив сподіваннями. Обнадіювали спалахи революції 1905 року, коли на вулиці і в серці звучали «Марсельеза», «Варшав'янка».

З рідної домівки майбутній учитель виніс любов до народної пісні, поезії Шевченка, з сільської школи та Користинівської учительської семінарії — захоплення Кольцовим, Пушкіним, Некрасовим, Гоголем. Рано виникла в нього потреба у власному слові. «Теми брав я з того життя, — писав він у повісті «Мій шлях», — яке мене оточувало і що мене вражало». А вражало нужденне життя бідаків, наймитів, поневіряння талановитої сільської молоді, сирітське дитинство, становище шкільної освіти і педагога. Але у творах Васильченка бачимо не лише зажурених

Ставши письменником, син багатодітного шевця з Чернігівщини Василя Панасенка, Степан, обрав літературний псевдонім Васильченко (1879—1932), прозоро вказавши на свій родовід: хто він, чий він, «з якого коліна вийшов». Педагог за освітою і життєвим покликанням, Васильченко засівав ниву дитячої літератури добірним зерном. Пишучи в дождовтневий час про безрадісне дитинство, він оптимістично дивився на своїх маленьких героїв, як «на майбутні зорі нового життя». Поезією будівництва нового життя, емоційною напругою пройняті його оповідання і повісті радянського періоду творчості.

людей — пасинків долі, злидений побут, тут чимало світлих картин, бадьорого настрою, гумору. Подібний підхід до зображення дійсності впливав з естетичних принципів письменника, яких він свідомо дотримувався: «Показуючи життя своїх персонажів, я вважаю за неприродне малювати їх і їхнє життя одними сумними фарбами. І неприродне, і непотрібне, навіть шкідливе. Я гадаю, що не слід навмисне гасити бадьорість, життєздатність, радість життя, яке мусить бути в усякому житті, навіть у житті сільської голоти»¹. У старому несправедливо-

¹ Майстер прози поетичної Степан Васильченко / За ред. М. С. Грицюти. — К.: Веселка, 1983. — С. 62.

му світі, зметеному згодом Великою Жовтневою соціалістичною революцією, Васильченко з великим співчуттям писав про голодне, холодне дитинство, відшукуючи в ньому хоча б маленькі радощі, без яких зачахло б життя. Серед творів того часу оповідання яскравого антирелігійного спрямування «Басурмен», світла за настроями картина сільського побуту «Свекор», сумна «ідилія» «Сирітське сонце», сповнені наївного дитячого бунтарства новели «Мужицький ангел» і «Кам'яне царство», розповіді про школу, учнів та вчителів.

Класичним стало оповідання «Дош». Майже мініатюра, воно дивує широтою художнього узагальнення. Описується один день, і навіть неповний, а таке враження, що письменник розповів майже все про життя мешканців темної хати — землянки, в якій трійко дітей очікує з роботи матір. Безодня нужди вимальовується через відсутність найнеобхіднішого — хліба: «Дала їм мати хліба й на сніданок і на обід. Давно вже й поснідали, і пообідали, й, позбиравши ошимки, пополуднали та й знову їсти захотіли». І не якоїсь страви їм захотілося: «Хліба! — тоненько скиглить дитина».

В умовах крайньої бідності, однак, не втрачається людяність, моральність, турбота про виховання дівчорі. Старша дівчинка, очевидно, засвоївши материну науку, забороняє, меншеньким випрошувати милостиню: «...як похвалюсь мамі, то будеш знати!». Старенька, убога бабуся, що йде за возами з базару, сповнена власної гідності і доброти, співчуття до

інших знедолених. «А гостинчика немає, ластів'ята, — не купила», — говорить вона дітям, що вибігли на шлях, «зорять усі на бабусю, чогось сподіваються». Навіть найменше, яке тільки зіп'ялося на ноженята, прагне вийвати свою чемність і вихованість: «Здра... здра...» — крутило воно увесь час голівкою на тоненькій, як мотузок, шиї й щиро приловчалось вклонитись». Ні, не жебраки постають перед нами, не морально покалічені люди, а тільки пасинки життя. Добрий знавець душі дитини, Васильченко знав, як їй необхідне почуття радості. І в тому, що прийшло це почуття до персонажів оповідання, матеріалізоване не в гостинці, а в людській ласці, виявився гуманізм письменника. «Зелені» від недоїдання, одягнені в чорні тенеточки, вони як найдорожчий гостинець приймають бабусину ласку. Велика сила цієї ласки: «хлопчик приплющив очі і радісно засміявся», «блде лице дівчинки спалахнуло, як рожевий ліхтар, а очі засяяли радісним промінням». Думається, що вже тоді Васильченко оптимістично дивився на своїх маленьких героїв.

Чому письменник назвав оповідання «Дощ» і акцентував на картині природи, майстерно показавши потребу всього суцього у животворному дощі: «Тихо шуміла трава під бризками, захлинаючись, ковтала воду сухая земля... Вип'яли лани проти хмар широкі груди й заніміли: сипте, хмари, давайте, до живого промочіть моє жагуче серце...»? Природа і пов'язані з нею явища не фон для подій оповідання. Контрастне зображення краси живої природи і нужденного життя дітей становить основу сюжету. Психологізм Васильченка виявляється в створенні персонафікованих образів природи. Порівняння грому з татом — з оповідання видно, що батька у дітей немає, — ще посилює трагедію безрадісного дитинства. Омита дощем, пробуджена грозою природа радує своєю красою.

• *«А дець за ланами гомонів, затихаючи, грім, немов той суворий тато, що навідався додому, нашумів, обмив своїм дітям залякані та заплакані лиця, обдарував*

усіх гостинцями й пішов собі, буркочучи, геть, добрий і суворий, і все зеленіло, цвіло й осміхалося услід йому».

Напрошується питання: можливо, суспільному життю також потрібна гроза, щоб трійко дітей не «тьмарили красу зеленого куточка, як три прив'ялі квітки, що забули виставити на дощ»? Не забуваймо, що оповідання написано уже після революційних подій 1905 р.

Дожовтнева дитяча література активно осмислювала тему злиденного дитинства. Розвиваючи прогресивні традиції цієї літератури, Васильченко посилив її викривальний зміст антирелігійними мотивами. В новелі «Мужицький ангел» син бідної вдови Івашко, слухаючись матері, росте богобоязливим. Письменник з симпатією малює свого маленького героя. Дитяча філософія Івашка надає творові антирелігійного забарвлення. В народі недаром кажуть, що устами дитини говорить істина: «Мабуть, мамо, бог і не чув того, як я йому рано й вечір молився, щоб була кутя з медом. Не хочеться вже мені і до церкви ходити». Через запилену, полинялу ікону з ангелом, що стояв на ній «як за шкоду покараний неслухняний хлопчик», розвінчується святість церкви, «божа ласка» і «доброта». Адже бог покарав ангела за те, що він хотів погратися і пішов з селянськими дітьми «попідтинню блукати»: «Тамошні люди називають його мужицьким ангелом і розповідають, що колись він стояв на рівних ногах, шати його були білі, як найперший сніг; святе личко його було радісне, як сонце, а ясні очі його все у небо високе дивилися». Така «біографія» ангела. Цікаво було б з'ясувати її джерела. Сліди ведуть до народних апокрифічних легенд, в яких ставиться під сумнів божя справедливість тощо. Покараний ангел викликає не осудження, а співчуття у людей, вони обдаровують його, чим можуть — це також з апокрифічних легенд. Івашко крадькома забирає в ангела щербате горнятко меду, повіривши, що все було так, як згодом розповість матері .

• *«Там у церкві коло ангелика стояло багато-багато і меду, і всячини, то я й випросив у його. Він спершу довго не давав, та я його став так прохати, що і в*

животі в мене заболіло. Тоді він і сказав мені тихенько-тихенько, так, що я насилу й почув його, каже: «Бери, тільки щоб ніхто не бачив». То я і взяв».

Тут бачимо тонке проникнення в дитячу свідомість, яка в малому віці не диференціює правди і вигадки.

Дитина настільки переконана у правді своїх слів, що материне бідкання «Та це ж ти украв його!» сприймає як образу. До сліз зворушує «доросле» повчання Іванка: «Не можна так казати, мамо, бо грішка!..».

Як це й властиво малим дітям, вони у Васильченка завжди кумедно-серйозні, видумщики, фантазери, спрагли до гри, розваг, незвичайних подій. Всі ці прикмети якнайбільше притаманні Семенкові з оповідання «Басурмен». За зовнішньою жартівливою формою оповідання ховається зневага до релігійних догматів. Примусивши свого малого «махамета», «кателика», «хрещену тварюку», «басурмена» молитися, мати сама не виявляє належної побожності. Гумористичного і водночас знижувального характеру надає спробі матері виховати сина в релігійному дусі і її поведінка, і мова, і господарські клопоти. Життєрадісний, пустотливий Семенко зрештою винахідливий у справі регулювання стосунків з мамою. Досить згадати їхню розмову про пекельні муки, які дожидають на тому світі грішного Семена. Полемічний запал на початку розмови поступається взаєморозумінню, особливо після того, як хлопець з'ясував величину казана з кип'ячою смолою. Однак Семен, як був, так залишається «басурменом». Вигнаний з хати за пустощі, Семен біжить «у далекі, невідомі світи... за клунєю в кропиві». Ображений, не може придумати кращої помсти матері, як вмерти: «...і несуть його до ями з попами, з корогвами, а мама йде за його труною, полою утирається та плаче-плаче...».

• *«Раз по раз тихе молитовне буркотання переривається сердитими вигуками:*

*— Стій рівно! Бий поклони!
Не верти головою, як коняка! —
І далі знову лагідне,
побожне: — «І остави нам...
долги наша... яко же і ми...».
У печі щось зашкварчало,
зашипіло, ніби його ошпарено
окропом. Мати охнула й миттю
крутнулася до печі:*

*— Триста ж твоїй матері
сяких та таких! Чи ти ж не
сказався, чортового коріння
горщик!..*

*— Мамо! «якожеїми»...
Мамо!..— нудьгуючи,
навергає її до молитви
Семена...*

*Мати пролупується, побожно,
крадькома хреститься,
зітхає і знову переходить на
тихий молитовний тон».*

Фантазія заносить дитину так далеко, що їй самій стає страшно, і «похорон зразу ліквідується». Життєрадісна натура Семенка, прагнення до радощів розкривається через сприймання ним природи, в якій відсутня мертвечина, спокій, одноманітність. На лоні природи дитина осмислює світ, що пов'язаний з релігією, церквою. Її уява, ще сповнена материних повчань, релігійних образів, витає у сфері цього всього •

Теплий гумор оповиває більшість творів С. Васильченка про дітей і дитинство. Його коріння в оптимістичному світогляді, який письменник виніс з рідної домівки і який властивий всьому трудовому народові, що через століття знущань і лихоліття зберіг свою нескореність, віру в те, що буде правда на землі. Знаючи, яка сила таїться в людських устремліннях і мріях, С. Васильченко надавав їм великої ваги у становленні характеру, життєвої позиції підлітка і юнака. Ось чому у його творах як дожовтневого, так і пожовтневого часу образ учня здебільшого наділений потягом до знань, до активної участі у громадських справах. Коли перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція, Васильченку не було ще сорока. Більшість своїх творів про школу письмен-

С. Васильченко. Неслухняний глечик. — К.: Веселка, 1979.

• *«Ген-ген ніби із самого неба шумить, гуде паплатий, волохатий джміль у дорогих ризах, перегатий шовковими поясами.*

Легить, гуде, ніби дякон у церкві службу божу починає:

«Миром... господу... по-мо-оо»

...Комарі, мушки, усякі кузки запищали цілими роями, кожне по-своєму, як той галасливий хор: «і... і... і... і...».

Семен простяг руки, починає махати ними, як регент у церкві, підспівує їм тоненьким голоском, лад дає:

— Господи, по-ми-и-и...»

ник написав у молодому віці, коли сам жив ідеями передової молоді. То чи ж випадково в оповіданні (а власне повісті) «Циганка» (1909) в характерах персонажів-учнів наявна така риса, як життєва романтика? Спочатку вона проявляється у грі в Тараса Бульбу, в дитячому коханні, суперництві. Та з часом «новий, чарівний світ, світ героїв, страждання за ідею, за правду починав розкриватися перед їхніми очима й вабив своєю могутньою красою... А в грудях тремтіло і замирало бажання сміливо вступити у той і жагучий, і страшний, і непереможно привабливий, прекрасний світ...»

Образ школяра Грицька Музиченка — майбутнього борця був новаторським у дожовтневій дитячій літературі. Син залізничного сторожа мріє про велике. І це велике бачиться йому не в особистих успіхах, життєвій удачі. Своєму товаришеві Якову Грицько признається •

Гумористичні картини розповідей про школу не раз звучать осудом усьому суспільному ладові. Оповідання «Роман» — це присуд схоластичній науці, що нівечить життя здібній дитині. Напочатку в характеристиці маленького учня переважає комедійний план: «Сидіти йому на парті незручно, і він пише, стоячи на одній нозі. Цупкі пальці міцно держать перо, сам він широко пильнує роботи. Носом сопє так, що чути на другому кінці класу». Але сценка прощання хлопця зі школою вже не викликає усмішки, незважаючи на гумористичне забарвлення. Шкода талановитої дитини!

З перших днів Радянської влади Васильченко працював з дітьми, і, мабуть, тому йому вдалося раніше інших письменників художньо зобразити нову школу, стосунки в ній, зокрема, помітити появу пре-

• *«Мені, знаєш, перш усього хочеться вчитися та й учитись, знати все, а тоді що-небудь зробити таке, щоб усі здивувалися, щоб... ех... не вмію я вимовити тільки!..
— Колись був у нас з станції жандарм... він розказував про якогось студента. Як його*

брали в тюрму за те, що він правди все шукав. Такий гордий, казав, сміливий; начальству всю правду ріже у вічі, скрізь, каже, неправда... Каже — заховали правду та й держать під замком!».

красної риси, властивої соціалістичному способowi життя, — колективізму.

Він одним з перших увів у радянську літературу образ безпритульного. До революції Васильченко багато писав про дітей-сиріт, писав з великим співчуттям, сподіваннями на кращу для них долю. Звичайно, соціальна дійсність підказувала свою провідну тональність, і тому в творах того часу знедолені діти бачились авторові не раз, як «обідрані, бідні примари», «прив'ялі квітки» («Дош»). В маленькій перлині «Приблуда» (1924) діти першого мирного року нового життя зовсім інші: «Низка головок, як разок намиста... Слухають казки, очима поблизкують». Герої повісті «Циганка» могли тільки мріяти про корисні справи, учні з повісті «Авіаційний гурток» (1925) їх уже творять.

У перші роки після громадянської війни на вулицях міст і сіл однієї України було більше мільйона безпритульних дітей. Та вперше в історії про долю дитини дбала держава. І всі, хто прагнув будувати соціалістичне суспільство, мусив турбуватися про створення найкращих умов для життя і навчання підростаючого покоління. Ліквідація безпритульності стала важливою соціальною проблемою. І Васильченко це розумів. Описуючи в оповіданні «Приблуда» життя дитячого будинку, він акцентує не на труднощах, а на тому, як вони переборюються. Оптимізму у Васильченка у повоєнні часи ще побільшало, хоча автор добре розуміє, що не можна відразу, немовби помахом чарівної палички, створити царство щасливого дитинства. Не випадково первісна назва оповідання «Приблуда» була «Моцарт». Так назвали мешканці дитячого будинку маленького приблуду Мишка, який захопив їх пісню, грою на звичайному гребінці. Відстоюючи його перед завідуючою, якій не було куди взяти «приблуди», діти користуються аргументом, підказаним нею ж. Всіх своїх вихованців вона бачить в майбутньому видатними людьми: «...оцей буде професор, а цей — інженер, а оця і оцей — це будуть артисти». Добре вписується в цю компанію «видатних» Мишко. Оповідання, пройняте пафосом нового життя, яке ніхто вже не зупинить, власне художньо осмислю-

вало важливі партійні настанови про бережливе ставлення до талантів. З точки зору мистецького опрацювання теми воно справжня перлина. Кожне речення, кожна фраза пройнята емоційною напругою, поезією будівництва нового життя.

Новаторською у дитячій літературі була повість «Авіаційний гурток». Одна з перших радянських шкільних повістей, вона художньо осмислювала нові явища суспільного життя на селі, шляхи його економічної і культурної перебудови, технічного прогресу. Як пристрасно пояснює, наприклад, школяр Петро шкільному сторожеві значення електрифікації: «І не тільки, діду, вона буде світити нам у хаті,— електричність — це такий кінь, що коли ми зможемо його запрягти, він усе нам буде робити: орати, молотити, возити, село наше засяє вночі, удень загудуть електричні млини; на полях забігають трактори... Оттоді, діду, заживемо...»

Васильченко бачив труднощі росту і про це писав відкрито, правдиво. Однак він вірив в те, що «людський дух, раз пробудившись, вже ніколи не перестане пориватися...»

Васильченко любив і поважав дитину. Його герой — мрійник і творець, що сьогодні «з біноклем в руці» дивиться на Марс, а завтра, можливо, полетить до нього. Письменник звертався до проблем злободенних, актуальних. Він художньо освітив тему боротьби з безпритульністю, створив овіяні теплим ліризмом образи радянських вчителів — Параски Калістратівни («Приблуда»), Петра Михайловича («Авіаційний гурток»), які щиро вірять у світлу долю своїх вихованців і захоплюють їх величними перспективами соціалістичного будівництва. Його герої протистоять пережиткам старого світу, релігійним забобонам, приватновласницькій психології. Дітям, по суті, адресована книжка Васильченка про Т. Шевченка «Широкий шлях» (написана перша частина «В бур'янах»). Виходячи з власної концепції образу Шевченка, письменник прагнув дати художню відповідь на питання, як у кріпацької дитини з'явився хист до мистецтва і літератури, як розвивалось в неї естетичне сприймання світу і розуміння сили поетичного слова.

З 20-х років активно ввійшли в дитяче читання твори С. Васильченка, написані як у дожовтневий, так і пожовтневий час.

Життєствердний оптимізм, тонкий психологізм, лірична забарвленість і емоційність — питомі риси стилю письменника. Без більшості цих рис у наш час не можна уявити собі талановиті твори для дітей. Одним з перших утвердив їх у дитячій літературі Степан Васильченко.

О.І. Копиленко

Біля джерел української радянської літератури для дітей стояв цікавий, своєрідний прозаїк Олександр Іванович Копиленко. Родом з Полтавщини, він виховувався у трудолюбивій сім'ї залізничного робітника, змалку знав тяжку працю. Хлопець прагнув до освіти, передусім вабили його природничі науки. Великий Жовтень відкрив для таких, як він, шлях до знань. Закінчивши в 1925 році Харківський інститут народної освіти, О. Копиленко, відомий творами для дорослих, збіркою оповідань «Кара-Круча» (1923), починає писати і для дітей. Він дбає про педагогічне спрямування творів, свідомо прагне закласти в ідейно-тематичну основу

Один з фундаторів української літератури для дітей і молоді — Олександр Копиленко (1900—1958) виявляв зацікавлення багатьма тематичними та жанровими «арізами» художньої творчості. Оповідання про дітей на різних етапах історичного розвитку країни, школа, сім'я, особисті взаємини, боротьба з міщанством, споживацькою психологією — все це було в полі зору письменника. Читаючи твори Копиленка, глибше починаємо розуміти роль художнього слова у вихованні людини, громадянина.

оповідань характери персонажів, їх поведінку, морально-етичні принципи соціалізму. «Дитяча література,— писав Копиленко у статті «Письменник-більшовик»,— це особливий жанр, і завоювати серце юного читача не так легко. Тільки любов'ю до молодого покоління, самовідданою працею для нього, більшовицькою цілеспрямованістю своїх творів може досягти цього письменник».

З перших оповідань Копиленка постають картини життя в 20-і роки, зображені передусім через образи дітей, в характеристиці яких відчувається благодатний вплив С. Васильченка, що вмів у своїх героїв помітити привабливе, здорове, гарне. Сеньці з оповідання «Сенчині пригоди» (1924) нелегко живеться в роки непу. Мати-прачка цілими днями працює, а хлопчик, щоб хоч трохи підтримати сімейний бюджет, перепродує цигарки. Він не піддається негативному впливові вулиці, бо сильнішою від цього впливу є синовня любов до матері, яка облагороджує дитину. В умовах безпритульності багатьох дітей того часу цей мотив мав виховне значення. Сенька нічим

Ол. Копиленко. Сенчині пригоди.— Х.: Держвидав України, 1930.

не відрізняється від своїх ровесників, може «дати підніжку», «язика візникові» показати, обляяти паню «буржуйкою чортовою». В умовах непу формується і класова свідомість дитини. Але її душа розкривається не через призму життя вулиці, а через думки про матір, турботи про неї: «Ось під парканом або у сквері витягав дрібні гроші й вираховував, старанно їх складаючи, скільки заробив, скільки він зможе віддати сьогодні матері...». За день з'їсть тільки одного бублика, «щоб грошей марно не витратити на їжу». Це оповідання і про значення родинного вогнища у житті дитини. Нехай сім'я у Сеньки маленька — він та мати, — батька не пам'ятає, брата Митьку буржуї розстріляли за те, що більшовик, але від атмосфери в хаті йому здається все «таким хорошим, рожевим. І низька темна стеля кімнати, і лахміття, у якому він спав».

Важливим в розвитку образу Сеньки є центральний епізод оповідання — сон, який переносить його у велику капіталістичну країну. Там, у палаці з кришталю сидить потвора, що має за їжу золото: «...голова з якогось блискучого дорогого металу. Ротяка, мов прірва, губи — наче величезні стіни, а зуби золоті удвоє товщі й довші за телефонні стовпи. Криваві з зеленим посередині очі горять хижо і зло».

Узагальнений образ капіталізму постає перед дитиною у фантастичному казковому образі потвори. Актуальне для часу питання викриття капіталістичного способу життя письменник передав у добрій художній манері прийомом сну-казки. Пригоди хлопчика, його каскади на аеропланах (вдень на вулиці він мріяв мати літака) надають сюжетові динамічності, роблять його цікавим. З цього боку оповідання вигідно виділялося на фоні маси оповідань-агіток, авторів яких Горький різко критикував за відсутність таланту і знання дитячої психології. У 20-і роки Копиленко створив один з перших в літературі для дітей твір про Леніна — «Пригноблений» (1924). Обравши цікаву, напівгумористичну форму розповіді, він написав оповідання дещо несподіваної тональності. Почувши у школі від учителя, що Ленін — захисник всіхгноблених, малий Митько роздумує «і про себе: ну гаразд, а от він, Митько,

пригноблений чи ні? Безумовно, пригноблений. Сьогодні на цій перерві Васька Сластюк набив гулю на лобі, а за цю гулю батько дома ременяки дасть: за три дні не прочухавшся! Всі пригноблюють Митька: і в школі, і дома. Батько — тільки там що, зразу й ременякою!»

В час, коли писалось оповідання, портретів Леніна було ще мало, за життя вождя рідко поміщались його фотографії в газетах. Отже, епізод з портретом Леніна позначений історичною достовірністю. Життя ще не ставить перед Митьком складних проблем. Але по-дитячому наївний і безпосередній, він вважає свої «клопоти» настільки серйозними, що з ними треба їхати до Леніна. Своєрідно прозвучав у творі антирелігійний мотив: Митько позбавив ікону прикраси — золотих папірців, бо «... недавно вчитель говорив, що ікона — то шматок деревини».

Пригодницького забарвлення надає оповіданню невдала спроба хлопчика добратися до Москви, зустріч з безпритульним Шурком.

Найбільш характерною рисою дитячих персонажів Копиленка є активна життєва позиція, вони не мислять себе без зв'язків з часом, завданнями будівництва соціалізму. Це зовсім не значило, що його позитивний герой у всьому бездоганий. Діти залишаються дітьми. В оповіданні «Друзі» (1927) всі п'ятеро школярів викликають симпатію, хоча не всі однаково добре навчаються і поведуться. Вони можуть стріляти з рогатки, обмальовувати паркани, пустувати. Навіть портретна характеристика декого з дітей, подана в знижувальному плані, не викликає негативного ставлення: «Вася підшморгнув носом так незалежно й напиндючено, мов індик, а Саня переступав з ноги на ногу і однією рукою підтримував штани. Біля штанів не було останнього гудзика: він програв його в «загонку» і тепер носив штани в руках». Друзі-школярі симпатичні тим, що стійко зносять покарання, давши клятву «ні в якому разі не плакати!», їхні пустощі не виходять за межі гри, святим для них є почуття честі, справедливості, товариськості. Збірний портрет дівчоріздирів завершується розповіддю про сміливий, навіть героїчний вчинок — врятування залізничного депо

від вибуху, виявлення білогвардійських недобитків. Починаючи з 30-х років О. Копиленка все більше зацікавлює морально-етична проблематика, яку він художньо осмислює в сюжетах з шкільного життя. В таких оповіданнях, як «Порізана парта», «Секрет», «Воликове нещастя», через змалювання учнівського колективу, характери хлопчиків і дівчаток дана відповідь на запитання: що добре, а що погано, хто може претендувати на справжнього лідера, яке значення має свідомо дисципліна і справжня дружба? Хоча на різних етапах нашого життя проблеми навчання та виховання позначені своїми особливостями, твори О. Копиленка застаріли хіба що окремими реаліями, характерними для довоєнної школи. Йому вдалося так художньо переконливо осмислити питання виховання підростаючого покоління відповідно до моралі соціалістичного способу життя, що його твори і сьогодні актуальні, повчальні, здатні приносити естетичне задоволення.

О. Копиленко виявив розуміння психологічних особливостей дитини різного віку, її темпераменту, а поряд з цим — делікатність доброї людини у розкритті її внутрішнього світу. Юний читач міг побачити себе збоку, розпізнати свої і чужі хиби, зрозуміти необхідність подолання поганих рис характеру і поведінки. Щоб цього домогтися, автор у творах, де виступають молодші школярі, найчастіше вдається до гумористичних картин, а у творах про підлітків та юнацтво — навіть до сатиричного малюнка (наприклад, Маруся Рожко з «Десятикласників»). Оповідання «Воликове нещастя», починаючи вже із назви, наскрізь проникнуте теплою посмішкою автора. Учень другого класу Волик міг би добре вчитися, якби не відкладав уроки «на потім». Але не вистачає в хлопчика сили волі. Нарешті, сталося справжнє «нещастя». Загравшись, він забув на снігу зошити і книжки, а вчительці нафантазував, що їх забрав страшний велетень. Добра, розумна вчителька повела справу так, що «нещастя» стало початком щасливих змін. Разом з учнями вона задумалася над перевихованням хлопчика, а всю історію з книгами перевернула в жарт: «Отож і я вчора після засідання в школі поверталася додому. Коли

дивлюсь — іде якийсь величезний дядько. У нього в одній руці гармата, а в другій кулемет, а в зубах гвинтівка! Несе твої книжки... я, звичайно, взяла і відібрала в нього твоє майно».

У багатьох характеристиках персонажів Копиленка ліризм, поєднуючись з гумором, добре відтінює життєрадісну атмосферу дитинства. Але в деяких випадках створенню переконливих дитячих образів заважала певна сухуватість, діловитість, якими письменник наділяв своїх персонажів, дитячий авангардизм. Таке помічаємо в досить цікавій повісті «Комашня», де йдеться про перевиховання батьків-п'яниць.

Помітним явищем у всій радянській прозі довоєнного часу став роман-дилогія О. Копиленка «Дуже добре» (1936) і «Десятикласники» (1938) — талановита розповідь про радянську школу середини тридцятих років. Щойно здійснено реформу в системі народної освіти, яка вимагає перебудови педагогічної роботи, встановлення нових відносин між вчителями і учнями, покладає нові обов'язки на школярів. У романі чимало гостроконфліктних ситуацій, драматичних епізодів. «Роман виховання» Копиленка не обмежується лише суто шкільними справами. Школа, сім'я, особисті взаємини, боротьба з залишками старого світу, міщанством, споживацькою психологією — все це становить сюжетну основу твору.

Різні характери дітей постають із дилогії Копиленка. Письменник розкриває внутрішній світ принципової і самовідданої у стосунках з друзями Кіри Коваль, «лицаря» Аркадія Трояна, романтичної Руфи Гольдман, безкомпромісного Вови Поради, ніжної Тамари Незабудь, егоїста Яші Баркіна, мстивого бешкетника Марка Бубиря. Для героїв письменника життя — це не тільки школа, парта, ігри. Силою обставин вони опиняються у складних колізіях — мати Кіри зраджує батька, а потім і зовсім залишає сім'ю, Аркадій мало не став помічником ворога, в Тамари через жорстоких опікунів розвивається комплекс неповноцінності.

Цікаво в романі розв'язувалась проблема авторитету дорослих. Чи можна наділяти негативними

рисами батьків, вихователів у художніх творах для дітей? — таке запитання не раз виникає і сьогодні. Копиленко відповів на це питання ствердно, вивівши образи легковажної матері Кіри Коваль, прихованих ворогів Печер, вихователів Тамари Незабудь, безсердечного міщанина-батька Марка Бубиря. Разом з тим він створив привабливі постаті батька Кіри Максима Ковалья, матері Аркадія Трояна — Надії, учителів Пилипа Даниловича Кужіля, Ольги Карлівни Райко.

Все життя Копиленко цікавився досягненнями вітчизняної науки і техніки. Він звернув увагу на роботу мало відомого тоді Корольова в галузі ракетобудування, і це знайшло своє відображення в епізоді роману «Десятикласники», де моделюється поведінка учнів випускного класу на випадок війни. Якщо Руфа хоче боротися з ворогом силою мистецтва, Кіра наполягає на особистому героїзмі, а власне, загибелі в ім'я перемоги, то Аркадієві все бачиться по-іншому: «Які страшні речі ти вигадуєш, Кіро! Справа в тому, що я, сидючи спокійно десь під Москвою чи під Києвом, розгромлю фашистську фортецю своїми ракетами через кілька хвилин після нападу».

Коли сьогодні читаємо ці рядки, краще розуміємо, яким було передвоєнне покоління, як росли і виховувалися патріоти, майбутні герої великої битви з фашизмом. А ще: глибше починаємо розуміти роль літератури, таких творів, які писав Копиленко, у вихованні людини, громадянина.

Діти в оповіданнях і повістях Копиленка завжди причетні до справ дорослих, хоч часом їхній зв'язок з суспільним життям показаний дещо простолінійно (20-і рр.). В час Великої Вітчизняної війни поруч з дорослими самовіддано борються з фашистами діти («Допит», «Сонце»).

У повенний час О. Копиленко охоче пише для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Задум оповідання «Петроградський хлопчик», навіяний роздумами про історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції якраз напередодні її тридцятиріччя, знайшов свій розвиток в семи невеликих, вдало названих розділах, які переносять

читача в буремні дні 1917 року. У вогкому підвалі, повному пацюків, живуть сім'ї матроса з крейсера «Аврора» і солдата, що служить в одній з петроградських військових частин. Діти — Микита і Таня змалку знають біду, їм і погратися немає де, бо «двір схожий на колодязь: затиснутий високими стінами будинків, без дерев, вимощений камінням. Ніколи сюди не досягає сонячний промінь».

Через образи дорослих — батьків Микити і Тані, що стали під прапор більшовиків, письменникові вдалося органічно пов'язати життя трудової сім'ї з революційними подіями. У розділі «Коротка розмова» в цікавій формі розповідається про підготовку до штурму Зимового палацу. Цей розділ відіграє важливу роль у реалізації задуму письменника показати участь дітей в революційних подіях. Не випадково наступний розділ так і називається «Маленький більшовик». Дізнавшись з «короткої розмови» свого і Таниного батька, що юнкери підтримують буржуїв, Микита добирається до казарм і проводить озброєних робітників через вхід, яким «не раз пролазив у той двір і дивився, як муштрували юнкерів». Сувора, стримана манера письма допомогла Копиленкові щасливо обминути небезпеку надмірної розчуленості від вчинку хлопця. «Маленький більшовик» зробив тільки те, що повинен був зробити. У низці оповідань повоєнного часу Копиленко художньо зобразив пафос праці радянських людей у відбудові зруйнованих міст і сіл, участь дітей в житті країни. Жорстока війна не вбила душі народу. Це ми вичитуємо з творів Копиленка, які поряд з творами інших письменників сприймаються як художні документи складного періоду відбудови країни. Оповідання «Хата хлопчика-мізинчика», «У нашому домі», «Бджілка», «Перепелятко» населені добрими людьми.

Чому «Хата хлопчика-мізинчика», може, це казка на тему, відому у фольклорі різних народів? Ні, тема взята з повоєнного життя радянських людей. Малога Дениса мама любовно називає мізинчиком. Дитина в такому віці, що тільки б гратися. Але звідки ті іграшки взяти, коли й хати немає, — в землянці живе сім'я загиблого воїна. За іграшку буде

жук, який «править Денисові за корову. Налигав Денис жука тоненькою ниточкою за роги і пасе під старою яблунею. Кілька днів уже пасеться рогатий жук...» З теплим гумором розповідається про ігри Дениса, його стосунки з меншою сестричкою Настусею. В цікавій для дітей формі намальована в оповіданні картина колективної праці на будівництві хати. Взагалі дітей цікавить завжди будь-яке будівництво як іграшкове, так і справжнє, бо задовольняє яскраво виражену в них потребу творення. А тут ще будівництво Денисової хати подібне на казку, яка твориться на очах: «Ось стіни здіймаються з отворами для вікон і дверей. Тут піч складають...» Колгоспний бригадир дядько Кирило і його помічник постають з оповідання, як казкові богатирі, що за один день поставили вдові і її дітям незвичайну, бо з готових частин, хату: «Ледве сонце почало спускатись на захід, нова хата стояла вже майже готова — біла, чиста, весела, як свято».

Педагогічні ідеї оповідання розкриваються через показ стосунків Дениса з сестричкою і матір'ю, а також з односельчанами, доброта яких робить всіх їх гарними людьми.

Тема праці художньо осмислена і в оповіданні «Перепелятко». Так любовно назвав маленьку сестру Галю старший брат піонер Федір за те, що вона разом з школярами і дорослими працює під час жнив на колгоспному полі. Дівчинка така моторна, як перепілочка, що, не давши роздивитися свої лапки, втекла в траву і загубилася в ній. Ніжні стосунки брата і сестри подані з легким гумором, що тільки увиразнює їхню щирість.

Події оповідання «Бджілка» відбуваються у дитячому садку. Завдяки розповіді про малу дівчинку виникає атмосфера тієї пори дитинства, коли формуються «чомучки». Ніні «уже сьогодні чотири роки і одинадцять з половиною днів... Ніна дуже непосидюча. Ось всі діти щось роблять під липою, а Ніна вибіжить з-під дерева і щось принесе і все питає — а що це?». Оповідання має повчальний характер, але не в тій набридливій, нудотно-солодкуватій формі, яку інколи зустрічаємо у творах для дітей. Звичайна історія з бджолою, яка під час «знайомства» вкусила дів-

чинку, має певний філософський підтекст, доступний розумінню дошкільнят. Пізнання нового не завжди приходиться тільки через приємні відчуття, воно може бути і болісним. Але як тільки дитина дізналася, що солодкий мед, який вона так любить, бджілки збирають на квітках, біль і образа зникають. Цілоком прозоре, пряме повчання, зрозуміле навіть зовсім ще малим дітям, подається такими словами: «Скільки разів казала їй тьотя Галя, щоб вона не хапала руками жуків, мишок, павучків. Бо якась комашка розгнівається і вкусить боляче».

Деколи в оповіданнях Копиленка для дошкільнят зустрічаються прикрі загальники: «Всі були захоплені працею». («Хата хлопчика-мізинчика»), невідповідні вікові дитини висловлювання — «Бо я їх люблю. Слово честі, люблю!..»

Не у всіх своїх роздумах про дитячу літературу він був послідовним. Раніше, ніж писати для найменших, О. Копиленко у статті «Серйозна розмова з малим читачем» заперечував вживання «різних поменшень, на зразок — сонечко, дитинонька, платячко, травинонька, квітонька... Діти і самі не вживають цих слів, бо їм хочеться скоріше вирости, і вони копіюють дорослих». Але ж у творах для дошкільнят не можна обійтися без ласкавих, пестливих форм слів, тільки що треба зберігати художню міру. І Копиленко це довів своїми оповіданнями для дошкільнят.

О. Копиленко був одним з творців української анімалістичної літератури, природничого оповідання для дітей. У спогадах М. Рильського читаємо: «Олександр Іванович за освітою і — я переконаний в цьому — за покликанням був природознавцем. Він усе життя цікавився птахами, звірятками, розводив у себе на квартирі якісь рідкісні рослини, про які вмів розповідати дивовижні історії»¹. Неначе про-

¹ Про Олександра Копиленка. Спогади.— К.: Рад. письменник.— С. 210—211.

довжучи цю розповідь, П. Воронько зауважує, що Копиленко бачив живу природу не лише на селі, в лісі, а й в місті. «Він знав, де, в якому парку живе білка, де в маленькому скверіку поміж будинками живе сова, не кажучи вже про різних дрібних пта-

шок... А які неповторні дерева він знав на околицях міста. У нього дома всю зиму стояло сім-вісім кліток з різними співучими птахами, яких весною він урочисто випускав на волю»¹.

¹ Про Олександра Копиленка. Спогади. — С. 35.

Читаючи сьогодні його збірку «Як вони поживають» (1934, 1948), потрібно, звичайно, рахуватися з часовою дистанцією, сучасними екологічними проблемами. Не завжди наукове їх розв'язання привело до того, що деякі хижакі, знищені в оповіданнях Копиленка, потрапили вже до Червоної книги, стало в лісах і парках менше співучого птаства. Письменник не міг передбачити всіх наслідків насильного втручання в природу, але він завжди закликав пізнавати, любити і оберігати її.

На час написання перших природничих оповідань О. Копиленка радянська література для дітей мала вагомі досягнення у створенні пейзажних віршів, описів пір року. Але жанри аніمالістичного оповідання, природничої казки тільки починали розвиватися завдяки зусиллям В. Біанкі, М. Пришвіна, а в українській літературі — О. Іваненко.

Теми і сюжети оповідань О. Копиленка почерпнуті з життя природи і побудовані здебільшого у формі розповіді від першої особи — доброго знавця світу птахів і звірів. «Все це я сам бачив, переживав, спостерігав від самого дитинства і досі», — зауважував письменник в передмові до збірки «Як вони поживають». Таким чином, особи автора і оповідача стають не раз ідентичними.

Ліси, поля, ріки, всі пори року, птахи і комахи, жуки, хижакі і «мирні» тварини — все це стає персонажами оповідань О. Копиленка. Невеликі за обсягом, нескладні за сюжетами оповідання дають прегарні характеристики представникам тваринного і пташиного світу. Наприклад, читаємо в оповіданні «На березі» .

• *«Жовта плиска — легка, грайлива і весела пташка. Її можна побачити всюди, на березі річки чи озерця, особливо на пісочку. Вона заклопотано біжить біля*

самої води, нишпорить, вишукує комашок, маленьких слизнячків, залишаючи на вогкій землі хрещатий слід, ніби візерунок мережить».

За «портретом» можна заочно познайомитися з пташкою, а потім при зустрічі відразу впізнати. Але описом ніколи не обмежується зміст оповідань. Обов'язково мусить бути хоча б маленька пригода. В згаданому оповіданні плиска попала в рибальську сіть і якби не людина, то загинула б.

Деколи оповідання мають досить розвинутий сюжет. «Ідальня для птахів» — оповідання, доступне дошкільнятам, — має несподіваний початок: «Всі хлопці заздрили Василеві». Заздрість, як відомо, не належить до найкращих почуттів. Але, власне, це не була заздрість, скоріше захоплення товаришем. «Ще б пак не заздрити! Синичка, яку він вирвав з кігтів шуліки, зовсім звикла до хати... Годував її Василь. Насипле насіння конопляного, синичка і клює його». Спостереження за синичкою викликає у дітей співчуття до гіркої долі інших пташок зимою. Тема оповідання могла б здатися банальною (скільки про це писалося і пишеться!), якби йшлося про виготовлення звичайної годівниці. А то ж ідальня! Граючись, діти здійснюють корисну справу. Їхнє ставлення до пташок найкраще передається через написи — з одного боку «Ідальня для птахів», з другого — «Хижакам і шкідникам тут їсти заборонено». Крім гри тут помічаємо і вдало використаний прийом персоніфікації. Адже передбачається, що пташки прочитають напис. У картині пташиного бенкету цікаво розкриваються «характери»: «Налетіли щиглики галасливі, чижі, засмучені чечіткі-сирітки, снігур поважно сів на борт, вівсянка похолово озирається, навіть горобчик, сіренький стрибунець, хитро клює насіннячко».

Оповідання «Ідальня для птахів» світле за своєю тональністю, що особливо підкреслюється кінцівкою, «про двох хлопців — про Василя з Миколою — пташки співали веселих пісень». Ці ж хлопчики в оповіданні «Покинуте гніздо» уже заслуговують не пісні в свою честь, а, навпаки, осуду. Там вони будували, а тут руйнують.

Пташина трагедія, що виникла з вини «любителів» природи, звучить глибоким докором всім, хто через цікавість втрачає совість, людяність. Василько (він один з головних персонажів цілої низки природ-

ничих оповідань) завжди оберігав пташок, та не встояв перед товаришами і показав їм гніздо кропив'янки. А ті крадькома навідувались до гнізда, торкалися руками ячоч. Кропив'янки злякалися, а що як «виведуть пташенята, а Василеві друзі заберуть їх», і полетіли шукати безпечнішого місця. Сюжет оповідання, його розв'язка мають трагічне забарвлення. Завдяки цьому і виникає у маленьких читачів співчутливе ставлення до мешканців природи без будь-якого повчання з боку автора.

У відборі сюжетів з навколишньої природи письменник невтомний. Багато з них має не лише пізнавальну, а й глибоку виховну та естетичну цінність. Приваблює і вміння Копиленка забарвлювати розповідь гумором, пересипати її дотепними зауваженнями, афоризмами. Малює зворушено слухають оповідання «Дивовижна дружба», в якому письменник знаходить потрібну інтонацію розповіді, талановито використовує знайомство дітей з фольклором, особливості їхньої свідомості, що вимагає щастя для всіх. «Ми знаємо,— пише він про дружбу лисеняти, кошенятка, півня,— казочку про те, що лисиця впіймала півня і понесла кудись світ за очі... Насилу півень обманув ту лисицю... Та відомо ж і те, що ніколи не пропустить лисиця можливості вкрасти курку, особливо взимку. А тут я натрапив на зовсім інше...» Таких різноманітних прийомів, що мають викликати у дитини цікавість, в Копиленка безліч.

Творчість письменника сприяла соціалізації підрастаючого покоління, бо тісно пов'язувалася своїми ідеями з завданнями будівництва нового життя, виховувала дітей морально й естетично.

О. В. Донченко

Щ

едра талантами Полтавщина дала дитячій літературі письменника Олександра (Олеся) Донченка. Народився він у Великих Сорочинцях 12 серпня 1902 р. в сім'ї учителя. Ранній потяг до художньої творчості скоро перейшов у про-

фесійну потребу, і Олесь Донченко разом з письменниками свого покоління Копиленком, Забілою, Трублаїні став активним творцем української радянської літератури для дітей та юнацтва.

Починав письменник з поезії та віршованих оповідань для найменших. У свій час, як паростки нової літератури, вони сприймалися з ентузіазмом. «Відділ дитячої літератури надрукував майже все, що можна було вибрати зі старої дореволюційної літератури, але сучасної радянської казочки, яка б мала пізнавальне і виховне значення, не було,— згадує письменник Іван Багмут.— Багато разів ми зверталися до поетів з проханням написати хороший віршик для книжки-малюнка, цікаву казочку, віршоване оповідання.

І ось Олесь Васильович написав свої чудові казки-вірші «Півень у звіринці», «Туки-бан-барабан», «Страхопуд» та інші. Пам'ятаю, як ми всі раділи у видавництві, коли одержали першу казку «Олеся»¹.

¹ Донченко О. Твори.— В 6 т.— Т. 6.— С. 582.

Активним був період 1927—1931 рр. для Донченка — дитячого поета, кращі з його творів приносили дітям радість пізнання, відчуття краси поетичного слова. «Писав спочатку,— згадує письменник,— під впливом і на взірць сучасних авторів — Маршака, Чуковського, Новикова («По губи», «Молотьба», «Про kota-воркота»). Потім ці впливи переборює. З того

Олександр Васильович Донченко (1902—1954) — один з тих, що стояли біля джерел української літератури для дітей та молоді. Писав поетичні твори, прозові, драматичні. Переважно головними персонажами його творів є хлопчики, яких письменник хотів бачити сміливими, добрими, мужніми. Наче крізь чарівний ліхтар, висвітлює красу людини праці в оповіданнях «Галаганчик», «Голубий гвинтик». Олесь Донченко був активним творцем повістей і романів про школу.

часу написав понад 30 віршованих книжечок для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку...» Можливо, О. Донченко залишив би глибший слід в літературі для малят, якби не та несправедлива критика, що відкидала у літературі все казкове: «Є в мене жахлива крамола,— іронізував письменник,— півень і звірі розмовляють, а м'яч-шарокот сам (сам-самісінький, без жодної участі людини) котиться і стрибає вулицями міста...»

Справжнє визнання йому принесла проза, а не поезія і не драматургія, яка один час надто приваблювала письменника («Країна ФЕД», «Притулок святої Терези»).

Як і інші його товариші по перу, О. Донченко в 20—30-х рр. багато їздить по країні, прагне побачити своїми очима новобудови, трудові звершення народу. Магнітка надихає молодого письменника на створення «Зоряної фортеці» (1933), казахські аули і гостра класова боротьба в них викликає до життя повість «Аул Іргіз» (1932). Результатом поїздки на нафтопромисли Баку був роман «Море відступає» (1934). Не все написане Донченком було тільки високої проби, знав він прикрі невдачі, що йшли від невміння

Олесь Донченко. Про Кота Воркота.— Х.: Держвидав України, 1927.

«одягнути» актуальну проблематику, цікавий життєвий матеріал у високохудожню форму.

У своїй літературній діяльності О. Донченко як дитячий письменник ставив собі за мету «яскраво, поетично оспівати душу нового покоління, правдиво розповісти про дитячі радості й прикраси, та так розповісти, щоб наш чудовий піонер і школяр став перед читачем живий, в усій своїй душевній красі, майбутній громадянин великої Радянської держави» (стаття «Деякі думки про дитячу літературу»).

Оповідання «Кулемет» написано у формі спогаду про одну подію років громадянської війни. Завдяки романтично-піднесеному зачину («Ой, які ж то часи були!»), наявності образу батька-селянина, в якому уособлена відданість трудового народу справі революції, в доступній малятам формі передається пафос епохи. Оповідачеві було тоді сім, а братикові його Костеві — п'ять років, коли до них зайшов червоноармієць з кулеметом: «Засміявся і сказав: «Приймайте гостей до хати. Нас двоє — я та мій товаришок».

Хлопчики вперше бачили кулемет, старшому він видався «такий чорний... такий залізний... Мабуть, страшний такий...», а молодший сказав: «Ого, який плужок на коліщатах». Створені письменником художні деталі та поетичні тропи не лише увиразнюють і поетизують розповідь, але, що важливо у творах для малят, надають їй необхідної конкретності. Наприклад, про ворогів: «Шапки на них кудлаті-кудлаті, ніби нашого рябка хвіст». Про кулю, що вбила кулеметника — «Вона, мов оса, влетіла в розчинені двері». Червоноармієць постає з оповідання сміливою людиною, що навіть перед смертю турбується, щоб кулемет не потрапив в руки ворога. Захований на печі кулемет мало не видав ворогам Костик, який з властивою дітям безпосередністю похвалився: «А в нас плужок на печі єсть!» Ця, позначена глибоким драматизмом, сцена написана з добрим знанням дитячої психології.

Становлення характеру дитини, її внутрішній світ, стосунки з середовищем, зображено в ряді оповідань О. Донченка. Матвійко («Боягуз») всього боявся, навіть жаби і ящірки. Коли інші діти, пустуючи,

зчинили сварку і бійку, хлопчик тікав. Боляче було від докорів батька, насмішок товаришів. Коли ж довелося зустрітися з справжньою небезпекою і виявити мужність, він перестав боятися і вийшов переможцем у змаганні з вовком: «У кількох кроках один від одного зупинились Матвійко й величезний вовк, готовий до смертельного стрибка. Але він не стрибнув. Його хижі зіниці стрілися з сірими очима хлопця, і звір завмер. Він побачив у цих очах щось незвичайне, чого ніколи не бачив у своїх жертв». Історія «боягуза», розказана Донченком, повчальна не лише для дітей, а й для дорослих.

У ряді випадків письменник ставить перед собою певні педагогічні завдання, які хоче осмислити через систему художніх образів і сюжет твору. Це, наприклад, тоді, коли своїми оповіданнями прагне прищепити дітям повагу до праці. Наче крізь чарівний ліхтар висвітлює красу людини праці в оповіданні «Галаганчик». На жаль, не обійшлося без елементів описовості. Про працьовитість матері розповідає синові батько. На дитячого читача завжди сильніше впливає показ самої дії, а не розповідь про неї.

В цілому ж оповідання «Галаганчик» передає якнайкраще атмосферу щастя, що виникає там, де трудяться з любов'ю в серці. Гарно показано родинні стосунки нагородженої орденом Леніна ланкової — тут панує лад, взаємоповага. Її син Петько готує подарунок матері власними руками. Дитина працьовитих батьків виростає духовно багатою, ніжною, турботливою.

Письменникові вдалося передати психоемоціональний стан дитини в момент повернення з Москви матері. Стільки було навколо розмов про орден, яким вона нагороджена, що дитина злякалася: а що, як мама про сина забула?

Велич і красу праці показано через образи людей різних професій, часто скромних і непомітних, в оповіданні «Голубий гвинтик». Тут справді опоетизована праця. Діти, які зустрінуться з цим оповіданням у ранню пору життя, можливо, не стануть в дорослому віці журитися з приводу неprestижності своєї професії, будуть дбати про результатив-

ність та ефективність трудових зусиль. Ідейний зміст оповідання влучно визначила у виступі на III з'їзді письменників Наталя Забіла: «Оповідання для дошкільників «Голубий гвинтик» цінне не лише показом роботи великого підприємства, а й глибоким філософським підтекстом, який закладав в душу маленького читача розуміння того, що в спільному труді кожна радянська людина значна, потрібна, гідна глибокої поваги».

Для розповіді про професії письменник обрав вдалий композиційний прийом — екскурсію на тракторний завод, де малята з дитсадка зустрінуться з своїми батьками на їхніх робочих місцях. На першому плані бачимо в оповіданні дівчинку Софійку, вже зовнішній вигляд якої свідчить про життєрадісне світосприймання дитини: «Над лобом у неї був чубчик, перев'язаний червоною стьожкою. Цей чубчик завжди стримів угору і при кожному кроці кланявся: «Здрастуйте, здрастуйте, здрастуйте!» А черевички поважно відповідали: «Дррасте! Дррасте!». Але так було до того часу, поки Софійка не засумнівалася у важливості маминої роботи: велика справа вкручувати гвинтик в трактор!.. Навіть якщо він має такий привабливий голубий колір! І ось, наче відчувши стан дівчинки, бант перестав весело крутитися, а гвинтик посірів. В оповіданні добре висвітлено цілком природне для дітей бажання бачити своїх батьків в ореолі слави, потрібними суспільству людьми. Донченко художньо розв'язує проблему професій подібно до того, як С. Михалков, у вірші «А что у вас?» («Мамаы всякие нужны, мамы всякие важны»).

Коли Софійка зрозуміла, яку відповідальну роботу виконує її мама, що без голубого гвинтика не вийде жоден трактор за ворота заводу, знов почав «кланятися» бант, зарипіли черевички, а гвинтик набув попереднього чудового кольору.

У неповторній красі постають результати праці людини в оповіданні «Подорож до млина». Тут немає конвейєрів, машин, не зображено виробничих процесів, а є широчінь колгоспних полів з пшеницею, ячменем, сонящиками. Всього так багато, що семирічний Матвійко починає розуміти, що означають

слова «колгосп-мільйонщик». Воістину труд тут перетворився у красу •

За казковою назвою оповідання «Золоте яєчко» йде цілком реалістична розповідь про малого Андрійка, майстра грати на пищику: «Схоже Андрійко — і заспіває він у нього тоненько-тоненько, як комар. Схоже — обізветься, товсто загуде, як джміль. А буває закукурікає, як молодий півник, — і голосисто, і трошки хрипло». Хлопчик має діяльну натуру, хоче займатися справжньою роботою. «А що ж, коли ніякої роботи йому не дають у колгоспі. Малий ще». Тільки й залишається, що на пищику грати. В об'єктивну форму розповіді від третьої особи вклинюється внутрішня мова головного героя оповідання Андрійка, через яку розкривається світобачення малої дитини, ставлення до дійсності. Діалоги (з братом-ковалем, завідуючою птахофермою, батьком) не лише урізноманітнюють оповідь, надають їй динамічності, а й увиразнюють психологічні особливості та мотивують поведінку малюка. Властиве дітям прагнення видаватися дорослішим, ніж це насправді є, письменник передає в цікавому діалозі, що має в основі елемент гри, Андрійка і бабусі-пташниці ••

Разом з бабусяю хлопчик годує курей, збирає в сито яєчка, пильно спостерігає за всім навколо. Цікава робота розвиває його уяву, загострює спостережливість, і Андрійко бачить те, біля чого раніше пройшов би мимо: «...підійшла курка до клітки, зазирає у відчинені дверцята. І лівим оком, і правим, — витягла шию, в один бік зирнула, у другий, немов роздумує, чи зайти їй усередину?». Розумні батьки підтримують Андрійкове прагнення до праці, нази-

• «Дивоглядне марево жарко струмує над степом. Вигнувши кругі шиї, плывуть над хлібами, як на каруселі, золоті коні, співають скрипки, вся земля гуде, і коли на мить заплющує Матвійко очі, в нього тихо крутиться голова. Який же великий світ!».

•• «— Що поробляєш? — запитує Олена Григорівна. — Може, тебе вже бригадиром настановили в колгоспі, а я й не знаю. — Ні, я на комбайнера скоро вчитимусь, — відповідає він зовсім серйозно. — А зараз ніякої роботи в мене немає».

вають зароблене сином яєчко золотим. А воно ж бо і справді виграє супроти світла золотом! Це одне з кращих оповідань для малят на тему праці.

Олесь Донченко — один з активних творців шкільної повісті. «Школа! Мати моя рідна! Скільки років минуло, скільки вітрів перевіяло, які грози прогрімали, а ти все живою стоїш і юною у серці, оповита, мов серпанком, любов'ю і ніжністю...» — у цих рядках із повісті «Юрко Васюта» висловлено і захоплений погляд письменника на школу — другу домівку дитини, і ті естетичні принципи, якими він керується у власній творчій роботі: «...любовно збирати все нове, світле й хороше у школярів, в юних лєнінців і показати його в яскравих хвилюючих творах».

Повість «Школа над морем», що з'явилася у 1937 р., була книгою, якої чекав підліток. Як твір пригодницького характеру вона відповідала його психологічним особливостям, жазі самоутвердження, потребі гострих відчуттів. Не зовсім вдало увівши на початку розповіді мотив загубленого старим сторожем листа, Донченко далі зумів природно розвинути пригодницький сюжет повісті на фоні шкільного життя.

Прагнучи знайти скарб, шестикласник Олег Башмачний докладає багато зусиль, щоб досягти мети і прославитись. Сповнений романтичних поривів, він втрачає почуття реального стану речей, а через те і проходить мимо справжнього подвигу. Автор переконливо розкрив суть високої життєвої романтики, яка кличе на подвиг в ім'я Батьківщини, засудив індивідуалізм, вузький практицизм, що інколи може проявитись навіть у зовсім юному віці.

Час, коли писалася повість, був неспокійний, фашистська Німеччина готувалася до нападу на нашу країну. Міжнародна обстановка відзначалася напруженістю. Письменник своєрідно висвітлив тему захисту Батьківщини, тему пильності. Цілком новаторською була повість «Школа над морем» в змалюванні життя прикордонної застави, мужніх захисників кордонів нашої країни.

Повість О. Донченка дають можливість простежити становлення індивідуального стилю письменника,

якому притаманна ощадливість у використанні художніх тропів, в описах природи та інтер'єру загалом — сухувата, раціоналістична інформативність. Але є в письменника твір, в якому на весь голос заговорила його поетична душа, відгукуючись на живу красу природи. Йдеться про повість «Лісничиха» (1947). Її героїня, осиротіла в війну школярка Улянка, продовжує справу батьків, турбуючись про ліс, знищений в часи лихоліття. Хоча основа повісті трагедійна, оптимістичним залишається її загальний тон, вдало підсилений легендою про квітку Чорнамай-зілля.

Хоча квітка дівчинка не знайшла, багатьом вона стала рідною. Повість сприймається як поезія в прозі. Природа тут жива, одухотворена, ніде не виступає лише фоном для подій. Про це свідчать прийоми творення портрета Улянки ..

Правда, в цій порівняльній характеристиці не все естетично доцільне, зокрема це стосується паралелі: кирпатенький ніс — лісова грушка. Дівчинка, така близька до природи, знає, про що співає синичка: «Не вірте туману, за ним ховається сонце. Ціві-ців, ціві-ців! Зима втекла в Одудів яр; Ціві-ців, ціві-ців! Вчора я поклала третє яечко!». Шкільна тема реалізована у повісті показом взаємин учнів і учительки з осиротілою дитиною.

Про школу О. Донченко писав і пізніше — згадаймо «Повість про новий дім» (1947), роман «Золота медаль» (1953) та ряд оповідань.

О. Донченко зробив внесок і в розвиток пригодницького жанру, зокрема такими творами, як «Батьківщина» і «Карафуту».

Творчість Олесья Донченка дає підстави говорити

● *«Хто знайде її і зірве, той ніколи, ніколи, скільки житиме, не буде сиротою. Кожна стрічна жінка буде йому матір'ю, кожен чоловік — батьком, юнак — братом, а дівчина — сестрою».*

●● *«На ній була картата новенька кофтина, синя спідниця і біла хустинка, як терен-цвіт... Її кругле ніжне підборіддя схоже було на яблуко, а припечений сонцем кирпатенький ніс скидався на жовту лісову грушку, яка вистигала проти сонця аж на самісінькій верхівці дерева».*

про багатостороннє обдаровання письменника. Найбільших успіхів він досяг у прозі, в найрізноманітніших її модифікаціях: тут і «велика» і «мала» проза, твори про життя інших народів, на «виробничу тематику», про школу, пригодницькі і фантастичні. Педагогічним працівникам відкриваються у творах О. Донченка широкі можливості пізнання психології підлітків, в них можна почерпнути і знання психологічної структури дітей інших вікових категорій, зокрема дошкільнят.

Наталія Забіла

Дитяча поезія такою, як вона є сьогодні, багато в чому завдячує Наталі Львівні Забілі. Ми знаємо внесок у становлення нової української літератури її родича, сучасника Т. Шевченка, поета-романтика Віктора Забіли, автора відомих віршів, що стали народними піснями: «Не щечечи соловейку» і «Гуде вітер вельми в полі». Її дід, скульптор, академік Пармен Забіла — автор пам'ятника на могилі Герцена в Ніцці. Підлітком Наталія разом з батьками переїхала на Україну в м. Люботин Харківської губернії.

Народилася Наталія Забіла 5 березня 1903 р. у Петербурзі в сім'ї з давніми культурними і літературними традиціями. Довірливо розмовляючи з юними про високі цінності життя — Батьківщину, Леніна, моральність, справедливість, доброту, письменниця розкриває красу соціалістичного способу життя, виховує малят на прикладах позитивних героїв своїх творів. Талант Забіли з найбільшою силою прозвучав у поетичній творчості, але знайшов він свій вияв і в прозі — казках, оповіданнях і повістях. Померла письменниця в 1985 р. у Києві.

В літературу вона прийшла збагачена педагогічним досвідом, журналістською роботою. На очах майбутньої письменниці відбувались події велетенського історичного значення. Бачила перші кроки молодой Радянської держави, масовий героїзм народу, що піднявся на захист завоювань Великого Жовтня, трудові звершення будівників соціалістичного суспільства. Її перший вірш «Війна — війні» надруковано в 1924 р., а вже через три роки побачив світ збірник лірики «Далекий край». Привабливий світ казки змалку полонив уяву поетеси, але створена нею фантастична історія про автобус («Пригоди автобуса») викликала негативну реакцію педагогічної критики, що була в той час великим противником використання казкової фантазії у літературі для дітей. А без неї поетеса не уявляла творчості для малят. На деякий час Забіла відходить від дитячої літератури, пише тільки для дорослих. Але не випадково колись В. Г. Белінський пристрасно зауважив, що дитячим письменником не можна зробитися, ним народжуються.

Чимало її творів стали хрестоматійними. Набутком всієї літератури є здійснений нею поетичний переспів давньоруської пам'ятки «Слово о полку Ігоревім».

Письменниця любить барвисте, дзвінколудне слово, яке дарує дітям, починаючи з перших своїх збірок «Ясочина книжка» (1934), «Нам весело жити» (1940) до післявоєнних «Наша Батьківщина» (1950), «Під дубом зеленим» (1952), «Малим про велике» (1958), «Дивовижні пригоди хлопчика Юрчика і його діда» (1964) і книжок останнього десятиріччя «Троянові діти» (1971), «Веселі друзі» (1975) та багатьох інших. Заслугою Н. Забіли є створення лірики на суспільно-політичні теми для дошкільного та молодшого шкільного віку. В багатьох її поезіях постає рідний дітям образ Ілліча. У вірші «Хатинка над озером» афористично прозвучали рядки .

Використавши один з епізодів біографії В. І. Лені-

*. Ім'я Леніна відоме в цілїм
світі,
Знають Леніна усі найменші
діти...*

собу життя, животворні ідеї інтернаціоналізму. Вже пишучи твір, задумується, як назвати його? Якою формою передати вагому ідею дружби народів, щоб було зрозуміло навіть малечкам? І дала поетеса йому простий, але такий багатозначний заголовок: «Наша Батьківщина». І може, вперше в українській літературі для дітей використала для свого задуму жанр публіцистики — віршований нарис. У процесі роботи виникали труднощі творчого характеру: як уникнути грубого підпорядкування поезії пізнавальним завданням? Що можна включити з історії, географії, природознавства у розповідь для дітей, які ще не оволоділи азами наук?

Щоб забезпечити чіткість і ясність оповіді, не пропустити нічого важливого, зберегти пропорційність у висвітленні великого кола тем, Н. Забіла задумала написати твір «Наша Батьківщина» у формі циклу нарисів, де кожний має характерну назву. Наприклад, «Найдорожча в світі», «Північ», «Південь», «На морських просторах», «За наказом Ілліча», «Серце нашої Батьківщини». У зв'язку з тим що після 1950 року, коли твір був опублікований, відбулися такі епохальні події, як політ Гагаріна в космос, доставка на супутник Земля — Місяць радянського вимпела, місяцехода, Забіла пізніше доповнила нарис. Зараз він має у своєму складі двадцять одну розповідь, кожна з яких є тематично закінченим фрагментом.

Уже з перших рядків поетичного нарису захоплює його велично проста і довірлива інтонація •

На перший погляд, дається звичайний перелік того, що потрібно для характеристики географічного положення країни, її природи. А чому ж рядки вірша викликають естетичні почуття, хвилюють? Мабуть, справа в особливостях інтонації, яка враховує специфіку спілкування з малою дитиною. Наче чується, як дитина просить продовження розмови: «А ще?».

• *Мій рідний край, моя земля
велика-превелика,
Є в ній степи, ліси, поля,
моря, і гори, й ріки.
Холодні й теплі є місця,
північні і південні...*

В іншому випадку секрет впливу такого переліку, наприклад, національностей СРСР, в тому, що він викликає гордість за свою багатонаціональну Батьківщину •

Серед художніх засобів і прийомів, якими уміло користується Н. Забіла і які надають творові виразності та динамічності, передусім вкажемо на уособлення і діалог. У дитячій поезії вони просто незамінні. Адже дитина оживляє все навколо себе, наділяє рисами живої істоти мертві предмети, рослини, явища природи тощо. З ними не раз веде розмову, і не тільки мислено, а й вголос. Її зовсім не здивує, наприклад, картина перегуку паровозів • • «Для української дитячої літератури, — писав В. Бичко, — «Наша Батьківщина» Н. Забіли відіграла роль етапного твору, сильного і своїм ідейним змістом, і своєю мірою художності»¹. І це справді так. Хоча в

¹ Бичко В. Наталія Забіла. — К.: Дитвидав УРСР, 1963. — С. 83.

нарисі немає якогось героя, як нема і сюжету з властивими йому елементами, цього не відчувається, бо з кожною наступною сторінкою все чіткіше вимальовується монументальний образ Батьківщини. Таким чином, можна говорити про наявність центрального персонажа у творі Н. Забіли — це Батьківщина.

Серед творів на суспільно-політичні теми відзначається своєю художньою завершеністю «Повість про Жовтень». Діти змалку знають дати радянських свят, які в календарі помічені червоною барвою. У дитячій літературі художня інтерпретація пам'ятних дат часто має лише роз'яснювальний характер. Певна

• ...Ми знаєм — скрізь одним
життям
живуть радянські люди.
І українець, і грузин,
узбек і росіянин,
і білорус, і вірменин,
казах і молдаванин,
таджик, литовець і туркмен,
киргиз, латиш з естонцем,
сини всіх націй і племен,
що є під нашим сонцем, —
усі однакові сини
единої Вітчизни.

• • Ось паровоз іде на міст
над річкою якоюсь:
«З колгоспним хлібом я до
міст
веду вантажний поїзд!»
«А я, — розводячи пари,
гуде зустрічний лунко, —
везу із міста трактори —
колгоспам подарунки!»
Ось третій поспіхом іде;
«Спішу-у! Не маю часу!»
Бо там завод великий жде
вугілля із Донбасу».

користь від цього є, особливо коли йдеться про зміст радянської символіки. Все ж сильніше впливають сюжетні твори. «Повість про Жовтень» малює яскраві картини боротьби за перемогу революції, побудову соціалістичного суспільства, захисту Батьківщини у дні війни. Коли цей вірш писався, ще жило чимало учасників Жовтневих боїв. Н. Забіла скористалась композиційним прийомом, в основі якого — розповідь дідуса, в буремні роки революції молодого робітника, про те, свідком чого він був. Такий прийом ефективний, бо наче наближає історію до дитини-читача: адже це дідусь розповідає, а не хто інший. А що це дідусь чужий, немає ніякого значення, і вже у житті, як й у вірші, створюється атмосфера близькості .

Н. Забіла уміє соціалізувати твори будь-якої тематики. Наприклад, розповідаючи про природу в поемі «Прогулянка до лісу», вона згадує про Велику Вітчизняну війну, подвиг народу на основі такої деталі, як залишки траншей.

Усій творчості Н. Забіли, а особливо тій, де розповідається про дітей, властива педагогічна заданість. Але навчаче вона весело, без крикливих і грізносердитих інтонацій, непомітно для самих дітей. Можна погодитись з думкою, що «оповідання про Ясоч-

• В вечірньому присмерку
спокій і тиша.

Онук примостивсь біля діда
зручніше.

І от виникають із дідових

слів

Немовби картини минулих
років.

Наталія Забіла. Ясоччина
книжка.— К.: Веселка, 1973.

Про всіх.— К.: Дитвидав,
1938.

ку, Маринку, Оксанку — це викладена в художній формі програма дошкільного виховання»¹.

¹ Костюченко В. Українська радянська література для дітей.— К.: Веселка, 1984.— С. 31.

У циклах віршів «Ясочина книжка», «Про дівчинку Маринку» багато цікавих картин з життя маленьких дітей. Ясочка — життєрадісна дівчинка, яка хоче все знати, все уміти. У пізнанні навколишньої дійсності вона знаходить велике задоволення. Наприклад, своєму ведмедикові вона розповідає про снігову хатинку: «— Диви, який будиночок! Як чисто й гарно тут! В таких хатках на півночі і люди теж живуть. На півночі ведмеді є в печерах із крижин... З тюльнями кумедними вітаються моржі...» («Ведмедикова хатка»). Яся наділена живою уявою. Захворівши, вона організовує дитячий садок дома і веде себе як справжня вихователька — звертає увагу на немиті «руки» ведмедика Мишка: «А чому в ведмедя чорні лапи? Мабуть, вранці їх забув помити?» («Ясочин садок»). Характер дівчинки, її творча уява дуже добре зображені в розповіді про олівець-малювець. Захопившись малюванням, вона додає до своєї картини все нові деталі і зрештою замальовує весь папір. Уява їй підказує, як вийти із становища • Малюнок зіпсований. Але хіба це її вина: «Це не я! Це такий вже олівець, олівець-малювець!». Талановито вміє Н. Забіла зобразити дитячу безпосередність, нахил до фантазування. Окремі рядки її творів переходять у дитячий фольклор. Наприклад, ті, як Яся малювала дитинку ••

• *Враз на сонце, як примара,
налетіла чорна хмара,
чорна-чорна, наче дим...
Ось і блискавка! І грім!
І полився з хмари дощик
на грибочки, на дубочки,
на ялинку, на хатинку,
на малесеньку дитинку,
на волоссячко, на кошук,
лється дощик, дощик, дощик,
лється швидко, швидко,
швидко!
І нічого вже не видно.*

•• *«Ось травичка. Ось доріжка.
Ось дитинка. Ручки. Ніжки.
Ротик. Носик. Голова.
І волосся — як трава!».*

У циклі «Про дівчинку Маринку» Н. Забіла сама не раз вдається до багатого дитячого фольклору, зокрема пісенної творчості, переробляє народні забавлянки, примовки, колісанки. Їх відгомін, наприклад, чується в такій забавлянці поетеси •

Цим неначе підкреслюється, що дитина повинна виростати серед народної пісенності, яка несе яскраві враження, розвиває мову і фантазію малечі, розвеселяє її, вводить в гру, через яку і відбувається пізнання світу, залучення до праці, турбот дорослих. Кожний з віршиків відповідає якомусь етапові в розвитку дівчинки. Наприклад, «Приспівки» орієнтуються на такий вік дитини, коли вона сидить, але не ходить; «Перша ялинка» — на річну дитину, «Кізонька» — це коли «тупу-тупу ніжками». Оригінальний за задумом віршик «Марина Дмитрівна». Ну що ж, цілком можна її так називати, адже Маринці пішов уже п'ятий рік. Вона вже багато чого вміє сама робити: ліжечко заслати, пил витерти, позамітати ••

Попрацювала — можна і погратися. Але їй цікаво попробувати свої сили ще в інших корисних справах. І тут виявляються широкі можливості гри, через яку вона реалізує себе (відповідно до віку): доглядає «своїх» діток, «наварить обід», «пиріжки пече», набудує «фабрик та домів».

Діти бувають дуже різними, рано виявляються у них деякі негативні риси характеру і поведінки. Н. Забіла досить влучно помітила і написала про це у віршах «Про дівчинку, яка нічого не їла», «Про дівчинку, яка всього боялася», «Оксанчине вбрання». Змальовані ситуації типові, а розв'язки щасливі, вони вселяють в дітей надію у можливість позбутися своїх вад.

В усіх творах про дітей звучить мотив щасливого дитинства. У дитячих віршах майже непомітно, як турбує письменницю думка про можливість війни.

• Ладки, ладоньки, ладусі,
Ой ладусі, ладки!
Де були ви?
У бабусі.
Що їли?
Оладки.

•• У Марини Дмитрівни
стільки всяких справ.
Без Марини Дмитрівни
хто б отак прибрав?

Але коли прочитаємо її збірку для дорослих «Три чверті віку» (1978), знайдемо там велике уболівання за майбутнє дітей. Незадовго до закінчення війни поетеса спостерігала, як перелякалася дитина заводського гудка, думаючи, що це знак тривоги («Дівчинка — білявенький тріліток»)

Своїх маленьких героїв поетеса любить показувати у стосунках з природою. Справді чистих пейзажних віршів у неї небагато. Це, наприклад, «Навесні», деякі вірші із циклу «Зимові пісеньки». У всіх інших завжди присутня дитина, від імені якої розповідається про явища природи, різноманітні пригоди комах, тварин, пропонуються ігри стосовно пори року. Багато таких віршів у циклах «Проліски», де діти вирощують квіти («Квіти»), рятують яблуньку від вітрів («Яблунька»), «Казки лісової кринички» («Вередливі жабки», «Сестрички-полунички»). Твори Н. Забіли вчать помічати цікаве в навколишній природі, естетично сприймати її, гуманно ставитися до всього живого.

Цикл віршів «Дванадцять місяців» задуманий письменницею як календар природи. Серед творів інших письменників на цю тему вірші Н. Забіли не загубилися. Вона не повторює нікого, хоч саме у художньому осмисленні пір року цілком можливий збіг образних характеристик. Цікавою особливістю цієї книги є вдале пов'язання природи з подіями в житті людини і суспільства, що наповнює її громадянським звучанням. Наприклад ••

Н. Забіла — вроджена казкарка. Відомі фольклорні сюжети набувають в її інтерпретації нових акцентів, більш відповідних до світосприймання дітей. Так, наприклад, Плескачик (Колобок), зазнавши небезпечних пригод, все ж залишається живим. Звірі з казки «Рукавичка» повертають загублену річ дівчинці. Нескладний сюжет про сороку-білобоку поетеса розгортає в цілу казку, щоб образно ствердити мораль

• Я пішла собі. І всю дорогу,
І надалі ще багато днів
Цей дитячий вигук:
«Ой, тривога!» —
У моїй свідомості бривів.

•• Є у Квітні день знаменний
на листках календарів:
народився в Квітні Ленін,
вождь усіх пролетарів.

трудівників: «І сорока-білобока не нахвалиться сама — в мене діти працьовиті, зовсім ледарів нема».

Збірка «Під дубом зеленим», куди ввійшли згадані віршовані казки, написана у відповідності з поглядами Н. Забіли, яка відстоювала щасливу розв'язку у творах для дітей. В одному з віршів поетеса признається •

Вона вважає, що казки для найменших мусять мати обов'язково щасливий кінець, що в них навіть елементи трагічного не мають права громадянства. З такими поглядами Н. Забіли можна сперечатися (хоча щасливу розв'язку люблять не лише діти, а й дорослі). Найменшим, звичайно, не можна подавати всієї життєвої правди. Але саме казка має найширші можливості залучати їх до життя, виховувати оптимістичне світосприймання, устремління до героїчного, високого.

У 1966 р. появилася її збірка прозових казок «Золота гора». Відомі фольклорні сюжети знайшли в ній талановите переосмислення. Зокрема, привертає увагу казка «Котигорошок», до обробки якої не раз зверталися й інші письменники. Н. Забіла інтерпретує народнопоетичний сюжет по-своєму: вона опускає натуралістичні деталі народної казки (про те, як дід вирізав шкіру на спинах Вернигори, Вернидуба, Крутиуса), братів Котигорошка показує добрими людьми. Загалом перу Забіли належить більше тридцяти оригінальних казок, низка фольклорних обробок.

Сьогодні, коли така увага приділяється проблемам

• *Жорстоке і страшне
в книжках чи на екрані —
Чи де б там не було —
відштовхує мене.
І не кажіть мені,
що слід у вихованні
Як засіб уживать
жорстоке і страшне.*

*Воно для юних серць
в житті не дасть підпори,
А лиш поранення
завдасть непоправне*

*Або привчить до зла,
привчить холодним зором
Байдуже бачити,
жорстоке і страшне.*

*Ні! Хай виховує їх
добрість нескінченна,
Краса і людяність,
і сонечко ясне.
Мистецтво — джерело
для радості й натхнення,
Яке не може бути
жорстоке і страшне.*

сімейного виховання, привертають увагу прозові твори Н. Забіли про дівчинку Катруся: «Катруся вже велика», «Катруся і Павлусь», «Катрусина стрибалка», «Подорож до казкового лісу». Найбільш вдалою є повість «Катруся вже велика» — своєрідна сімейно-побутова хроніка. Дівчинка, яка виховується на принципах доброти, і сама виростає доброю. Її внутрішній світ розкривається через гру. Наприклад, виховане батьками почуття справедливості виявляється у Катрусі в ставленні до ляльок. Дівчинці дуже подобається нова лялька, яка вимовляє своє ім'я. Вона так захопилася Хомою, що забуває про інші іграшки. Але розвинуте почуття доброти і справедливості (хіба ляльки винні, що вони не вміють говорити?) примушує дівчинку однаковою мірою виявляти турботу про всіх. Дівчинка справді виховується через гру, яку дорослі цілком «серйозно» підтримують. Наприклад, коли Катруся забула «пробачити» провину ляльці Дюймовочці, мати зауважує, що лялька задовго «стоїть в кутку». Взагалі повість Н. Забіли заслуговує, щоб її розглядати і як педагогічний твір, який художньо втілює важливі проблеми виховання. На прикладі ставлення до дівчинки двох учительок, що проживають в одній квартирі з сім'єю Катрусі, якнайкраще видно переваги любові і поваги над повчаннями і суворістю. Цікаву сторінку вписала Н. Забіла в українську драматургію для дітей. У фантастичній п'єсі «Перший крок» (1968), що розповідає про сиву давнину, діють первісні люди: Велика Мати — розумна, досвідчена жінка, яка править родом, підлітки Юю і Оа. В основі драматичного конфлікту події, пов'язані з прирученням Червоного Звіра — вогню. Драматична поема «Троянові діти» теж веде читача в далеке минуле. У післямові авторка розповідає, яким шляхом вона йшла в осмисленні теми, на чому ґрунтується гіпотеза про Троянових дітей, що начебто жили в VI столітті. «Отак чергуючи скупі історичні відомості з творчим домислом, — закінчує письменниця свій коментар, — напівлегендарні літописні перекази з більш-менш вірогідними здогадками, поринаємо ми уявою в далекі-далекі часи...» Літописна легенда про засновника міста Києва, його братів

Щека і Хорива, сестру Либідь в драматичній поемі «Троянові діти» набирає зримих рис художньої правди. Замість напівлегендарних постатей з її сторінок постають живі люди, доля яких хвилює, викликає співпереживання. Розповідь письменниці про них романтично-піднесена, з свідомою стилізацією під старовину.

Виступаючи на I Всесоюзному з'їзді радянських письменників, Н. Забіла говорила про те, що вважала найголовнішим, найактуальнішим: про необхідність посилити інтернаціональне звучання творів для дітей, про тісніші зв'язки письменників різних республік, активізацію їх перекладацької діяльності: «Не слід забувати, що література для дітей повинна бути пройнята справжнім бойовим, пролетарським інтернаціоналізмом. Адже ми виховуємо майбутніх громадян безкласового суспільства, і ми повинні суворо стежити, щоб усіякий мотлох буржуазних забобонів, особливо в галузі відносин між різними національностями, не проникав у голови наших дітей зі сторінок дитячих книг. Ця істина відома нам, але це положення ми повинні завжди пам'ятати і повторювати, ми повинні боротися за нього, бо є дуже багато бажаючих лізти брудними руками в душу нашої дитини». Н. Забіла дбала протягом всього життя про зміцнення інтернаціональних зв'язків дитячої літератури, багато перекладала з інших мов, передусім російської. Її твори знають не лише в Радянському Союзі, а й за його межами. На Україні тираж творів Н. Забіли сьогодні вже сягає понад 11 мільйонів. Чи не є це найкращим визнанням їхньої ідейно-естетичної цінності, важливості у вихованні підростаючого покоління? Н. Забіла першою в республіці в 1972 році була удостоєна премії імені Лесі Українки.

М. П. Трублаїні

Трублаїні був митцем нового типу, що прийшов на поклик революції. У статті «Дамо дітям книжку, що кличе до боротьби й перемоги» Микола Трублаїні так висловив своє естетичне

кредо: «Радянський письменник мусить писати так, аби його герої були відважні, настирливі, громадсько корисні люди... Моя мета запалити юних читачів бажанням стати дослідниками Арктики, моряками, що не побоятся штормів, авіаторами, що зуміють повести літаки на тисячокілометрові віддалі, інженерами і вченими, що дізнаються про всі таємниці природи і переможуть усі стихії».

В літературу М. Трублаїні прийшов з самої гущі життя. Коли в 1925 р. вісімнадцятирічного юнака рекомендували на Всеукраїнські курси журналістики, організовані ЦК КП(б)У у Харкові, він уже мав досвід комсомольського вожака і сількора, що нещодавно викривав антирадянські дії прихованих ворогів.

М. Трублаїні був людиною високих романтичних устремлінь, які формувались як художньою літературою (зокрема, любив творчість Джека Лондона,

25 квітня 1907 року в селі Вільшанці на Вінниччині народився Микола Петрович Трублаїні (Трублаєвський), письменник, творчість якого відкрила нові тематичні горизонти дитячої літератури, вчила підростаюче покоління жити окрилено, діяльно. Новаторські оповідання про далеку Північ, пригодницькі твори, казки для малят — свідчення високого громадянського і пізнавального темпераменту письменника. Працював Трублаїні інтенсивно, плідно, немов передбачаючи, що не здійснить усіх задумів. Як і Аркадій Гайдар, він загинув смертю хоробрих в перші місяці війни.

Жюля Верна), так і живою радянською дійсністю, що активно перетворювала велику мрію людства про справедливість і щастя в реальне будівництво соціалістичного суспільства. Може, тому і включився в роботу першого в країні Палацу піонерів, виявивши блискучі організаторські і педагогічні здібності у вихованні юної зміни. Може, тому і став творцем літератури для підростаючого покоління, яке хотів навчити жити окрилено, діяльно.

У 30-і роки розквітла яскрава творча індивідуальність Миколи Трублаїні. Письменник виявляв високий громадянський і пізнавальний темперамент, з дитячою безпосередністю включаючись у ті великі справи, що їх вершив радянський народ. То плыв простим матросом або кочегаром на криголамах, працював на шахті Донбасу, то їхав у тайгу, де починалось будівництво на Ангари, добирався до Кольського півострова, де велися розробки апатитів. Все це давало йому вдячний матеріал для нарисів і художніх творів. Писав М. Трублаїні для всіх вікових категорій читачів — для малят «Туман» і «Цяцька», дошкільнят «Мандри Закомарика», «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку», «Дівчинка під парашутом», «Волохан», для молодшого і середнього шкільного віку оповідання про далеку Північ, для підлітків і молоді — повісті «Лахтак» (1935), «Шхуна «Колумб» (1938—1940), «Мандрівники» (1938), «Глибинний шлях» (1940—1941).

Цілковитою новою була для української та й для всієї радянської літератури тема далекої Півночі. Своїми оповіданнями «Крила рожевої чайки», «Малий посланець», «Хатина на кризі» та іншими М. Трублаїні не тільки розширив тематичні обрії дитячої літератури, а й виконав певний інтернаціональний обов'язок, ознайомивши українського читача з життям і побутом народів Півночі. Характерна деталь: оповідання на ці теми написані короткими, простими за побудовою реченнями. Така форма, легка для дитячого сприймання, добре передає специфіку мовлення північних народностей, якому властива лаконічність, чіткість, конкретність.

Більшість оповідань має напружений з трагедійним забарвленням сюжет. Так, зловісний шаман вими-

слює жорстокий «рецепт» для врятування матері-чукчі: необхідно винести новонароджену дитину на мороз («Малий посланець»). Щоб зберегти життя племені ескімосів, інший шаман вимагає вигнати з острова дівчинку Мамаюк, яка для хворих, голодних батьків убила священну рожеву чайку і цим начебто накликала на свій народ смертельну небезпеку («Крила рожевої чайки»). Основний мотив усіх північних оповідань М. Трублаїні — боротьба проти забобонів, патріархальщини, шкідливих звичаїв, показ успішного, незважаючи ні на що, поступу нового життя.

Заслугує на увагу спосіб художнього втілення образів представників народів, що фактично знаходились на стадії первіснообщинного ладу. Серед них найбільше дітей, молоді, яким прикмети нового життя до вподоби. Ніде не смакуються труднощі росту, особливо помітні в процесі психологічної перебудови, у переборенні дикунських звичаїв і вірувань. Якщо до носіїв облудності, шкідливих звичаїв, ритуалів — шаманів автор виявляє різко негативне ставлення, то у всіх інших випадках низька свідомість, забобонність, культурна відсталість мешканців яранг і стійбищ розглядається з делікатним розумінням їх історичної обумовленості. Художня концепція людини диктувала М. Трублаїні відмову від зображення північної «екзотики» за винятком того, що вкрай необхідне для повноти правди. Зараз важко провести чітку межу між тим, що автор міг почерпнути з самого життя і що було наслідком художнього вимислу. Наприклад, в оповіданні «Крила рожевої чайки» вчинок Мамаюк, яка наважилась порушити вікове табу, відмова Нава-лук позбавити життя свого сліпого брата Оваюака є виявом глибинних людських почуттів, що в умовах боротьби за існування не могли, здавалося б, мати місце. М. Трублаїні їх «побачив», бо виходив у створенні персонажів передусім з гуманістичних поглядів поваги до людини.

У «північних оповіданнях» зображено різні етапи залучення народів Півночі до цивілізації, починаючи від періоду, коли партія і уряд тільки поставили завдання освоїти Північний морський шлях, просто-

ри Арктики, і до часу, коли є видимі результати подолання вікової відсталості.

Події оповідання «Вовки гоняться за оленями» відбуваються в Якутії, де уже створено колгоспні оленячі ферми. Підліток Оротук мріє про їх розквіт і тому не лише задумується, як спіймати і приручити оксамитового дикого оленя, а й реалізує свою мрію. На прикладі оповідання доречно зробити деякі висновки про естетичні принципи зображення природи в циклі творів про Північ. Питання немало-важне, адже місцевості, описані Трублаїні, не відзначаються багатоманітною гамою кольорів, переважають барви води, льоду, снігу — від білого до темно-сірого. Якими ж секретами поезики володіє письменник, якщо, прочитавши його оповідання, відчуваємо північ так, мовби самі там побували?

В оповіданні «Вовки гоняться за оленями» Трублаїні пише •

Перед нами пейзаж, в якому лише три короткі речення є описовими. Далі «творить» картину природи головний персонаж північної фауни — олень. Поданий, так би мовити, під час звичної щоденної роботи по добуванню їжі, він «олюднює» пейзаж, спрямовує нашу увагу на істотні його особливості.

М. Трублаїні не випадково називають талановитим мариністом. Неповторні описи моря, морські пейзажі, створені звуковими і зоровими образами, передають форму, величину хвилі, її «голос», «мову», стан спокою чи бурі ••

• *«Місяць блищав, наче золотий диск. Зорі блідли од місячного сяйва. Внизу, як величезне біле покривало, простяглася північна пустина — тундра. — Брр... як холодно, — сказав олень. Сказав по-своєму, по-оленячому. Б'ючи переднім копитом об землю, він розгрібав сніг. Потім товстими, наче гумовими губами тулився до землі. Так олень добував з-під*

снігу мох та лишайники».

•• *«Вітер дує з моря... Величезні хвилі заливали берег. Море булькотіло, наче окріп. До самого обрію пінилось воно. Величезні водяні вали котились морем, такі довгі, що, здавалось, краю їм нема. А завшишки — з найвищий будинок» («Погонки блакитного кита»).*

Пишучи оповідання про віддалені райони нашої Батьківщини, які дуже відрізняються кліматичними і природними умовами життя від України, Трублаїні враховував вік читача. В оповіданні «Волохан» все доступне дошкільнятам — і фабула (дружба дитини з собакою), і сюжет з елементами пригодництва, і прийом творення образів-персонажів, описи природи. Трублаїні, завжди ощадливий у використанні поетичних засобів, тут скупиться на них особливо, бо знає, де епітет — там описовість, відсутність руху, де метафора — ускладнення сприймання. А йдеться про малят. Письменник знайшов відповідну форму оповіді: речення — короткі, характеристики — конкретні, пояснення незрозумілих понять і слів — у тексті, використання звуконаслідування. Для ілюстрації наведемо уривок тексту, яким починається оповідання •

Ще зовсім маленьке цуценя виявилось другом людей, врятувало Тика, який необережно підліз під бочку. Того воно і гавкало біля Умка, щоб сповістити про пригоду Тика. Песик був волохатий, і прозвали його Волохан. Опис пригод розумного і кмітливого,

Микола Трублаїні. Пустуни
на пароплаві.— К.: Веселка,
1978.

• «Вони познайомилися,
коли одному було три роки,
а другому три місяці.
Три роки маленькому
Тико.
Він жив зі своєю мамою
і старшим братом на березі
холодного моря. Маму
його звали Панай,
а брата — Умк.
Навколо їхньої хагини
розляглася тундра.
В тундрі не ростуть дерева,
там лише мох, болото
та каміння. В тундрі дуже
мало людей.
Одного дня до берега
підійшов пароплав.
Люди з пароплава
привезли на берег великі
бочки, залишили їх тут
і повернулись назад...»

«сміливого і прудкого» Волохана, завжди готового допомогти людям, став змістом оповідання.

В основі сюжетів оповідань про Північ лежить життєвий матеріал, мало відомий у світовій літературі ХІХ—ХХ ст. Як рідкісний виняток звернення до нього французьких письменників Жюль Верн і Андре Лорі у спільно написаній пригодницькій повісті «Знайда з затонулої «Цинтії». Водночас з М. Трублаїні на тему далекої Півночі писали Б. Горбатов, Б. Житков, Я. Калницький. Дванадцять оповідань українського письменника принесли йому заслужене визнання першовідкривача.

Елементи пригодництва притаманні оповіданням і казкам з іншою тематикою. Про пригоди двох мавпочок, куплених в Африці, малята дізнаються з оповідання «Пустуни на пароплаві». Яшка і Машка, справді великі пустуни, поїли шоколад боцмана, обламали омарові вуса, підняли тривогу («коли на пароплаві трапляється пожежа, тоді б'ють у дзвін швидко й довго: бам-бам, бам-бам, бам-бам, бам-бам»), зрештою мало не потонули у воді. Як витівки мавпочок повернулись на добро людям, розповідається у розділі «Пустуни рятують боцмана». Ніхто, крім мавпочок, не бачив, що боцман зомлів від жару. І тут «вони підскочили до боцмана і, схпивши трубку насоса, почали бавитись. Пустуючи, бризнули на лежачого моряка водою, а розохотившись, облили його з голови до ніг. Від води боцман опритомнів».

Казочка «Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку» написана на мотив взаємодопомоги, добре відомий творам народного казкового епосу. Але обробляє його письменник через сюжет і образи, що не мають ближчих аналогій у фольклорі: якщо срібна рибка не дістане для лебедя, у якого мерзнуть ноги, черевичків, то він її з'їсть. І ось поряд з знайомими дітям з інших творів жабкою-скрекотушкою, горобчиком-молодчиком рятівником рибки стає дівчинка Наталочка, що, не задумуючись, віддає їй свої червоні черевички. Введенням дитячого персонажа письменник забезпечує контакт з малятами, який ще зміцнюється завдяки мотиву вдячності в прикінцевих рядках: «Переказала свою подяку срібляста рибка

жабці-скрекотушці, жабка — горобчикові-молодчикові, а горобчик — Наталочці».

Герой казки «Мандри Закомарика» маленький хлопчик зазнає незвичайних пригод, які вимагають від нього сміливості і відваги. Хоч він ледве діставав «носом до стола», все ж «вирішив зробитися приборкувачем диких звірів». Принагідно нагадаємо, що саме номери з дресированими звірами найбільше подобаються дітям у цирку. Отже, тема казки взята з реального світу дитинства, де, однак, фантастика і правда взаємопов'язані між собою. Тому так легко хлопцю саночки перетворити в «корабель», у візок запрягти гусака, перемогти зайця, вовка, ведмедя. Разом з другом Завждишукаєм Закомарик відбув на «гастролі», де зазнає різних пригод, завдяки яким маленькі читачі знайомляться з мешканцями моря, соляними копальнями, парашутними стрибками тощо. Сюжет казки цілком оригінальний, вплив народної казкової традиції відобразився хіба що у створенні та наділенні персонажів характерними іменами Усезагуби, Закомашки, Гегекала, згаданих уже Закомарика і Завждишукає.

Українська дожовтнева література не знала гостросюжетних пригодницьких творів. Небагато було таких творів і в перші десятиліття розвитку радянської літератури. М. Трублаїні виступив новатором і в пригодницькому жанрі, де так органічно поєднав риси пригодництва з соціальними проблемами. Повість «Лахтак» має добре побудований сюжет, пов'язаний з освоєнням таємничої Арктики. У повісті є всі прикмети пригодницького твору: закований в кригу корабель, пожежа на ньому, загадкова люлька, несподівана зустріч з членами екіпажу норвезької шхуни «Ісборн» та інше. Головна думка твору — сильні духом радянські люди виходять і переможцями стихії, і переможцями над духовно вбогими ділками капіталістичного світу — розкривається передусім через показ стосунків екіпажу «Лахтака» з вороже настроєними, підступними норвежцями Ларсеном і Ландтруппом, налагодження життя і побуту у безвихідній, здавалося б, ситуації. У той же час письменник не проходить повз тему падіння окремих людей, що виростили в умовах радянської дійсності,

та, на жаль, не позбавлені дрібновласницької психології (Аксенюк, Шор, Попов). Штурман Кар, кочегар Павлюк, юнга Черлак — сильні, вольові люди, здатні на подвиг і самопожертву, — перемагають в ідеологічному двобої, добре розумючи: «Острів же наш, радянський, і ми тут репрезентуємо Радянську владу». В повісті добре відчутний гумористичний струмінь — письменник умів пожвавити ним «серйозні» колізії.

Талант Трублаїні розвивався по висхідній. Він писав усе впевненіше, енергійно виявляючи неосвоєні художньо пласти життя. Над світом нависала загроза війни. Не вірилось письменникові, що вона прийде на рідні поля, ліси, вогненным смерчем спалить міста і села. Але, «якщо завтра війна», значить, треба бути готовим до захисту Вітчизни. За короткий час написано оповідання «Сорочка капітана Хозе Індалего», «Рибалка з «Альбатроса», «Лоцман», «Капітан Брон». Це художні документи, по них можна читати історію розв'язання імперіалістами другої світової війни. Події в Іспанії, окупація Гітлером Польщі, визвольна місія Червоної Армії на західноукраїнських землях, возз'єднання українського народу в складі СРСР — ось неповний перелік тем, що художньо осмислюються у згаданих творах. Вони писались за свіжими слідами подій, може, від того й відчувається деяка поспішність, стилістична невикінченість. Чекає, поки уляжеться матеріал, письменник не міг. Вгадується по цьому темперамент журналіста, який не покидав Трублаїні протягом всього короткого життя.

Саме тоді, напередодні Великої Вітчизняної, були написані твори, які дають підстави говорити про величезні можливості талановитого письменника. Пригодницька повість «Шхуна «Колумб» — один з найкращих творів цього жанру у всій радянській літературі, її популярність не зменшилася і в наші часи. Юні за віком Марко Завірюха, Люда Ананьева, Яся Знайда перемагають хитрого, підступного ворога Анча і його поплічників, не розгублюються навіть перед загрозою смерті. Як і в повісті «Ляхтак», тут є атрибути, властиві творам на «шпигунські сюжети» (отруєна цигарка, пекельна машина), але

вони цілком природно вмонтовані в загальну тканину розповіді. Сьогодні цей твір, адресований підліткам і юнацтву, викликає зацікавлення ще й у зв'язку з обговоренням проблем трагічного в дитячій літературі. Потрапивши в екстремальні умови, герої повісті ведуть себе гідно, не впадають у відчай, не схиляються перед підступним ворогом. Випадково двоє з них рятуються. Люда Ананьєва, примусивши екіпаж ворожого підводного човна підписати акт про капітуляцію, гине. На адресу письменника посипалися листи від юних читачів. Звичайно, у дітей завжди сильно розвинене прагнення щасливої розв'язки найскладніших конфліктів. Через них, читачів, Трублаїні змушений був написати епілог до повісті «Шхуна «Колумб» і розповісти в ньому про дальшу долю Люди, яка за логікою подій не могла залишитися живою, але залишилася. На щастя, це не суперечило художній правді.

Минають роки. Вічно молодий Микола Трублаїні знову і знову приходить з своїми книгами до все нових поколінь радянської дівчорі і юнацтва. Письменники прагнуть осмислити вплив свого співбрата по перу на сучасних школярів. І ось з цікавістю читаємо про юних трублаїнівців у повісті Г. Усача «Вибір». На одних із зборів їхнього «екіпажу» звучить вірш про Трублаїні, який завершують рядки.

• *Мені хлюпочуть в душу
хвилі сині,
Я бачу через відстані й часи,
Як розгортає шхуна Трублаїні
Тут од вітру крила-паруси*¹.

¹ Усач Г. Вибір.— К.: Веселка, 1978.— С. 82.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, на захист соціалістичної Батьківщини піднялися усі радянські люди.

В тому, що молоде покоління виявилось політично зрілим, здатним на героїчні вчинки, готовим віддати життя в ім'я свободи Вітчизни, була певна заслуга і художньої літератури для дітей та юнацтва.

Роман «Як гартувалася сталь» М. Островського, твори А. Гайдара, повісті «Син Таращанського полку», «Олександр Пархоменко» П. Панча, оповідання і повісті А. Головка, М. Трублаїні та багатьох інших виховували патріотів і борців. Дитячі письменники самі виявляли в боях героїзм і відвагу. Звільнені за станом здоров'я від воєнного обов'язку А. Гайдар і М. Трублаїні добровільно стали на захист Вітчизни і загинули смертю хоробрих в перші місяці війни. На полях битв народжувався талант багатьох майбутніх письменників. Незабаром після війни прийшли у дитячу і юнацьку літературу талановиті письменники, недавні фронтовики і партизани Ю. Збанацький, П. Воронько, Г. Бойко, П. Бабанський, Д. Білоус, Б. Чалий та ін. Велика Вітчизняна війна була такою величезною подією в житті народу і людства, виявила таке могуття народної душі, що письменники раз у раз відчували потребу повертатись до розповіді про тих, хто кував перемогу, хто Вітчизні віддав «не вигризки душ, а всю повноцінність життя або смерті». На протипагу певним течіям буржуазної літератури на воєнну тематику митці соціалістичного реалізму уславлювали подвиг, а не зброю і вбивство, показували війну не як небезпечну цікаву пригоду, а як велику трагедію, тяжке випробування для всього народу.

У час війни і в перші роки після неї були написані такі талановиті твори про дітей і для дітей, як

«Петрусь і Гапочка», «Дівчинка у вінку», «Школяр», «Київська соната» Ю. Яновського — лаконічні за стилем, перейняті здебільшого глибоким драматизмом оповідання, в яких по-новому зазвучали інтонації стефаниківських новел («Діточа пригода»), розкрились благододні риси молодого покоління.

Ще в 1937 р. Петро Панч написав повість «Син Таращанського полку», головний персонаж якої Василько знав, «за що треба бити білих і як допомагати червоним». Через десять років письменник, наче продовжуючи свою тему про дітей на війні, розповів про боротьбу юних підпільників Львова з фашистами у повісті «Червоні галстуки».

Образ угорської дівчинки Ілонки (однойменна новела О. Гончара) по-своєму «підсвічував» тему визвольної місії Радянської Армії, мрію про вічний мир у Європі.

Проблеми дитячої та юнацької літератури обговорювались на нарадах письменників у Москві (1952), на Україні (1948, 1952), на II Всесоюзному, республіканському з'їздах письменників (1954). В дискусіях було порушено ряд важливих теоретичних питань, які стосувалися специфіки і виховної ролі дитячої книги, проблем типовості, а також теорії «безконфліктності» і так званого «ідеального героя». Не всі жанри літератури в перше пововнене десятиріччя розвивалися однаково інтенсивно. Так, з'явилися лише поодинокі твори пригодницького та науково-фантастичного жанрів, хоч такі, як «І один у полі воїн» (1956) Ю. Дольд-Михайлика, «Марево» (1956) П. Загребельного з інтересом читаються й досі.

У поезії помічається тенденція до створення ліро-епічних творів, передусім героїко-романтичного плану — «Безсмертя» П. Воронька, «Полтавчанка» М. Нагнибіди, «Валя Котик» М. Познанської. Написано було ряд сюжетних віршів про Батьківщину, Комуністичну партію, мир і дружбу між народами Н. Забіли, П. Воронька, І. Неходи, Б. Чалого. В 1944—1945 рр. в Харкові виходить двома книжками альманах «Соняшник» з творами Н. Забіли, І. Неходи, І. Багмута та інших письменників. З'являються твори для малят у таких жанрах, яких до війни майже не було, — літературні загадки, лічилки, пісні-ігри.

Дітям повоєнного часу пощастило в тому, що книжки для них творили талановиті поети. «Люблю дитячу щебетливу річ», — писав Максим Рильський (1895—1964). Іншими словами: люблю дітей. І ось одна за одною появляються його поетичні збірки «День ясний» (1948), «Урожай» (1950), «Вірші» (1954), «Ілліч і дівчинка» (1958), «Портрет Леніна» (1960), уже посмертно, чудово ілюстрована О. Яблонською книжка «Вам, щасливі діти» (1975). Окремі його твори були написані ще в 30-і роки. Прозові новелки того часу вийшли згодом збіркою «Бабине літо» (1967). Очевидно, пережите за війну, яка не щадила і малих дітей, викликає у письменника потребу постійного спілкування з ними за допомогою поетичного слова, щоб «розкрити далеч їм безкраю, щоб ясна стелилася їм путь» («За дітей»).

У 1941 році, коли йшли запеклі бої з фашистами, М. Рильський написав у дусі фольклорних материнських пісень свою «Колискову». Традиційний сюжет народної колісанки, ввібравши в себе сучасність — події війни, зазнав талановитої трансформації. «Батько твій за нашу долю б'ється з ворогом лихим...» — співає мати. Генетичний зв'язок з народною поетикою має вся художня структура вірша, зокрема приспиви: «Спи, коточку, спи, маля!» тощо. Але цілком оригінальною є його кінцівка, що передавала думи поета того часу. Оригінальна за змістом, але дуже близька за тропікою — постійними епітетами, метафористикою до художніх засобів фольклору.

Не раз у своїх віршах того періоду М. Рильський звертається до образу жінки-матері, що йшла «з немовлятком, зголоднілим у безкрайньому просторі, в сніговиці» і дитину зогрівала «теплим подихом своїм». Мотивами щасливого мирного дитинства пронизані вірші, з яких постає найкраща в світі Батьківщина, пейзажі рідного краю. Прозорістю золотої осені, коли переддень зими вносить чистоту і свіжість у навко-

• *Хмара вражая розтане,
Ясен, красен день настане,
Сонця-світу вороття...
Спи, синочку, спи, дитя!*

лишне середовище, дихає поезія «Ми збирали з сином на землі каштани». Написана в мирному жовтні 1936 р., вона була дуже популярною після війни. Таким радісним поставало в ній дитинство, такою прекрасною бачилася рідна земля, що «співала осінь весняні пісні!» •

Глибокий лірик, Рильський домагався, щоб слова лились «стобарвно і стозвуко». «Хлюпоче синя річка...» — поєднання у вірші «Річка» слухових і зорових відчуттів надає образіві води просторового, поліфонічного зображення. Завдяки прихованій формі порівняння об'ємним вийшов образ білих мух у вірші під такою ж назвою.

Описів природи в прямому значенні цього слова у Рильського майже немає. Вони завжди пов'язуються з постатями трудівників, картинами побуту дітей. Це бачимо і у віршах «Білі мухи», «Річка», «Пісні про ялинку», «Травневій пісні». В останній із них опис найкращого весняного місяця постає у контексті з працею «на полях, на городах, у садах» і з піснями, зокрема святковими, першотравневими. У вірші афористично звучать рядки «Праця з піснею дзвінкою, Як сестра живе з сестрою». Поет якось висловився (також афористично!), що «часом можна висказати пейзажем те, для чого слів людських нема», маючи на увазі те почуття гармонії, що виникає від близькості з природою, той оптимізм, що появляється від спостережень за її постійним оновленням і розвитком.

Змальовуючи пори року, письменник вдається до засобів персоніфікації. У вірші «Дівчина» назва розкривається в останніх рядках ••

Композитор Л. Ревуцький відзначав у творчості Рильського органічне поєднання слова і музики. Не випадково, мабуть, і сам поет назвав піснями чимало

• Я казав синкові, що цвіте
Україна,
Бо вона — країна у Країні
Рад,—
І пливла у далеч біла
павутина,
І сміялось небо, як блакитний
сад.

•• З тих оченяток маєво
ллеться...
Дівчина лігом веселим
зоветься.

своїх поезій. Як відомо, вірші для дітей повинні бути мелодійними, пісенними, з такими римами, до яких у випадку, коли призабувся текст, легко можна підібрати інше слово. Такими є поетові твори. Писав Рильський для дітей і вірші на дуже відповідальну тематику — про Леніна. Ці вірші і на сьогодні є кращими в Ленініані. Більшість з них — для дітей молодшого і середнього шкільного віку («Ленін», «Про Леніна», «Портрет Леніна»). Але деякі доступні дошкільнятам. З вірша «Ілліч і дівчинка» Ленін постає найкращою людиною в світі, близькою і рідною дітям. Це завдяки таланту письменника, який знайшов і потрібний тон у вірші такого характеру, що не допускає декларативності, заримованих загальних фраз, і вдалі поетичні засоби. Уже з перших рядків створюється необхідна атмосфера інтимності, в якій легше розкрити дітям тему величі вождя пролетаріату •

Поетичні прийоми народнопісенного походження, наприклад, порівняння «щасливі діти в нас ростуть, немов сади зелені», метафора «ішли бої у нас за п'ятикутні зорі», казкові звороти «колись він стрів», «що словом не сказати», антитеза «Ілліч ненавидів панів — гнобителів жорстоких, Трудящих палко він любив, їх діток яснооких» — все це допомагає в доступній дітям формі реалізувати ідейний задум письменника.

Численні переклади Рильського (казки і вірші Пушкіна, «Казка про Івана-царевича та сірого вовка» Жуковського, «Мийдодір» Чуковського, «Містер Твістер» Маршака, твори Гете, польських і французьких письменників), що не поступаються красою і довершеністю оригіналам, збагачують юного читача кращими надбаннями російської і зарубіжної літератури.

У повоєнні часи була створена більша частина віршів для дітей Володимиром Сосюрою (1898—1965) що увійшла у збірки «Травнева пісенька» (1950),

• *Маленький вірш про Ілліча
Важ, товариство миле.
Колісь він стрів мале дівча,
Голодне і змарніле.*

«Весняний цвіт» (1952), «Моя онученька» (1960). Лірично оспівує поет Україну, де «ясні зорі, тихі води», де по містах і селах в людей «зірки на грудях» — бойові нагороди. Паралелізм образу зірки створює своєрідну атмосферу, яка поетично передає закінчення війни. Атмосфера ця конкретизується остаточно у строфі •

Особливої пісенної інтонації надають повторення «Ой поля, поля...», образ «ночі горобині», що прийшли в поезію Сосюри з фольклору.

У баладі «Хлопчики» знайшли художнє відображення події Великої Вітчизняної війни: «Двох хлопчиків маленьких на розстріл вів фашист», «мовчали партизани, розвідники малі». Такі епітети, як «синенькі рученята», «тоненькі ніжки», з великою емоційною силою характеризують дітей, яким так рано довелося стати на бій з ворогом. Вірш сюжетний (балада), з щасливою розв'язкою.

Досить значний за обсягом цикл віршів Сосюри про Орісю, зігрітий великою любов'ю діда до внучки. Та хоча поет попереджає про вузькородинний характер циклу: «Свої пісні складає для тебе твій дідусь» — з віршів постає типовий образ дитини такого віку, коли «на що вона не гляне, все пита: «Це що таке?». В дитинстві Орісі є все, що цікавить її ровесників. Передусім гра («Оріся кошика взяла»), причому цілком «серйозно» підтримана дідом ••

Це Оріся ходила на базар — «до другої кімнати». Грається Оріся ляльками («Оріся лялю роздяга»), наслідуючи поведінку дорослих •••

Виступивши з творами для дітей ще у 20-і рр., Сосюра найбільш активно працює в цій галузі в повоєнний час. Він був чудовим ліричним поетом для дорослих і для дітей.

• Ой поля, поля ви ратні,
Ночі горобині...
Одгули громи гарматні
На мойй Вкраїні.

•• Та ось вона уже біжить.
Жаліється, хороша:
Хогіла півника купить,
Але не стало грошей.

••• День в'яже сонячні снопи
і кличе в даль, за річку...
Маленькі губки кажуть:
«Спи!» —
й цілують лялю в щічку.

На сторінках журналів «Барвінок», «Піонерія» часто виступає в 40—50-і рр. з віршами і поемами Андрій Малишко (1912—1970). У повоєнний час виходять його збірки для дітей: «Кіт-воркіт» (1947), «Дні» (1952), «Пшениченька» (1958), «Кораблик» (1960), «В синім полі» (1962). Поезії Малишка для дітей властиві глибокий ліризм, сміливість в художньому конструюванні образів. Ліризм іде від народно-поетичних джерел, сміливість виявляється в пересмисленні фольклорних образів і наданні їм нових форм і кольорів. Переважно пейзажна лірика набуває у виконанні Малишка своєрідної сюжетності, немовби оживає чудовий опис природи, і виходять з рамок мистецького полотна «бабуня — трава, жовтокоса і тиха», «жайворон в'ється. Молоточками дзвонить в синю тарілку» («Бабуня трава»). Вихоплюється «дощик поміж заграв, чоботи сині, синя сорочка, сині мелодії понапинав з неба широкого аж до листочка» («Дощик»).

Малишко не боявся вводити в поезію для дошкільнят поетичні образи, навіть дуже ускладненої конструкції. У вірші «Підкови» таким є образ місяця, що клепле для себе підкови. У певній фазі місяць-молодик дещо подібний до підкови (в народі його порівнюють з серпом). На змінах вигляду місяця побудований весь сюжет вірша. Особливої принадає йому гумористичне забарвлення.

Гумористичний тон не пропадає, навіть коли «коваль розгнівавсь дуже» на забави місяця і той «кинув ті підкови Дідусеві-ковалю і пішов собі в діброви, Потемнівши від жалю».

Поезія Малишка для дітей перевидається і в наступні роки. Можна назвати збірку «Бабуня трава», добре ілюстрований Ларисою Годун (1981).

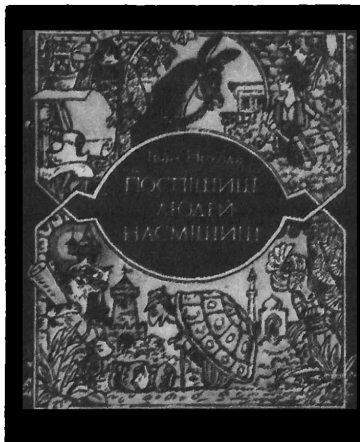
Помітним явищем дитячої літератури була творчість Івана Неходи (1910—1963) у жанрі поезії та віршованої казки. На літературну стежку він ступив досить рано. У збірочках «Червона Армія» (1931), «Пісня радості» (1935), «Моя книжка» (1940), «Мої

• Місяць виклепав підкову
І сміється: — Це моє.
А коваль говорить: — Знову
Щось заліза нестає.

ляльки» (1946), «Ростить щасливі» (1947), «Веселі каруселі» (1955), «Ми живемо на Україні» (1960) та ін. вміщено вірші широкої тематичної амплітуди — від маленьких мініатюр про радощі дитинства, ігри, розваги, пригоди до більших за обсягом творів про шкільні справи, «ким бути» і суспільно-політичної лірики — про Батьківщину, патріотизм та інтернаціоналізм радянських людей, їхню творчу працю, високі духовні цінності, боротьбу за мир. Таким чином, все, що цікавить дітей, знайшло місце в поезії Неходи — від ігор і забав до серйозних питань життя суспільства і критики капіталістичного ладу. Нехода прагнув у властивій йому жартівливій манері, розважаючи, розширювати знання дітей про світ, формувати соціальну свідомість. Але далеко не все задумане вдавалося. Серед віршів поета є і наївні плакатні одноденки, заримовані ілюстрації життя суспільства, де за веломовною риторикою не раз ховається убогість образу. На жаль, це помітно навіть у поезії такого відповідального тематичного зрізу, як прагнення людей до миру («Хай буде мир»).

Уже для кількох поколінь «Пісня про ялинку» Неходи нагадує про чарівність незабутнього дитинства •

Іван Нехода. Поспішиш —
людей насмішиш. — К.:
Веселка, 1980.

• У лісі, в лісі темному,
Де ходить хитрий лис,
Росла собі ялинонька,
І зайчик з нею ріс.

Сюжетний віршик, здавалося б, на відому дитячій літературі тему позначений рисами свіжого, оригінального таланту. У його фактуру повноправно входять народна пісенність, особливо характерні для неї повтори («Ой снігу, снігу...», «Іди, іди до нас»), постійні епітети («Сірий зайньо»). Гранична чіткість ситуацій («Прибіг схватись зайньо, Ялиноньки — нема»), показ персонажів веселими, життєрадісними («Старий, веселий Дід Мороз», «Сміється сірий зайньо, з торбини вигляда», «Стрибає сірий зайньо») і загальне гуманістичне спрямування (де б ховався зайчик від вовка, якби не потрапив до дітей?) — все це «забезпечує» психоемоційний вплив на малят.

Близькість до народної пісенності — прикметна ознака всіх кращих віршів письменника для дітей, зокрема поезій про природу «Веснянка», «Осінь». Критика справедливо відзначала дві особливості творчої індивідуальності поета: органічний зв'язок з проблемами сучасності і близькість до народної пісенності. Молодим поетам, які часто використовують народну творчість лише як орнамент, варто глибше засвоїти досвід письменника.

Не завжди естетично правомірними в його віршах є характеристики іграшок, показ ставлення до них дітей (вірш «Ведмедик Мишка»).

Віршовані казки Неходи — одна з перших вдалих спроб ввести в українську поезію образи казкового епосу народів СРСР і світу. Сюжети збірки «Веселі каруселі» запозичено з російських, грузинських, латвійських, таджицьких та інших казок. Є в нього і художня переробка польських, чеських, болгарських, італійських казкових сюжетів: «Поспішиш — людей насмішиш», «Цар Троян», «Чому собака гарчить на кішку». Нехода створив своєрідну антологію казок народів світу. На думку В. Бичка, він успішно передає «національний колорит того народу, якому належить казка, не тільки через характері дійових осіб, а й шляхом змалювання усіх обставин дії, пейзажу, показу народних звичаїв і там, де це можливо, навіть ритмікою, характерною побудовою образів...»¹

¹ Українська дитяча література / Хрестоматія критичних матеріалів. — К.: Вища школа, 1969. — С. 171—172.

В перше повоєнне десятиліття були написані і цікаві для дітей та дорослих прозові твори українських письменників. Виходять нові книжки Івана Сенченка (1901—1975) «Мої приятелі» (1951), «Два дні з життя Женьки і Левка» (1957) та інші. Це були свіжі, повні чарами дитинства оповідання. Заперечуючи моралізаторські шаблони, голу дидактику, І. Сенченко підходить до своїх героїв як до складних, хай ще не сформованих, людських особистостей: «Складне у них життя.— І прекрасне. І вони такі малі, що навіть не знають цього». В оповіданнях Сенченка для дітей звучить щира любов і повага до них: «Чуєш,— читаємо в одному з них «Рубін на Солом'янці»,— я оце думаю, адже якими бузувірами всі були. Куди там! А які орли з тих смаркачів виростають».

За умов післявоєнної дійсності в дитячій літературі з'явилися нові тенденції, зокрема, стосовно образу позитивного героя. Під час війни і в післявоєнні роки діти дорослішали швидше, були самостійнішими, і це знайшло свій вияв в ускладненні психологічної структури характеру юного героя.

У прозових книгах «На краю землі» (1950), «Огни на реке» (1952), «Сирота» (1955) М. Дубова, повісті «Рідні діти» (1951) О. Іваненко зображені характери, яких до того не знала дитяча і юнацька література. Внісши свої жакливі корективи в долю юних героїв, війна не щадить їхнього дитинства, позбавляє теплоти родинного вогнища. Обпалені воєнним буревієм, несуть вони на собі важку ношу раннього сирітства, жах фашистських катівень. Згаданим авторам пощастило в показі становлення таких дитячих характерів обминути небезпеку швидкого щасливого кінця, який суперечив би життєвій правді.

О. Довженко написав свою «Зачаровану Десну» (1957) про неповторність дитячих вражень, вплив їх на формування особистості, про ті береги, від яких людина пливе в океан життя. Повість була одним з найсильніших акордів «хвали життю», які звучали з сторінок художніх творів того першого післявоєнного десятиліття.

Майже повністю віддав себе дитячій літературі Іван Багмут (1913—1975). Він писав для молодших

школярів і підлітків. Однак деякі з його творів можна читати старшим дошкільнятам. У період, який зараз розглядаємо, появились майстерно написані оповідання «Шматок пирога» і «Злидні». М'який гумор зближує їх з творами Васильченка. Миколка і Вустимко, головні персонажі цих творів, що малюють картинку дожовтневого села, рухливі, життєрадісні діти, яким би гратись і гратись, але треба працювати з дорослими. Письменник талановито пам'ятає власне дитинство, тому так тонко відмічає психологічні особливості малої дитини: «Я міг годинами гратися на піску, удаючи, що я полю, підгортаю і вибираю картоплю. Це мені ніколи не набридало. А коли мене примушували вибирати справжню картоплю, мені враз починала боліти спина. І переставала боліти тільки тоді, коли я знаходив велику картоплину з гулькою на кінці. Я встромляв в неї чотири палички, і картоплина перетворювалась на коняку. Потім з меншої картоплини робив лоша. Я іржав, басував, нокав, тпрукав і грібся в пухкій землі, аж поки покличе мати» («Шматок пирога»). Через обидва твори проходить думка про моральну вищість трудового народу, глибоко заховане у ньому почуття власної гідності, яке успадковують навіть малі діти. Центральний епізод в оповіданні «Шматок пирога» — сцена гостювання Миколки з матір'ю у багатой і недоброї родички. Мати навчила сина, щоб він не з'їдав всього, що на тарілці, і відмовлявся від добавки тим, що «через силу не може». Все обійшлося б добре, якби не смачний пиріг. У хлопчикові бореться почуття, як би не осоромити матір, з бажанням з'їсти хоча б ще півшматка. З невідомим гумором, сповненим доброти і ніжності до дитини, письменник малює сцену, що звучить, як ода на честь людської гідності •

• *«Ні, я їсти не хочу. Це я хотів дати кішці, а то вона голодна. Можна, дядино, дати кішці? У дядини обличчя враз змінилось, і вона перестала усміхатися. — Ну й дурний,— каже вже сердито.— Хіба кішки їдять солодке?»*

— Наша,— кажу,— їсть. То можна?

Мама ніби повеселішала.

— Миколко,— каже вже вона докірливо,— хіба ж можна отакій пиріг переводити на кішку? Всі за столом замовкли, а дядина аж зблідла від злості».

Скільки гідності у відповіді Миколки на репліку Петрика («Книжки купують, а самі картоплею давляться»): «Ми хоч і бідні, а багатіям не кланяємося! Схочемо — книжку купимо, схочемо — картоплю їмо... Що схочемо, те і робимо!..».

Сповнений почуття власної гідності й Вустимко з оповідання «Злидні». Покараний за те, що образив багача (хіба він знав, що не годиться дитині жартувати з дорослими: «Студи, дураче! Під носом вітер є!»), він мріє, що колись виросте і відплатить за свою кривду. Письменник майстерно розкриває наївність маленьких героїв. Миколка, почувши, як тітка говорить, що він не мине тюрми, запитує батька: «Хіба за те, що годують кішок солодким пирогом, садять у тюрму?» Вустимко не розуміє слів матері: «Не я тебе била, злидні тебе били...». Потім начебто догадується: мати не хотіла бити, а «Мичаки напустили на неї злиднів, і вона тоді побила». Який глибокий, бездонний світ дитини розкривається в обох оповіданнях!

Казахський хлопчик Амангельди з однойменного оповідання Багмута живе в радянський час, йому не треба відстоювати свою людську гідність перед багачами — інші часи настали. Але, коли виникає необхідність постояти за себе і показати, на що він здатний, хлопчик справляється з цим блискуче. В оповіданні «Амангельди» опоетизовано дитячу працю, яка, виявляється, може принести багато користі. Багмут зумів написати оповідання, де наче між іншим, дуже цікаво говориться про трудові процеси. Ось, наприклад, така картина •

В таких картинах чимало пізнавального матеріалу, але вдало використаний прийом персоніфікації робить чудо: читач навіть не помічає, де, в якому місці він дістав нову інформацію.

Деколи сюжети його оповідань набувають пригодницького («Знак на стіні»), загадкового («Гарячі

• *«А острижена вівця самотня стоїть збоку від отари вже хвилин з десять. Вона оглядає себе і ніяк не може зрозуміти, що з нею трапилось. Інші вівці, вирячивши очі,*

неспокійно дивляться на неї. Ягнятко, яке скучило за матір'ю, робить до неї кілька несмілих кроків. Запах — материн, а зовнішній вигляд — зовсім незнайомий...»

джерела») характеру, що дуже імponує дітям. Найбільшу славу принесла І. Багмуту повість «Щасливий день суворовця Криничного» (1948), що була цілком оригінальним явищем у радянській дитячій літературі. Повчальною є історія її створення. Видавництво «Молодь» запропонувало Багмуту написати повість про Суворовське училище в Чугуєві на Харківщині. Це було в 1946 році.

Війна залишила глибокий слід в маленьких серцях, горе, якого встигли вони зазнати, по-різному вплинуло на характер і поведінку дітей. Вони такі малі, але в кожного є вже своя історія життя, написана війною. Сюжет побудований на гострих колізіях. Початок повісті відразу вводить у світ дитячих почуттів. Ігор Криничний хвилюється за свій малий ріст, а тут ще старший суворовець Петро Маслюк авторитетно заявляє, що він ніколи не виросте і що всі малі, напевно, боягузи. Ігор мріє про подвиг, але, як відомо, «просто так подвигу не роблять». В описах «подвигів» Ігоря і їх оцінці не знаходимо повчання на тему, що добре, а що погано. Письменник показує їх неминучість на тому етапі становлення особистості хлопчика, що жагуче прагне самоутвердження в житті.

Розділ «Подвиг суворовця Криничного», що є кульмінаційним в сюжеті повісті, захоплює майстерними картинами військової гри, високими моральними якостями підлітка. Адже, якби він думав лише про перемогу у грі, загинув би його «ворог» Петро («Ні, наступ і оборона — це тільки гра. А Петрове життя — це життя людини»).

Довго йшов Ігор до того щасливого дня, коли за відмінні успіхи і поведінку став на варті біля бойового червоного прапора Суворовського військового училища першим: «Ігор відчув, як від радості розпирає йому груди. У нього зараз такий настрій, що, здається, він міг би стати на єдиноборство проти всіх ворогів своєї Батьківщини».

У пізніші роки Багмут написав для дітей і дорослих цікаву повість «Пригоди чорного kota Лапченка, описані ним самим» (1964). У статті «Як писалися «Пригоди чорного kota Лапченка» письменник розповідає про задум повісті-жарту, який виник ще в

середині 50-х років. У згаданій статті Багмут жартівливо говорить про «прототипа» Лапченка: «У мене справді був чорний сибірський кіт, якого звали не Лапченко, а трохи інакше. Хороший був кіт, розумний, ласкавий, ввічливий, майстер муркотіти пісеньку. Правда, він не вимовляє літери «р», але це йому не шкодило, навпаки, він здавався ще симпатичнішим, коли казав «так неклясивенько» в разі йому щось не подобалося у поведінці його господаря...»

Діти сприймають повість про пригоди kota як твір казкового характеру, дорослі побачать в ньому філософські роздуми про сутність людини. В авторській передмові Лапченко пояснює, чому взявся за перо. Повість Багмута має пригодницький характер. Кіт Лапченко побуває в різних людей, а що він спостережливий і розумний, то всюди поповнює свої знання і уявлення про навколишній світ. Скоро він знає не менше, ніж пересічна інтелігентна і освічена людина. Лапченко спостерігає, що коти унаслідували не лише позитивні, а й деякі негативні риси людей. Це й неправильне виховання кошенят, які інколи ростуть неробами і дармоїдами, і релігійні забобони, які затуманюють свідомість, він помітив, що коти бувають обмеженими, непривітними, улесливими. Центральне місце в повісті присвячене боротьбі Лапченка із злодієм, браконьєром Петренком, який не сподобався котові з першої зустрічі у ветеринарній клініці. Чим більше спостерігав він за ним, тим більше переконувався, що в цієї людини, яка понад усе любила гроші, нечисте сумління. Так воно й виявилось. Лапченко зводить нанівець темні плани

• *«Річ у тім, що котові випадає бути свідком таких моментів у житті людини, які сховані від суспільства — кіт чує розмови, що точаться в родині, бачить, що роблять люди, коли їх ніхто не бачить...
Взявся я за перо*

ще й тому, що деякі вчинки людей дивують мене. Я хотів поділитися з людьми враженнями від їхнього життя, щоб вони поглянули на себе, так би мовити, збоку, бо ж збоку краще видно і достоїнстві, і хиби»¹.

¹ Багмут Іван. Вибрані твори.— В 2 т.— Т. 2.— К.: Веселка, 1983.— С. 6.

злодія, здійснює свою мрію викрити його перед усім світом.

Дитячого читача приваблює ця «котяча історія». Вникнувши в «психологію» тварини, Багмут розповів про її спосіб життя, поведінку в цілком реалістичному плані. А те, що письменник з самого початку підмив живого kota казковим, навіть не помічається.

В одному інтерв'ю (1979 рік) Олесь Гончар висловив думку, яку підтверджує своєю творчістю: «Справжня гуманність людей і їхня моральність найповніше, гадаю, виявляється у ставленні до дітей». Тією чи іншою мірою дитинство є в кожному творі письменника. У його виступах з проблем літератури звучить турбота про дитячу книгу.

У те перше десятиріччя після війни Олесь Гончар написав новели «Ілонка» і «Ялинка за рікою Іпель». У першій з них образ дитини наділений героїчними рисами. Угорська дівчинка готова навіть на смерть, аби тільки не було більше війни. Обидві новели ввійшли в дитячу літературу, хоча й не писалися спеціально для дітей. Оповідання «Дорога за хмарами» уже позначене прагненням письменника повести оповідь так, щоб зробити її доступною дітям молодшого віку. На початку маємо своєрідний казковий зачин: «Це — там, високо в горах, у царстві скель і могутніх правічних лісів». Дівчинка Нателла, яка живе в тому «царстві» з батьком-лісником, наділена романтичними рисами казкових героїв. Вона — справжня його хазяйка: «Тримаючи глека в руці, легко стрибає з брили на брилу, озираючи вранішній світ дикувато-ясними оченятами, усміхаючись назустріч горам, небу і сонцю». Їй мало дикої незайманої природи, «кожен кущик тут їй знайомий». «Багато струмків дзюркочуть по-різному, і воду кожного з них Нателла вгадає на смак». У дівчинки живе прагнення звідати невідоме, побувати на перевалі, «побачити ті місця, де б'ються хмара з вітрами». І ось наче в чарівній казці приходять будівники, щоб провести дорогу до дитячої мрії. Романтичне «крило» Гончара торкнулося теми праці, і зазвучала вона, важка, копітка, смілива, як гімн людині, що ніколи не зупиниться у своїх поривах до вершин.

У повоенні роки прийшли в літературу молоді письменники, деякі з них майже повністю захопилися творчістю для дітей.

Марія Познанська

Світ дитинства неможливо уявити без ніжних ритмів ласкавої поезії. Уже діти «від двох до п'яти» не лише безконечно повторюють «на публіку» і про себе улюблені поетичні рядки, а й самі віршують.

У творчому житті Познанської відіграв значну роль видатний радянський поет Павло Тичина. З властивою йому увагою Тичина поставився до спроб молоді поетеси на літературній ниві, допомагав порадами. І не тільки він. Коли в 1946 році вийшла перша збірка Познанської «Мій квітник», добре слово про неї сказав у своїй рецензії в «Літературній газеті» К. Чуковський. «Не віриться, що Марія Познанська — новачок, початківець у літературі, — писав він у статті «Удача и надежда». — У неї зримий, упевнений смак і такий ступінь майстерності, який набувається тільки досвідом». А вже у 1950 р. поема «У колгоспі «Перемога» була удостоєна першої премії на Всесоюзному конкурсі на кращу книгу для

Війна з фашистами не залишала місця для ніжності, поетичного сприймання світу і тому, коли закінчилася, стократ сильнішою була потреба дітей у спілкуванні з поезією, красою. Тоді й почався шлях у дитячу літературу Марії Авакумівни Познанської (народилася в 1917 році). Її вірші щедро заповнили читанки для учнів початкових класів, збірники творів для дошкільнят. «Золоті руки» людини, Батьківщина, її природа, героїзм дорослих і дітей — основні мотиви поезії Познанської.

дітей. Успіх окрилив молоду поетесу: у творчості для дітей вона знайшла своє покликання.

Перше пововнене десятиліття було напрочуд продуктивним для Познанської. Одна за одною виходять у світ збірочки віршів для дошкільнят і молодших школярів: «Буду піонером» (1948), «Де сонце і квіти», «На рідній землі» (1950), «Асканія-Нова» (1954) та інші. У наші дні все краще, створене поетесою, видруковано у книзі вибраного «Щоб ти був щасливий» (1977). Заслужують уваги ті поезії, що малюють найближче оточення дитини — її родинне коло. «Мамо, люба, добра, мила»... з такого звертання починається добре відомий багатьом поколінням дітей вірш «Моїй мамі». Він вигідно виділяється на фоні скороспілих віршиків з заримованими сентенціями до 8-го Березня глибокою щирістю дитячих почуттів, схвильованістю. Дитячими радощами освітлений вірш «Моя ляля». Написаний від першої особи, він переносить слухача у світ, де так важливо не почувати себе самотнім. Звідси природною здається «парна» характеристика: Ляля — сестричка. Тут враховані психологічні особливості дитини, яка, на відміну від дорослих, не прагне до індивідуалізації, своєрідності. У лялі і в дівчинки все однаково: в обох коси, круглі личка, однакові очі, плаття і навіть зовуть їх однаково — Маринками.

Збірка «Мій квітник» в поетичній формі знайомила з природою, Батьківщиною, дивосвітом маленької дитини. Уже в цій першій збірці ненав'язливо проводилася думка про важливість людської праці. Живі картини осені, зими постають з поезії «Ідуть дощі», «Випав сніг», «В гості йде весна». Вірші-мініатюри, адресовані малятам, допомагають зрозуміти красу природи у всій розмаїтості. Ось хмаринка розплакалася — і сльози полетіли вниз на лани, гаї і долини («Хмарка»). Від них стало свіжо, весело, дітям радісно, бо животворні слізки — дощ. А ось як цікаво: дівчинка взялася за руки з сонечком і піднялася на горбок («Дім на горбочку»). З перших віршів Познанської виявилася особливість її таланту у безпосередності виражених почуттів, умінні передати оптимістичний погляд дитини на дійсність.

У навколишньому світі Познанська бачить безко-
нечну можливість захопити дітей красою і через
неї виховувати доброту, бережливе ставлення до при-
роди.

Починається поезія «Конвалії» з опису, що містить
елементи загадки .

Хоча в малих дітей ще не розвинене асоціативне
мислення, вони люблять переносити ознаки однієї
речі на іншу і таким шляхом пізнавати їх. Отже,
вірш з перших рядків завдяки цікавій образності
збуджує і їхню мислительну діяльність. Зримо по-
стає білолиця квітка, яка викликає естетичні по-
чуття . .

Познанська — майстер художньої деталі у віршах
про природу. Її характеристики квітів, рослин, дерев
виникають на основі доброї спостережливості. В ро-
машці з однойменного вірша акцентується: «ясним
оком жовтуватим усміхалася мені», в «Горобині»,
що починається із загадки «хто в хустині черво-
ненькій став у лісі між дубів?» така деталь — хусти-
на, вишита щедрою осінню. Вітер з вірша такої ж
назви пустотливий, що надає йому жартівливого
забарвлення: «Свиснув дівчинці у вусі і нічого не
сказав».

Марія Познанська. Зелена
повінь.— К.: Веселка, 1969.

• *Із зеленої сорочки,
Що зіткнув весною гай,
Білі дивляться дзвіночки,
Як зовуть їх — угадай.*

• • *Хай ростуть, не буду рвати,—
Шкода їхньої краси!*

Жива природа художньо зображена в кількох оригінальних за задумом книжечках Познанської. В «Дуровській залізниці» вона осмислюється через тему дресирування тварин, шляхом показу досягнення злагодженості у циркових виступах. Поетеси вдалося створити цікаві типи тварин, що під впливом доброти і любові людини починають розуміти її з півслова. Дітям приносить радість спілкування з «розумними» звірятами і птахами. Вони захоплюються сильним, але добрим і ласкавим дресирувальником Дуровим. У щоденному житті не раз під впливом «Дуровської залізниці» діти самі починають навчати домашніх тварин. У збірці «Асканія-Нова» Познанська взяла за мету показати дітям красу заповідника, в якому живуть на волі десятки рідкісних представників тваринного світу. Мешканці заповідника — тварини і птахи — мають свої характери, улюблений спосіб життя, звички. Про це і розповідь поетеси, яка прагне навчити дітей відчувати красу живої, різноманітної природи.

«Портрети» тварин дуже мальовничі. Наприклад, «шия жовта, хвіст зелений, Борода — як маків цвіт» («Півень»). Вдається поетеса і до своєрідної гри словом у такому вірші, як «Зайчики». Слово «сірі» виступає то як означення (епітет), то як власна назва, що повторені підряд надають мові мелодійності («Сірі їстоньки хотять, сірі з холоду тремтять»). У віршах Познанської про природу майже обов'язковими є співчуття, співпереживання, готовність захистити квітку, тварину. Висловлюються вони в різноманітній формі, але переважно без дидактичної заданості, жартівливо. Хлопчик хоче зірвати ромашку, а бджола сказала: «Ні!», зимовий ліс нагадує, що «бідні зайчики голодні, Ще не снідали сьогодні». Ніжність до тварин викликає віршик «Коли киця любить, а коли сердиться». Крім усього, тут знаходимо етичні норми у стосунках дитини з твариною: киця любить, коли її гладять по спинці, годують кашкою, молочком, але сердиться, коли смикають за хвіст: «очі робляться зелені і не п'є тоді й не їсть». У віршах створено узагальнений образ людини, що багато працює над збереженням та удосконаленням природи. Намічена тут тема «золотих рук» люд-

ських знаходить свій розвиток у інших тематичних циклах. Назву «Про золоті руки» має і окрема збірка поетеси, що розповідає про різноманітні професії. Завдяки ліричному вступові збірки створюється атмосфера близькості з дітьми, необхідна для серйозної розмови про людину праці •

Кожній професії у збірці присвячено окремий вірш: «Водій електрички», «Старий садівник», «Кравець», «Швець». Просто і предметно ведеться розповідь про працю токарів, результати якої помітні навіть у повсякденному житті ••

Без таких звичайних предметів, переважно добре знайомих дітям, як гвинт і гайка, не буде, говорить поетеса, ні поїзда, ні літака. А їх виготовляють «золоті руки» токаря.

Особливо вдаються поетесі вірші про хліборобську працю, для уславлення якої вона знаходить влучні характеристики, мовностилістичні засоби. Ось чому поезія «Хлібороби» починається з строфи, написаної в урочистому стилі,— поетеса може говорити про працю на хлібній ниві тільки піднесено, як про свято душі •••

Як нелегко дійти від зерняти до хлібини, видно із розповіді про напружену тривалу працю протягом весни, літа, осені. Закінчується вірш здоровницею в честь людини праці ••••

Споріднений з поезією «Хлібороби» вірш «Чим пахне коровай?». Через змалювання свята врожаю до дітей приходять не лише розуміння важливості хліборобської праці, а й відчуття її неповторної краси. А при-

• *Ті руки сіють нам і тчуть,
Будують, вміють шити...
І часто мозолі живуть
На тих долонях, діти.
Всі вдячні золотим рукам,
Я теж їх поважаю.
Тож хочу розповісти вам
Усе про них, що знаю.*

•• *Бо навіть дома, де
живеш,—
Приглянься до речей:
Ти працю токаря найдеш
Хоча й в замку дверей.*

••• *Честь і слава хліборобам,
що живуть в моїм селі!
Хлібороби хліб нам роблять,
знайте й ви про це, малі.*

•••• *А їсте ви паляницю,
Калачі смачні їсте,—
Не забудьте уклониться
Хліборобові за те.*

ходить воно в «шишкату, рум'яному» короваї, любовно прикрашеному повними гронами калини. Дітям зрозумілим є узагальнення в кінці твору • Знаючи, як дітям подобаються вірші з образами їхніх ровесників, Познанська вводить розповіді Олі і Бориса про те, звідки прийшов коровай. Тут також наявні елементи загадки, які активізують увагу дітей. Лірично звучать рядки про запах хліба — такий рідний, неповторний. Пахне хліб сонечком, промінням теплим, ясним полем, колосками.

Опоетизовуючи працю, Познанська основний акцент робить на її результатах, на радості, яку вони приносять людині.

Ліричною задумою пройнятий вірш «Спасибі людям, що зростили сад». Написаний він для дошкільнят, а дає задоволення і дорослим людям. Читаючи поетичні рядки, відчуваємо неповторну красу лісу, бо справді ••

Письменниця вводить в доступній дітям формі мотив доцільності лісу на землі. Немаловажну роль відіграє тут естетичний фактор. Щоб можна було лісом безколючно любовитися, треба його берегти. Без лісу земля «від суховіїв сохнула б», була б «подібна до пустелі». В кінці вірша бачимо вдале застосування улюбленого прийому Познанської — урочисто піднесеного схвалення людської праці, в якому звучить вдячність ••• У низці віршів Познанська природно переходить від розповіді про красу природи, рідної землі до теми Батьківщини, «що для нас вона, немов рідна мати». У поетичній збірці «На тій землі, де ти ростеш» вірш з крилатою назвою «Завжди з нами» в доступній маллятам формі малює життя народу до Великого Жовтня ••••

• Це не тільки коровай,
Це — колгоспний урожай!

•• Коли б не ліс, не знали б
ми про те,

Що є фіалка й пролісок
на світі,

Як у маю конвалія цвіте —
Найкраща, найніжніша поміж
квітів.

••• За всі дуби, ялини
в пишнім гіллі
і за красу отих зелених кіс,
в яких стоять гнучкі берізки
білі.

•••• В селі поміщик
панував —
Лани загриб всі чисто,
А фабрики й заводи мав
Капіталіст у місті.

На фоні всенародного горювання постає героїчний образ Леніна, що піднімає на боротьбу проти гноблення і кривди .

Ленін «між нами», Ленін «з нами» — ця думка проходить через твори дитячої Ленініани, створеної Познанською.

Теплими почуттями визнання ролі вождя у житті радянських людей пройнята поезія «Ленін» ..

«Усмішка» — дуже важлива деталь в характеристиці вождя, зустрічається і в інших віршах Познанської. І не випадково. Дитина завжди тягнеться назустріч усмішці, наче гріється у її промінні.

Як багато інших письменників, Познанська засобами поезики розкриває радянську символіку, спонукаючи дітей задуматися над барвою прапора, змістом герба. Яскраве поетичне осмислення радянської символіки знаходимо у вірші з конкретною назвою «Радянський герб» ...

Дружба народів уславлюється в поезії «В сім'ї єдиній».

Приваблює Познанську героїко-патріотична тема, художньо осмислена в неї на конкретних фактах з життя юних героїв Валі Котика і Казика Гапоненка.

«Валя Котик» — поема про шепетівського піонера, який піднявся до високого подвигу в ім'я Вітчизни. Поряд з книгою матері героя Г. Котик поема Познанської відіграє значну роль у вихованні підростаючого покоління. Не відступаючи від документальної основи подій, вона гарною віршовою мовою розповіла про дитинство, шкільні роки хлопця, його любов до батьків і до Батьківщини, показала, як формувались героїчні риси характеру дитини. Поетеса не ставить свого героя на п'єдестал, він звичайний хло-

• За океани, за моря
Летіла звістка рада,
Що вже немає в нас царя,
Прийшла Радянська влада.

•• Про нього читаємо книжку,
Говорим найкращі слова.
І мудра вождєва усмішка,
Як сонечко, нас зігріва.

••• Де молот в парі із серпом,
Ти, певно, догадався:
То селянин з робітником
Навіки побратався.

пець, з властивими його вікові рисами, але саме звичайна для радянської молоді любов до Батьківщини і ненависть до загарбників підносить його на вершину подвигу.

У наш час документальні твори цікавлять всіх — і дорослих, і дітей, тому написана слідами подій, на основі фактичних даних короткої біографії юного героя поема Познанської має широку аудиторію. Життя підлітка, його участь у боротьбі з фашистами дає багатий матеріал для сюжету художнього твору. З поеми постає не лише образ юного героя, а й біографія всього його покоління, яке так рано мужніло у війну.

Поема «Жоржини цвітуть» — хвилююча розповідь про зв'язкового київського підпілля Казика Гапоненка. За своєю тональністю цей твір глибоко трагічний. Тон цей уже на початку поеми задає ліричний вступ про солдатські могили, де поховані батьки, сини, діти. Ширше, ніж у поемі «Валя Котик», подаються постаті дорослих підпільників Івана Кудрі (дядя Максим), комуніста Дмитра Соболева, Раїси Окіпної — солістки театру опери і балету (Рая), німкені киянки — Жені Бремер (Женя). Червоні жоржини — символ боротьби проти фашистів, пароль підпільників, який звучав: «В саду розцвіли жоржини? — Жоржини цвітуть!». Поема написана для підлітків, а не для малих дітей, тому письменниця правдиво, може, навіть з натуралістичними деталями описує героїчну смерть Казика. І це художньо оправдано. Тільки під час знущань над піонером фашисти дізнаються, що він під сорочкою носив червоний галстук. Дуже містку художню деталь використовує поетеса для опису галстука — він лежав перед ворогами червоною жоржиною.

Обидві поеми Познанської гостросюжетні, в них багато подій, напружених ситуацій, в яких розкриваються характери і вчинки юних героїв.

Очевидно є у творчості поетеси останніх років тенденція до написання творів на документальній основі. Своє яскраве підтвердження вона знаходить у віршованій розповіді про робітників-арсенальців «Фортеця над Дніпром» (1977). Це складний за композиційною побудовою твір, в якому органічно по-

єднані історія і сучасність, художній домисел з документом. Дитина може в книжці, як говорить сама поетеса, «історію читать, що склалася рік за роком». Та водночас вона знайде і світ високих почуттів.

Наближає розповідь до дітей вдало вибраний композиційний прийом: від сучасності до минулого. Діти дізнаються про те, чому в сучасному Києві є зупинка метро «Арсенальна», площа, серед якої стоїть на п'єдесталі стара гармата, музей легендарного заводу-повстанця «Арсенал». І тільки після того поетеса переходить до викладу подій, пов'язаних з жовтневим та січевим повстаннями арсенальців.

Відповідно до подій, про які йдеться, як поетеса говорить про них — мовою поезії чи документа, — міняється ритмомелодика вірша. Завдяки цьому юний читач відчуває і революційний подих далекої історії, і велич ленінського генія, і думи та настрої людей, що йшли на боротьбу за наше майбутнє.

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (60-80 рр.)

Сьогодні багатонаціональна радянська література для дітей та юнацтва при всій різноманітності її тем, образів, сюжетів більш ніж будь-коли сприймається як єдине ціле. Цьому, крім усього іншого, сприяють систематичні й кількісно рясні переклади кращих творів на російську мову — мову міжнародного спілкування. Основні тенденції сучасної радянської літератури для дітей яскраво позначаються майже в кожному національному письменстві, де — поглиблення інтелектуальних пошуків, зображення характерів дітей в розвитку, прагнення знайти контакти між природою і дитиною ХХ століття. Нерозривні зв'язки дитячої літератури з усією художньою літературою з роками не послаблюються, хоча літературно-теоретична і педагогічна думка нині особливо наполегливо підкреслює, що дитяча книга має свою специфіку, обумовлену віковими особливостями читача, педагогічною спрямованістю і особливою роллю в соціалізації підростаючого покоління.

В 70—80-х рр. творчі шляхи дитячої літератури були чітко визначені в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку радянської дитячої літератури» (1969), де вказувалось на потребу посилення ролі дитячої літератури в комуністичному вихованні підростаючого покоління, а отже, й на необхідність піднесення ідейно-художнього рівня дитячої книги, розширення тематики, зростання тиражів, зміцнення поліграфічної бази. Багато зроблено, але нові часи висувають нові завдання. В країні здійснюється реформа школи, уже дошкільнята осягають ази комп'ютерної техніки. Партія ставить завдання інтенсифікації економіки, прискорення науково-технічного прогресу, посилення результативності ідеологічної роботи, що повинна «бути спрямована на формування суспільно актив-

ної особи, яка поєднувала б у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість»¹. Як зрос-

¹ Матеріали ХХVII з'їзду Комуністичної партії України.— К.: Політвидав України, 1986.— С. 53.

тає у світлі таких вимог відповідальність за виховання підростаючого покоління, радянських дітей — від малюка до юнака! Якою вагомою в цьому повинна бути роль художньої літератури!

17 грудня 1985 р. ЦК Компартії України прийняв постанову про роботу видавництва «Веселка» по підвищенню ідейно-художнього рівня творів для дітей та юнацтва, де вказано на ряд серйозних прораханків, які стають особливо помітними у світлі сучасних вимог партії по формуванню «свідомих, гармонійно розвинутих, суспільно активних громадян».

Громадська увага до проблем дитячої літератури виявляється передусім в сумлінному аналізі її досягнень і недоліків на з'їздах письменників.

В останні роки на всесоюзних з'їздах працюють спеціальні комісії з питань дитячої літератури, які проводять всебічний аналіз досягнень і недоліків в цій галузі, оснований на фактах і явищах всіх національних літератур. Це ще більше зміцнює міжлітературні зв'язки, дозволяє письменникам усвідомити найважливіші тенденції в розвитку тих чи інших жанрів, прилучає їх до творчого досвіду талановитих митців слова.

У 70—80-х рр. разом з усією багатонаціональною літературою українська література для дітей все впевненіше виходить на міжнародну орбіту. Наведемо один приклад. Коли у 1981 р. українська книга йшла в 64 країни світу, то нині уже — в 128.

Розвитку дитячої літератури на Україні сприяло проведення республіканських творчих нарад, систематичне обговорення окремих її питань на засіданнях комісії дитячої літератури при СПУ, досить високий рівень видання літературно-критичного збірника «Діти. Література. Час» (з 1976 року щорічник). Як веселка багатобарвна, розквітла в сім'ї братніх літератур і українська література для дітей.

Оксана Іваненко

Справжнім другом дитей може стати лише духовно багата і щедра на доброту людина. Такою є відома українська письменниця Оксана Дмитрівна Іваненко. Любов до дітей, педагогічні нахили, щоденну потребу «праці душі», інтелектуально збагачення вона винесла з рідної домівки. Діти виховувалися в атмосфері творчості, безнастанної жаги пізнання. Тож зрозуміло, чому наука стала їх вірним супутником протягом всього життя: старший брат Дмитро — відомий фізик, професор Московського університету імені М. В. Ломоносова, а сама Оксана — автор природничих казок, написаних на науковій основі. Цікаво, що, наприклад, сюжет казки «Сандалики, повна скорість!» підказаний їй видатним вченим Львом Ландау. А які пошуки, узагальнення, відкриття вона здійснила в процесі роботи над романом про Т. Г. Шевченка «Тарасові шляхи»! Дисертація письменниці «Дитяча літературна творчість» присвячена одній з найменш досліджених проблем — загадці таланту. Жагу пізнання, літературні здібності мати передала своїй доні Валерії (Волі), життя якої так несправедливо рано обірвалося. Сьогодні діти читають її оповідання, та здається, що дитинство, юність, мужність Волі

Народилася Оксана Іваненко в Полтаві 13 квітня 1906 року в сім'ї з демократичними традиціями. Батьки були трудівниками на педагогічній ниві. Вона належить до письменників, які заклали фундамент дитячої літератури на Україні. Великою є жанрова розмаїтість творчості Іваненко — казки, оповідання, нариси, повісті, романи, кіносценарії. Таке прагнення талановитого митця до самовираження у різних формах творчості цілком природне, як природним є потяг до багатства художніх вражень уже і в юного читача, для якого пише Іваненко.

в боротьбі з смертельною хворобою варті стати об'єктом художнього осмислення.

Перш ніж залишитись назавжди у світі літератури, О. Іваненко випробувала себе як педагог, вихователь, дослідник і редактор дитячої літератури. Як відомо, прототипом комсомолки Оксани Варської («Педагогічна поема») послужила А. С. Макаренкові саме вона, майбутня письменниця, яка проходила педагогічну практику, а потім і працювала в колонії ім. Горького. «Колонія — найкращі спогади моєї юності, — згадує Іваненко. — При мені... прийшов перший лист від Горького з Італії. Я була в числі небагатьох гостей, як стара колоністка, коли Олексій Максимович приїхав до колонії у 1928 році. Зі мною ділився Антон Семенович своїми мріями про книгу «Педагогічна поема», яку ще тільки задумав тоді»¹.

¹ Цит за кн.: Шкаровська І. Оксана Іваненко. — К.: Веселка, 1969. — С. 8.

Хто знає, чи змогла б письменниця написати потім свою хвилюючу повість про дітей війни «Рідні діти», якби не було в юності того близького спілкування з позбавленими родинного вогнища вихованцями колонії.

У становленні О. Іваненко-письменниці багато важили К. Чуковський, С. Маршак, А. Барто, велика дружба з Н. Забілою.

Серед творів письменниці найбільш відомі збірки казок «Лісові казки» (1934) і «Великі очі» (1936), оповідань «Пошта прийшла» (1943), «Школа» (1944), «Таємниця» (1945), «Маленьким про великого Тараса» (1963), повісті «Рідні діти» (1951), «Великий шум» (1967), романи «Тарасові шляхи» (1961), «Марія» (1973), збірка творів про В. І. Леніна «Над Волгою» (1978) та інші.

В особі О. Іваненко поєднались письменник, педагог, історик і літературознавець. Це знайшло вияв навіть у природничих казках, не кажучи вже про історико-біографічні твори. Письменниця так будує свою казку, що непомітно подає пізнавальну інформацію, вміє внести в казку мотиви сучасності, проблеми, які хвилюють дітей. У «Казці про маленького Піка» знаходимо картини щирої любові між батьками і

дітьми, у казці «Про бджілку Медунку» — ідею товариської взаємодопомоги, а казка «Сандалики, повна скорість!» підводить дітей до теми боротьби за мир у сучасному світі.

В наш час екодству доводиться розв'язувати все складніші екологічні питання. Природничі казки Іваненко, написані багато років тому, не тільки виховують дбайливе ставлення до навколишнього середовища, розумний підхід до використання природних багатств, а й прищеплюють розуміння неповторної краси Землі, естетично розвивають. Крім усього, вони відповідають на десятки що? де? чому? як?

Збірка «Лісові казки» — цікаві розповіді із книги природи, яка пишеться, поки є люди на землі. В основі своїй це наукові казки, які добре розвивають традиції К. Д. Ушинського, Л. Толстого, Д. Мамина-Сибіряка, В. Біанкі в галузі анімалістики. Відчувається в них деколи відгомін народної казки, її художньо-стилістичних прийомів. І все ж казки Іваненко своєрідні за сюжетобудовою, поетичними засобами. Вона пише про золоті яблука у казці «Кисличка». В народних казках чудо-плоди появляються на дереві за ніч завдяки доброму чарівникові, феї, в Іваненко вони виростають завдяки вмінню, щедрості людини. Але перед нами не опис перетворення кислички в культурне дерево, а її «душевна» драма, тому казка хвилює. Починається розповідь жартівливо-довірливим поясненням народження кислички .

Розповідаючи про життя дерева, що хотіло збагатити ліс своєю молодою красою, солодкими плодами, письменниця, ніде не відступаючи від форми казки,

• *«Знаєте, дітки, що? Ви — ніколи не плачте? А то раз одна дівчинка гуляла в лісі з братиком, посварилася і гірко заплакала. Сльози кап-кап та на землю, та на насіннячко, що там лежало, та такі гіркі сльози! От і виросла з того насіннячка гірка та терпка кисличка».*

насичує її психологізмом, моральним аспектом. Трагедія кислички посилюється в міру того, як вона бачить, що не потрібна нікому, бо вродила гіркі, неїстівні яблучка. Зовні деревце досить привабливе, але що з того, коли не може обдарувати світ своєю виплеканою в мріях щедрістю. Як і годиться, казка має щасливе закінчення: «На пишному стрункому деревці висіли золоті яблука — безліч золотих яблук. Над ними літали бджоли, метелики, маленькі веселі пташки».

Казка «Кульбабка» викликає в пам'яті пишну красу скромної зовні квітки в «Золотому лузі» М. Пришвіна і несе ідею вічного оновлення природи, показану через історію одного з провісників весни. Казка не заколисує спокійною розповіддю — в житті рослинам, деревам доводиться переборювати труднощі, виявляти непохитність, стійкість. Приходить час, її насінинки підхопить вітер і рознесе по всіх усядах. І зробить добру справу — на той рік знову виростуть ніжні кульбабки.

У свій час цікаво розповів про краплини води К. Д. Ушинський у казці «Струмок». Що тема ця невичерпна, бачимо хоча б на прикладі казок Іваненко «Хвилька», «Бурулька», які своєрідно розвивають «життєве кредо» краплин Ушинського.

Різноманітні перетворення краплини води в Іваненко — це цікаві і потрібні знання. Але найголовніший-таки виховний потенціал казок. Мати-річка навчає сестричок-хвильок: «Линьте далі! Линьте далі! Ніколи не треба стояти на місці. Так можна зроби́тися стоячою водою». Для хвильок це смерть. Тому не можна залишатися біля любої лілеї, щоб не сталося того, що з однією сестрицею, яку затягла ряска в мул на погибель.

У природничих казках О. Іваненко, написаних в різний час, багато образних і водночас глибоко наукових характеристик дерев, квітів, птахів, звірів, лісів, річок. В них є те, в ім'я чого твориться художня література — виховання почуттів людини, її моралі. Наприклад, написана у формі відповіді на запитання хлопчика: «Чому в журавлика такі довгі ноги? А чому такий довгий ніс? А куди він полетів?», казкова повість «Куди літав журавлик» викликає

патріотичні почуття: як не цікаво було у вирію, але справді щасливим журавлик відчув себе лише на рідній землі. Персоніфікована природа, пейзажі, подані через сприймання птаха, вносять щось дуже вагоме в розуміння зв'язків з Батьківщиною, любові до неї •

Казки Іваненко завжди педагогічні. Збірка «Великі очі» особлива тим, що персонажами казок виступають реальні люди, наші сучасники, з якими відбуваються пригоди, що дають підстави для соціально-політичних та морально-етичних узагальнень. Ще Чуковський звернув увагу, що образ «гострого лікаря», який виступає в ряді казок, є щасливою твор-

Оксана Іваненко. Казка про білочку-мандрівницю. — К.: Веселка, 1964. Ми ще невеличкі. — Х.: Молодий більшовик, 1931.

• *«Це була вже рідна земля! Тут не було ні пальм, ні магнолій, тут було ще холодно, і навіть верби, що перші випустили свої бруньки, одягли їх в хутрянні кожушки, щоб не позамерзали. Але такої радості ще ніколи в житті не відчував журавлик. Здавалося, усі гаї, річки, що нарешті скинули кригу, розлилися, бо не могли стримати своєї радості, усі села, міста — такі рідні, близькі... Скрізь дерева простягали вгору гілки, вітаючи їх, і на гілках одразу з'являлися бруньки, а з землі вилазило зелене зіллячко, і перші проліски відкривали свої блакитні очиці, щоб подивитися на журавлів, які з весною поверталися додому».*

чою знахідкою письменниці. Цікавий позитивний персонаж цей лікар, у якого все гостре •

Незважаючи на, з першого погляду, неприємну зовнішність, лікар виявляється чудовим спеціалістом від хвороб, які люди ніяк не можуть побороти. «Лікую брехунів, боягузів, базік,— написано на дверях його прийомної,— ледарів, заздрих і тому подібних хворих, що заважають жити собі й іншим. Лікую швидко і без болю. Ліки безплатні у власній аптеці». У казці «Великі очі» він допомагає талановитому Ясеві позбутися лінощів і стати добрим музикантом, в «Чарівних зернах» — наповнює життя піонерської ланки змістовною діяльністю, що увінчується гарними результатами. Сьогодні, коли у зв'язку з реформою школи активізується діяльність всіх дитячих організацій, казка про піонерів «Чарівні зерна» звучить особливо актуально. Щоб жити активним життям, треба мати широко відкриті очі на успіхи і звершення радянського народу, щоб все більше підвищувати добробут і престиж країни, необхідно вкладати в працю душу, і тоді всі зерна будуть чарівними — такими є «рецепти» гострого лікаря, а власне, ідеї згаданих казок.

Більшість оповідань О. Іваненко присвячено темі школи та подіям Великої Вітчизняної війни. В кінці 30-х рр. вона написала цикл «У першому класі», який дістав позитивну оцінку Чуковського у статті «Літературна зрілість». Серед достоїнств оповідань про першокласницю Галю називалися уміння автора проникнути у дитячий дивосвіт, використання гумору, різних прийомів сюжетопобудови.

Маленька повість О. Іваненко «У першому класі» напрочуд щиро передає атмосферу дитинства. У восьми розділах-оповіданнях, пов'язаних між собою однією сюжетною лінією, спільними персонажами, що

• *«Від того, що він завжди
з загостреною увагою дивився у
мікроскоп або в лупу, він мав
дуже загострений вигляд —
гостру борідку, гострий ніс,
гострі вуса і такі гострі очі,
що, здавалося, з них
сиплються голки».*

можуть існувати як окремі оповідання (а це дуже важливо у творах, адресованих малим читачам), створено цікаві картини шкільного і родинного життя. Галочка чорненька (вона тут найбільш «зайнятий» персонаж), Галочка біленька, Вітя, Тіма, Льоня — чітко окреслені особистості, хоча вони зовсім малі, ще тільки першокласники. Заблукавши у перший день навчання, Галочка оглядає школу і робить для себе багато відкриттів. Вона переконана, що «маленькою нецікаво бути. Тільки старші так думають, що малим добре. Сама нікуди не ходи... спати лягай рано... обов'язково снідай і обідай!» Галя вже вирішила, «коли вона буде дорослою... ніколи не буде спати і щодня ходитиме в кіно».

Вітя-«винахідник» видумує парашут, який піднімає людину вгору, окуляри, через які можна читати в темряві. Все це поки що теоретично. Зрештою, розв'язавши наперед усі задачі з підручника, він створює математичний «автомат», що безпомилково вказує на кінцевий результат. На основі поведінки малих героїв Іваненко, їх ставлення до оточення, особливостей сприймання дійсності можна побудувати моделі психології семилітньої дитини.

Події твору відбуваються протягом одного навчального року і завершуються відпочинком дітей на морі, кульмінаційною точкою якого було затримання Вітиною собакою Марсом порушника кордону. Природно зазвучала тема відданості Батьківщині, захисту її через факт передачі хлопчиком собаки прикордонникам. На запитання однокласниці, чи не жалко, Вітя відповідає «серйозно і спокійно: для Радянської Армії нічого не жалко, навіть коли трошечки жалко».

К. Чуковський відзначав, що «автор легко й вміло, без всякої напруги, перевтілюється в свою героїню, семирічну першокласницю Галю, говорить її мовою, її голосом і дивиться на весь світ її очима».

Одним із перших оповідань дитячої літератури про участь піонерів у боротьбі з фашистами була «Школа» (1944) О. Іваненко. Оповідання створене на документальній основі про героїзм оточенців, які опинилися в стінах однієї київської школи. Для Льоні Шивченка це була рідна школа. Але зустріла його

не звична обстановка, де це «маленьке, миршавеньке, руденьке хлоп'я з задериковуватими очима і рясним ластовинням на рухливому обличчі» звикло бешкетувати. Школа перетворилася в справжню фортецю, яка стояла на смерть. «Шіва — бог розрухи», як звали його товариші, виявляється справжньою людиною, бійцем, перемагає страх, залишившись з усіма до кінця.

В оповіданнях про дітей часів війни особливо відчутним є ліризм письменниці, який звучить із авторських відступів, в характеристиках персонажів. Коли, наприклад, Льоня Шивченко постає, як «маленький безсилий бог розрухи» («Школа») або коли Килинка з окупованого села («Пошта прийшла») хоче зупинити весну: «Вгорі гуси гелготали — додому вертали. Зупинилася я серед степу: Гуси-гуси, гусоньки, — кажу їм. — Ви вже додому вертаєте! Вже весну на крилах несете. Почекайте ще трохи! Не летіть! Хай не буде весни, поки ворогів не проженемо...» — бачимо, скільки сердечної теплоти, ніжності, співчуття до долі дітей проявляється в цьому. Юні герої Іваненко не сидять склавши руки. Перед обличчям війни вони не можуть бути безтурботними, пасивно очікувати, поки дорослі здобудуть для них перемогу. Патріотизм дітей, їх праця на перемогу набирають різноманітних, часто своєрідних форм. Десятирічний Толя, прототипом якого був піонер Костя Кравчук, переховує доручений йому червоний прапор, щоб той «зійшов зорею на вулицях визволеного Києва» («Таємниця»), маленький Сергійко надсилав в подарунок червоноармійцям свого улюбленого ведмедика, і це, о диво, допомагає йому віднайти батька («Подарунок»), а Килинка як дорогоцінність береже радянську газету і читає її людям («Пошта прийшла»).

Багато написано про осиротілих дітей, про дитячі будинки перших післявоєнних років, але повість О. Іваненко «Рідні діти» — не тільки одна з перших на цю тему, а й одна з кращих в художньому відношенні. Повість багатопланова, події відбуваються в Київському дитбудинку № 13, у Львові — в притулку для малят, у фашистській Німеччині. Рідні діти — це діти, яких визволили з фашистських конц-

таборів і які стали спільною турботою всіх радянських людей. Повість мала й викривальний характер, засуджуючи війну та воєнних злочинців, вона втілювала ідею миру.

Романи О. Іваненко про Т. Шевченка і Марка Вовчка, оповідання про Андерсена — це не тільки белетризовані біографії видатних людей, а й повноцінні художні твори. Українська дитяча література не дуже багата на твори історико-біографічного жанру. Про життя Т. Г. Шевченка написано чимало значних художніх творів, але «Тарасові шляхи» О. Іваненко зберігають і серед них свою пізнавальну і художню вартість.

Над твором про Шевченка письменниця почала працювати ще до війни. В 1939 р. побачила світ повість «Тарасові шляхи», написана для дитячого читача. В 1961 р. вийшов під цією назвою роман з п'яти частин, який охопив все життя поета. Саме в роботі над великим епічним полотном виявився на повну силу талант дослідника, науковця, яким володіє письменниця Іваненко. Вона вивчала все, що збереглося в музеях, архівах, бібліотеках країни про Шевченка і його епоху. Побувала в тих місцях, де він бував. Вчитувалася в рядки його творів, ознайомила з листуванням, художньою спадщиною. Без цього неможливо було б зважитися на таку відповідальну справу, як створення панорами життя і творчості одного з найбільших поетів світу.

Цінність роману передусім у тому, що він дає образ великої людини, якій, між іншим, ніщо людське не було чужим. Ставлячись з любов'ю і пошаною до героя своєї книги, авторка ніде не «вигадує» чого не було. Його життя сповнене таких перипетій, випробувань долі, поневірянь, трагізму, що залишалось лише вмістити це у рамки одного не дуже довгого віку людини. І саме це було найтяжче зробити. О. Іваненко справилася з труднощами, які, природно, виникають перед автором історико-біографічного твору: вона «регламентувала» художній вимисел, а всі документальні матеріали перепустила через власне серце. Зрештою, показала, що Шевченко мав усі підстави говорити про своє життя як про частину історії своєї батьківщини.

У 1963 р. була зроблена ще одна спроба белетризації життя Шевченка «Маленьким про великого Тараса». В десяти невеликих розділах розповідається доступною малим дітям мовою про велич Кобзаря. Заслугує на увагу досвід Іваненко у створенні оповідання про видатну людину. Тут подаються не лише картини дитинства, а й найважливіші віхи дорослого життя і творчості Шевченка, які дивують нащадків, роблять його безсмертним. Книга «Маленьким про великого Тараса» водночас добре популяризує його поезію, яку вводить Іваненко безпосередньо в розповідь.

Задовольняючи потреби дівтори, Іваненко створює ще низку історико-біографічних повістей, оповідань, нарисів про Івана Федорова, Богдана Хмельницького. Коли писалася повість «Друкар книжок небачених» (1947), багато з того, що сьогодні знаємо про подвижницьку діяльність першодрукаря Івана Федорова, було ще невідомим. На основі небагатого матеріалу, який вдалося зібрати по крупинці, Іваненко написала повість про Федорова і його епоху, далеке XVI століття, яка возвеличує патріотичний подвиг сина російського народу на ниві культури. Віковічне єднання двох братніх народів — українського та російського — проходить лейтмотивом у творі про Івана Федорова і особливо в історико-біографічному нарисі «Богдан Хмельницький». Центральне місце тут посідає той етап, який мав вирішальне значення для дальшої долі українського народу, — возз'єднання з Росією.

Іваненко плідно працює в галузі художнього перекладу з інших мов. Відома вона як упорядник тематичних збірок, хрестоматій, популяризатор творчості письменників, що пишуть для дітей.

Відзначена Державною премією УРСР ім. Т. Г. Шевченка, премією Лесі Українки, творчість Оксани Іваненко виховує підрастаюче покоління, збагачує його інтелектуально й естетично.

В. В. Бичко

Поетом піонерської

романтики називають Валентина Бичка. Незважаючи на поважний вік, він душею юний, завжди готовий до праці та творчості для дітей .

Покоління Бичка рано спиналось на ноги, мужніло і пробувало свої сили в різних галузях будівництва нового життя. Він же відчував могутню владу над собою художньої літератури і особливо поетичного слова. Про таких, як Бичко, говорять: рано прийшов у літературу. Справді-бо, йшов хлопцеві лише тринадцятий рік. Юний спартаківець (так називали перших піонерів) зразу знайшов свою тему. Перший вірш називався «Червоній Армії». І на які б теми він потім не писав, до яких літературних жанрів не вдавався, найлюбішою йому завжди буде суспільно-політична лірика. Тут у нього головні поетичні відкриття, оригінальні мотиви і образи. Для найменших писати — відповідальна справа. Вони й самі римувати можуть (почитай книгу К. Чуковського «Від двох до п'яти»), а ще й до того такі цікаві «чомучки», що поет мусить

● *Мое дитинство птахом
златоперим*

*Вдаль відлетіло, зникло за
вікном.*

*І я також був юним піонером,
Таким метким, завзятим*

*хлопчаком.
Як ви тепер, — прудкі,*

*дзвінкоголосі,
Весела, дружна, гомінка сім'я.*

*І доторк галстука червоного
і досі*

На грудях в себе відчуваю я.

Я хоч невеличка. — К.:
Дитвидав, 1938.

В. Бичко. Побратими. — К.:
Веселка, 1981.

стеретися від підробки під дитинство. А потім, що найважливіше, почуте чи прочитане в ранньому віці має величезний вплив на естетичний розвиток людини. Чи не зустрічаються нам естетично глухі діти і дорослі?!

Бичко знає світ дитинства, в якому заманливо жити, а все ж хочеться скоріше вирости. Вірш «Я хоч невеличка» передає радість буття через такі властиві дитині інтонації, як оптимістичне сприйняття дійсності і відчуття своєї власної сили. Треба лише захотіти і ось вже на пеньочку — «зайчик-стрибайчик і той не дістане», а якщо підскочити, то й «вишеньку вирву, яку я захочу». А головне те, що •

Теплий, ніжний за тональністю цикл віршів Бичка про Мариську. «Чого на нашій вулиці сьогодні все ясніє?» — починається один з віршів. Справді, що тут такого трапалося, що притихли навіть хлопці-забіяки, сердита тітка, «шофер на самоскидачі... всміхається відразу» ••

• Я хоч невеличка,—
Великою стану.
На самольоті
Неба дістану.

•• А дуже просто: лігечка
Діждавшись і сонця,
Мариська, наче квіточка,
Вмостилась на віконці.
Сидить, очима водячи,—
Смугляєка, чорнобривка...
І їй всі люди — родичі,
І вся земля — домівка!

17 червня 1912 року в Харкові на тихій Журавлівці в сім'ї робітника Василя Бичка народився син Валентин. Промениста зірка на шапці батька — бійця Червоної гвардії, що боровся за Радянську владу, кликала і його дерзати і творити. Не випадково Бичка називають співцем піонерської романтики. Він належить до поетів, які з роками не втрачають контакту з дітьми, добре знають і розуміють їхні проблеми, інтереси, особливості світосприймання.

У віршах про Мариську чимало картин, близьких дитячому сприйманню. Наприклад, навіть мала дитина, що тільки зіп'ялась на ноги, почує для себе цікаве у рядках: «Вже Мариська добре ходить — ... і усіх за лапу водить: цюцьку, кицьку, півника...». Але є в цьому дикулі і такі рядки, що втішають не так дитину, як дорослих, розповідаючи батькам про їхніх малят, як вони ростуть, як їх «манять в мандри невідомі від порога стежечки». Чимало віршів побудовано на протиставленні характерів, поведінки дітей. В такому вірші, як «Сонечко й хмаринка», на прикладі двох сестричок — Маринки і Тонечки — показано різні характери: веселий і похмурий. Перший з них, звичайно, привабливіший, але письменник не спішить робити з приводу цього висновків. Нехай дитина сама задумається над своїм світосприйманням. Висновок, звичайно, є, але дається він у такій поетичній, ласкавій інтерпретації, що не ображає гідності дитини.

Бичкова «Пісенька» стала цікавим поетичним відкриттям. Внутрішнім пафосом вона споріднена з твором П. Воронька «Помагай». «Пісенька» стає прозивним ім'ям працюючої дівчинки. Вона вже не маля, а «школярочка мала», що, мабуть, виросла з тої дитини, яка «хоч невеличка», та вміє працювати. Здавалося б, у вірші, названому «Пісенька», ліричний герой мав би передусім співати. Що ж, співає, справді, але це не все. Виявляється, дівчинка така трудівниця, що «усе в неї робиться — аж грає, аж співає». На її вишивці лягає узором спів іволги, почне посуд мити — вода заспіває «дінь-ділнй-делень», а як збирає колоски у полі, «лунким, дзвінчастим голосом озветься вітерець». Тож не випадково у Пісеньки і хата, як писанка, сорочка біленька, «усе у неї вивчено», «й задачу, наче казочку якусь, розповіда» *.

У зв'язку з розмовою про вірші, які уславлюють працю і виховують любов до неї, варто послухати, що про це говорить сам письменник у статті «На шляху до

* Тепер їх звать — не Тонечка
І — ні ж бо — не Маринка,
Веселу доню — Сонечко,
Похмурилу — Хмаринка.

* * Усе у неї робиться —
Аж грає, аж співає...
У праці пісня родиться —
Це правильні слова!

високої майстерності»: «...нам треба домогтися такого стану в нашій поезії для дітей, щоб не треба було ставити питання про якусь особливу тему праці, а щоб вона, праця, була присутня в кожному вірші так чи інакше, як присутня у нас природа..., щоб не обходилося в жодному вірші без присутності працьовитих людських рук, творчості, радості».

Ці естетичні настанови своєрідно відображено у віршах поета. Працювати — значить і вчитися, і допомагати товаришам, і брати активну участь у громадському житті, вміти своїми руками робити все необхідне. Поетичне узагальнення знаходять ці думки у вірші «Все в тебе є» •

Показуючи красу працьовитої дитини, Бичко у низці віршів уславлює працю дорослих, їхні «золоті руки». І говорить про це не менторським, повчальним голосом, а захопленим, пристрасним, вдаючись до поетики звеличення, філософських узагальнень. Як наприклад, у вірші «Тесля» ••

Тема праці висвітлена в Бичка в найрізноманітніших аспектах і формах, в тому числі і у віршах-дотепях, віршах-жартах. Адже письменник дбає про виховний вплив творів про працю, яка має стати першою потребою кожної людини — і дорослої, і малої. Та поки що трапляються ще неумійки. Не біда, якщо причиною цього є невеликий життєвий досвід, біда, якщо невміння щось зробити йде від лінивства, байдужості, легковажності. Вірші на таку тему, освітлені лукавою усмішкою поета, нагадують дітям про їхню незугарність. І напевно краще впливають, ніж повчання...

• *Все в тебе є — для будня
і для свята.*

*Не те, що в діда, в давні дні
колись.*

*Дає Вітчизна усього багато,
А ти, мій друже, тільки-но*

учись.

Щоб, як зростеш і підеш

працювати

В сім'ю трудящих, між

робочий люд,

Вітчизні міг сторицею віддати

Свій світлий розум і свій

чесний труд!

•• *І ми заходимо в кімнати,
І перед нами — далина...*

Хвала тому, кому дана

Велика сила чарівна:

Весь світ так щільно увігнати

У раму світлого вікна.

«Діло майстра боїться» — говорить народна приказка. Її любить повторювати Гриць із вірша під такою назвою. Якби так було! А то «візьме в руки обценьки, ще й меткий молоток» — гуркіт є, а роботи не видно. Навіть цвяха не вмів забити. Нарешті Гриць по-справжньому осоромився перед малятами з дитсадка, які попросили відремонтувати іграшку •

У статті «На шляху до високої майстерності» Бичко дає обґрунтоване поняття специфіки дитячої літератури, яка «полягає, в усякому разі, не у зниженні майстерності, зовсім не у звуженні поетичного діапазону, не у збідненні художніх засобів і, тим паче, не в якійсь «особливій» дитячій мові з обов'язковими зменшувальними словами, з примітивним синтаксисом і з дуже обмеженою лексикою. Цю специфіку, очевидно, слід шукати в тому колі життєвих інтересів, якими живе дитина, в її психологічно-вікових рисах і насамперед у тих завданнях комуністичного виховання, які ставить перед нами партія і народ». Роздуми письменника відображають його розуміння завдань дитячої літератури. У статті «Епоха, діти, література» він ще більше конкретизує ці завдання, підкреслюючи необхідність посилення громадянського звучання поезії: «Громадянський пафос поезії для дітей — це не просто актуальна тематика і римований виклад загальновідомих сентенцій, це передусім пристрасть борця, самовідданість патріота, мужність солдата, творчий порив будівника. Взагалі поезія — це пристрасть, а для дітей особливо. Гладенькі віршики, ...у яких дзвінко римується «відмінно-сумлінно», «грізно-залізною», «завтра-космонавта», залишають байдужим читача до поезії...» Цілковитим природним вважаємо той факт, що Бичко-поет став критиком і теоретиком дитячої

• Утекло коліщатко,
Заховалось в саду,
— Ви не плачте, дівчатка,—
Каже Гриць,—
Я знайду...
Та дівчаткам із Гриця
Тільки смішно було:
— Діло майстра боїться,
Ось воно і втекло.

літератури. У своїх міркуваннях, роздумах, спостереженнях він виходить і з власної поетичної практики. А вона багата і повчальна.

Великий досвід письменника у створенні поезії яскравого громадянського звучання, політичної лірики для дітей. Гордістю за Батьківщину, Комуністичну партію пройняті вірші «Партія — життя», «Партії салют», за дружбу з російським народом — «На станції Хутір Михайлівський», для вираження якої поет знаходить вагомі, пристрасні слова, вдалу віршовану форму, свіжі образи і рими. Дзвінкоголосо звучать патріотичні мотиви у поезії Бичка, починаючи ще із тих довоєнних віршів про Радянську Армію. Хрестоматійною стала його поезія «Їде брат мій в армію». Написана у формі діалогу між двома братами, вона проводить важливу думку про любов радянських людей до своєї армії, про велику честь бути воїном — захисником Батьківщини. Прекрасна патріотична поезія створена у ліричному ключі, можна додати, в народнопісенному •

Як правдиво зумів Бичко передати тривожні почуття свого народу в час, коли у світі запалали вогнища війни, зимовим пейзажем, образом коня, що креше копитом. Старший брат не просто призивався в армію «посеред зими...», він йшов у бій. Туди ще рано хлоп'яті, і боєць знаходить належний аргумент, щоб переконати малого • •

Романтичний образ захисника Батьківщини постає і з вірша «Мій брат — прикордонник». На перший план виноситься у вірші те, що передусім властиве дитині: романтичне захоплення службою на кордоні • • •

• Віги в синім інеї звисли
над вікном,
Кінь стоїть під хатою, креше
копитом,
Їде брат мій в армію посеред
зими...
— Братику мій, братику, ти
й мене візьми!

• • Каже брат: — До армії
ти, звичайно, гож!
Ну, а дома з матір'ю
залишиться хто ж?
Батько на роботі,
ніколи йому,
Та чи ж можна матінку
кидати саму!

• • • А копита стук та стук,
Аж у горах перегук,
А вуздечка — дінь та дінь,
Аж співає далечинь.

У цій строфі немає образу прикордонника (ми знаємо з змісту, що це він їде на коні), але як добре передано тут зібраність, чіткість дій, впевненість людини, якій доручено найдорожче — спокій Батьківщини. Уявну зустріч брата з ворогом хлопчик бачить в цілком реалістичному освітленні. Використавши такий прийом, письменник уникнув непотрібної «парадності» в змалюванні подвигу, зробив сюжетобудову динамічною.

Протягом всього життя письменник пам'ятає романтику піонерських літ і повсякчасно повертається до цієї тематики. Деякі вірші — майже спогади, якими ділиться ветеран піонерського руху з новими поколіннями ленінців. У вірші «На віки» щиро признається, що й досі мислено крокує у їхніх рядах.

Значимість високого звання «піонер» найчастіше розкривається у віршах через символічність червоного кольору. Не раз письменник називає червоний галстук «сином знамена», бачить в ньому «вогонь боїв і кров бійців», знак «нерозривності трьох поколінь». Мотив спадковості і єдності поколінь радянських людей проходить майже через усі твори піонерської тематики. Та особливо промовисто він прозвучав у вірші, написаному в рік Перемоги, «Балада про знамено».

Бичко — справді співець Країни Піонерії, її буднів і свят, а ще героїзму юних ленінців («Василько — піонер», «Павлик Морозов»), їхніх трудових звершень.

Вагомий внесок у суспільно-політичну лірику для дітей зробив Бичко своїми творами на історико-революційну тематику і передусім художньою Ленініаною. Написані у різні роки віршовані оповідання про Володимира Ілліча Леніна побудовані на сюжетах, близьких розумінню дітей. Стержнем

*• Не старіється дерево,
Коли цвітуть гілки.
А ім'я піонерове
Дається на віки.
Ім'я цього чудового
Не зраджу я й тепер,
Бо й Ленін світу нового
Був перший піонер!*

такого сюжету, на якому будується розповідь, найчастіше є зустріч Леніна з дітьми. Цікавим є художній прийом, яким часто користується письменник в художньому зображенні образу вождя. Образ Леніна дано через сприймання дітей, за яких автор лише робить узагальнення, ставлячи образ великої людини в контекст з епохою. Якщо сказати, що Бичко звертається у своїх творах до тем, які художньо освоюють й інші радянські письменники, це зовсім не значить применшення його здобутку. Так, «Дівчинка із Смольного», «Перше вогнище», «На лісовій дорозі», «Снігурі» мають аналоги в літературі, бо основані на спогадах сучасників, які кожен письменник вільний по-своєму опрацювати. Але це справді довершені художні твори, які приносять насолоду від зустрічей з живим Леніном — вождем, мислителем, людиною.

У книгах «До нас прийшов Ленін» (1966), «Він у серцях у нас» (1961) добре простежується особливість підходу поета до образного втілення великої теми. Її найважливіші аспекти: Ленін — великий політичний діяч, творець соціалістичної держави, Ленін — скромна, чуйна людина, Ленін і діти. Серед художніх прикмет — афористичність вірша, предметність мови.

З-поміж творів на героїко-історичну тему відзначимо поему «Син Жовтня» і книгу «Сімейний альбом», що стала унікальним твором літератури завдяки тематичній новизні, вдалому поєднанню публіцистики з художньою оповіддю.

Поетична розповідь про героїчну боротьбу за новий світ зображена в поемі у тісному зв'язку з життям сім'ї Петька-арсенальця. Сином Жовтня завжди почував себе автор твору, можливо, тому так природно ступив на революційний шлях його юний герой. Поема має дев'ять розділів, але обсяг твору, певна композиційна складність не обтяжують сприймання історичного сюжету. В цьому істотну роль відіграє зміна віршованого розміру стосовно змісту подій. В 70-х рр. критика відзначила віршоване оповідання про одну робітничу династію — «Сімейний альбом» (1977). Книга оригінальна і за темою, і за поетикою. Розповідь ведеться в часовій послідовності, завдяки

чому постає життя всіх Іванів із шести поколінь сім'ї Іваненків на фоні історичних і родинних подій. Образ робітничої сім'ї за сто років її існування в творі В. Бичка вийшов поетичним, водночас реалістично достеменним.

Збірка «Казки» (1978) дає підстави говорити про своєрідність творчого почерку Бичка-казкаря. Його фантастично-пригодницькі сюжети зовсім свіжі: головним героєм у них виступає реальна сучасна дитина, школяр, який природно вписується у світ фантастики і пригод. Герой користується допомогою не чудодійних помічників, а своїх друзів, учителів, спирається на знання, здобуті в школі («Та жив собі Василько», «Івась і Чорна борода»). Художньою новизною відзначається казка — «Лісова перепустка» — поліфонічний твір, в якому наче зливаються музика лісу і чутливого дитячого серця.

Є серед творів В. Бичка для дітей повість з автобіографічною основою — «Благословлялося на світ» (1969). Добре відомий В. Бичко і як вдумливий критик дитячої літератури, справедливий поцінювач творів своїх колег по перу. Серед його критичних праць відзначимо такі, як «Критерій — вимогливість», «Епоха, діти, література», літературний портрет Наталі Забіли. Не раз критик ставить у своїх статтях важливі літературно-теоретичні проблеми, питання стилю і художньої майстерності творів.

За успіхи в галузі дитячої літератури В. Бичко відзначений преміями імені М. Островського (1970) і Лесі Українки (1971).

П. М. Воронько

Рядки з поезії Платона Микитовича Воронька: «Я той, що греблі рвав. Я не сидів у скелі, Коли дуби валились вікові», — це майже анкетні дані. Ми знаємо, що поет тут перо-сміслює образи безсмертної драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», але разом з тим він говорить про себе, свою життєву позицію: «греблі рвав» і насправді, командує групою мінерів-партизанів у з'єднанні Сидора Ковпака.

Існує думка, що життя письменників минулих епох завжди цікаве, сповнене незвичайних історій, гострих колізій, трагедій, а от біографія більшості письменників — наших сучасників легко вміститься на отому листку, що додається до особової справи. Якби то так!

В дитинстві були «прекрасні береги Ворскли, давній курний шлях на Київ, на якому не раз і не два довелось хлопчачкові бачити нещасних мандрівників, що брели кудись із саквами у пошуках щасливої долі. Незвичайні змагання кобзарів у батьківському домі — дід Василь був неабиякий співець, і посіяв у серці онука не одну щирю пісню...»¹.

¹ Горлач Л. Високий вогонь таланту // Література. Діти. Час.— К.: Вєселка, 1983.— С. 177.

А потім пішли роки за роками, насичені такими подіями, випробуваннями, що вистачило б їх на кілька життів. Навчання в Охтирському дитячому містечку, в Харківському автошляховому технікумі, робота за комсомольською путівкою у Середній Азії, участь в ліквідації басмацьких банд. І знову навчання в Москві, у Літературному інституті імені Горького, перерване війною з білофінінами, виконання спеціальних завдань в розвідувальній групі 12-го лижного батальйону. Потім була Велика Вітчизняна війна, участь у легендарному Карпатському рейді,

«Дитинство Платона Воронька, — пише дослідник його творчості Л. Горлач, — було як дитинство. Рідне село Чернеччина на Сумщині, де народився 1 грудня 1913 року в бідній сім'ї сільського коваля. Зачаровані вогні кузні, що світитимуть йому впродовж усього життя, прекрасні береги Ворскли...» Під час воєнних гроз, коли не раз дивилася смерть у вічі, поет не розгубив щедрот серця, якими вже багато років обдаровує дитячого читача.

важкі поранення, госпіталі і перша збірка «Карпатський рейд».

Серед життєвих випробувань поет не розгубив дитинності почуттів. Воронько справедливо «ділить себе надвоє» — пише для дорослих і для дітей. Його люблять і шанують ті і інші. Він лауреат Державної премії СРСР, Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка, Республіканської премії ім. М. Островського, літературної премії ім. Лесі Українки.

Яким бачимо Платона Воронька як дитячого письменника? Багато в чому він схожий на того, що пише для дорослих. Ця ж відповідальність за високу якість поезії, близькість до народної пісні, — календарно-обрядової, колискової, а також до ігрової поезії — лічилок, прозивалок, пісень. Це уже зв'язок з образністю дитячого фольклору. Щодо основних мотивів поезії, вони також співзвучні поезії для дорослих, тільки що виражаються у специфічній формі. Знаємо, що для дітей, зокрема для малят, нелегко творити громадянську лірику, а виховувати патріотичні почуття, любов і вірність Батьківщині треба з дитинства. Воронько пише вірш про журавля, який по дорозі у вирій пролітає «сто морів, сто земель» (діти часто вживають для означення великої кількості число сто). Образ птаха близький дитині. Тож, зробивши його центральною постаттю вірша, автор створює ту казкову умовність, яка подобається малятам, бо, крім усього, є ще елементом гри .

Характерними є такт і виразність, з якими Воронько уміє вкласти серйозні громадянські мотиви у вірші для найменших. У баладі «З Німеччини в Чернечину», яка була першим дитячим твором поета, любов до Батьківщини передається образом малої полонянки Катрусі, що долає ноженятами тисячі кілометрів на шляху до рідної землі . .

• *Облітав журавель
Сто морів, сто земель,
Облітав, обходив,
Крила, ноги натрудив.
Ми спитали журавля:
— Де найкраща земля? —
Журавель відповідає:
— Краще рідної немає!*

•• — *Звідкіль ідеш?
— З Німеччини.
— Куди ж ти йдеш?
— В Чернечину.*

У скупих відповідях звучить безмежжя горя від розлуки з Батьківщиною. Немає сил у дитини на обширну відповідь та й часу, бо скоріше хочеться добратися додому .

Хрестоматійним став вірш поета «На своїй землі хороший». Його ліричний герой сповнений гордості за рідний край, він сильний своєю любов'ю ..

Любов до Батьківщини виховує і пейзажна поезія. У неповторній красі постає рідна природа, наприклад берізки «з білою корою, вичесаними кісками». Однак не випадково звучить в одному з віршів заклик «Не будь, мала, козою!». Чому? А тому, що коза, хоч і викрикує, побачивши лозу: «Яка краса!», краси цієї не розуміє ...

До громадянської лірики віднесемо і поезії про працю, в яких автор виступає цікавим оповідачем, що вміє говорити з дітьми і про дітей. Прозивним став образ Помагая з однойменного вірша, що символізує працьовитість

Вірші «Ідуть трактори», «А у нас ростиме ліс», «Поливала я порічки» хвалять працьовитих дітей, їхнє бажання робити корисні справи. Не раз звучить і мотив спадкоємності поколінь, прагнення бути схожим на дорослих. Коли хлопчик з вірша «Я буду героєм труда» так заявляє, то це сприймається не як

• В Чернеччину,
В Охтирчину,
За міст,
На Монастирчину,
Де Ворскла гне підковою
Під сизою Дібровою,
Під лозами,
Ліщиною —
Іду
На Батьківщину я!

•• Ми Радянську Батьківщину,
Нашу рідну Україну
Дуже любимо завжди.
Бо на цій землі хороший
Ми зростаємо міцні.
Навіть грози і пороші
На своїй землі хороший
Нам несуть щасливі дні.

••• І у кози
Аж дві сльози
На radoцax повисли,
Трищить лоза,
Гризе коза
І всю красу погризла.

•••• Помагая у труді
Знають літні й молоді,
Ковалі й мулярі —
Всі радянські трударі.
Ось і ти часу не гай,
Будь, як хлопчик Помагай! —

похвалання, а як реальна мрія. Він же змалку залюбки працює •

Письменника цікавлять теми «золотих рук» трударів («Молоток»). Він опоетизовує найрізноманітніші професії, наприклад, у циклі «Залізняк» («Машиніст», «Кочегар», «Мастильник», «Стрілочник» і т. п.). Гарна поезія завжди виховує, навіть тоді, коли не має яскраво вираженого громадянського спрямування. «Тому,— говорив П. Воронько на Республіканській нараді дитячих письменників в 1969 р.,— і польова квітка, і Дніпрова хвиля, і співи в Голосіївському лісі, і кермо танка чи бойового корабля входять у широкий світ сьогоденного хлопчика, дівчинки, а завтрашнього громадянина — творця, робітника і солдата нашої Батьківщини».

Малята добре знають маленькі вірші-мініатюри Воронька. З педагогічним тактом, жартівливо, з усмішкою в них говориться про вади дітей, хоча найчастіше йдеться наче не про дітей, а про тварин ••

Як і в народній творчості, так і в поезії Воронька частенько з'являється образ котика. Він завжди був з-поміж усіх домашніх тварин найближчим дитині. Може, тому і «перейняв» від неї негативні риси. У вірші «Кошеня» — це маленькі хитрощі: щоб не йти до школи, «прикинулося вмиць, що у нього хвіст болить». Обходить віршиком без будь-яких повчань. Досить було баранцю сказати, що «хвороба непроста, треба різати хвоста», як кошенявилікувалося. У мініатюрі «Кіт не знав» маємо справу з незнайкою: «Кіт не знав, що на пиріг Треба тісто, а не сніг».

Великою популярністю користуються збірки Воронька для найменших «Малятам-соколятам» (1955),

• Ми з татом будуємо хату,
Із мамою полею грядки.
Люблю працювати завзято,
Учуся читати книжки.
.....
Я буду трудитись, як тато,
Як мама моя молода.
Збудую і школу, і хату
І вироцу хліба багато...
Я буду героєм труда!

•• Хвалився кіт,
Що він убрів
Дніпро перебредє,
Та як пішов —
І не прийшов,
Нема кога ніде.
І ти ніколи не хвались,
Коли не можеш — не берись.

«Читаночка» (1969), «Облітав журавель» (1974), «Сніжна зіронька горить» (1971), «Усім по сім» (1975). Успіх поезії Воронька критик Ю. Кобилицький пояснює передусім тим, що вона має «той привабливий ліричний серпанок, що так сильно, хоча й зовні непомітно, впливає на емоції дитвори».

Вагомий внесок зробив Воронько в жанр казки. Ідейно-тематичні параметри його казок досить різноманітні, а фантастика — багата. Більшість творів цього жанру мають центральним персонажем явища природи. Отже, природничі віршовані казки! Хоча в них використані окремі мотиви, відомі з народного казкового епосу, трактування цих мотивів цілком оригінальне. Наприклад, при створенні казки «Чотири вітри» письменник відштовхнувся від сюжету відомої словацької народної казки «Про дванадцять місяців». Та замість місяців бачимо в ній чотири пори року, втілені в образи вітрів: злого Вітровія-Буревія і добрих — Весняного Вітровія, Літнього Вітровія і Осіннього Вітровія, які допомагають маленькій Олі: «Спалахнуло в полі світло, все засяяло, розквітло, трави, проліски навкруг». Мова казки мелодійна, пісенна. Своєрідна ритміка допомагає розкриттю особливостей характеру кожного вітру.

«Казка про Суховія» має публіцистичний характер. Її ідейний задум — показати творчу діяльність людей по перетворенню природи. Вітер Суховій, подібний до казкового Коцця, любив мертвий степ, де не було «ні зерна, ні картоплини», де «повалились бідні хати між кущами долину». Це було його царство. Ніхто не смів супротивитись вітрові. Воронькові пощастило створити образи сучасних богатирів, що перемагають лютого ворога. Прийшли «трактористи, рільники, комсомольці, комуністи, агрономи, лісники» і закрили «лісом суховіям шлях». Може, деколи у згаданих казках трохи забагато риторики, але в цілому це новаторські пошуки в створенні сучасної казки.

Драматична поема «Казка про Чугайстра» (1957) — оригінальний твір, в романтичних образах якого повноголосо звучить ідея непереможності радянського народу. Фантастика, динамічний сюжет, цікаві образи персонажів, гарний музикальний вірш,

який поєднав у собі народну пісенність з літературною метрикою, — все це надає неабиякої привабливості драматичній поемі П. Воронька. В такому художньому трактуванні чи не вперше постала в літературі для дітей тема Великої Вітчизняної війни. За міфологічними віруваннями гуцулів, Чугайстер — добрий лісовий дух, що рятує від злих сил природи. Почувши про появу народних месників у карпатських лісах, діти Юрасик і Таня бачать в їхньому командирі доброго Чугайстра. Але як його знайти, покликати на допомогу? Замовляння не допомагає, хоча в нього вкладено стільки сердечного почуття. Гуцулята вперу добрались до генерала Ковпака, який врятував їхнього батька і пораненого партизана. Ковпак — не казковий дід, але йому імпонує ім'я Чугайстер, як втілення людської доброти і справедливості. Він таким і хоче ввійти в пам'ять людей. Дзвінка, багатоголоса поезія Платона Воронька приносить дітям радість.

*Течи, вода, долинами,
Йди, біда, глибинами
У нетрини і хащини,
До вічної пропащини,
А ти, старий Чугайстере,
Заступнику і майстере
Усіх чудес побажаних,
Почуй людей уражених,
Заглянь у ті віконечка,
Де ждуть тебе, як сонечка...*

•• *І генерал Чугайстер каже:
Хай щаслива казка
Хоч раз в народі здійсниться
допіру.
Нехай несуть в серцях гарячу
віру
Маленькі гуцулята про
Чугайстра,
Усіх чудес невігданих
майстра...*

Платон Воронько. Читаночка.
— К.: Веселка, 1966.

Ю. О. Збанацький

На початку 60-х років Юрій Збанацький, уже відомий письменник, висловився про свою творчість як продовження педагогічної діяльності: «Вже багато років я не заходжую щоденно до класу, не вітаюся з своїми учнями. Я розмовляю з ними в своїх оповіданнях, повістях. Бо незрима ниточка на все життя зв'язала мене з рідною радянською школою. Я не втомлююся розмовляти з своїми читачами-школярами, в мене ніколи не бракуватиме тем для цієї розмови». У 1985 році опублікована книжка «Пригоди Івана Коструба», яка є гарним доказом того, що в Збанацького «ніколи не бракуватиме тем» для розмови з молодим поколінням, що поруч з шкільним учителем, вихователем заслужено стоїть він, письменник, і його книги. «Чернігів тридцятих років,— за словами В. Земляка,— стає для майбутнього письменника містом навчання і праці, отого першого самостійного хліба, з ким приходить і доконець свій погляд на світ, на суть життя і боротьби. Тут по-новому відізналась у душі творчість М. Коцюбинського, кликали до високого і чистого «Сонячні кларнети» Тичини, а Довженкова «Земля» була пристрасною від-

Народився Юрій Оліферович Збанацький 1 січня 1914 року на Чернігівщині в селі Борсукові. Учитель, партизанський командир, письменник — такі основні віхи його життєвого шляху. Переважна більшість творів адресована і дорослим, і дітям. Вони написані з думкою про виховання. Тонкий гумор у поєднанні з ліричністю надає оповіданням і повістям Збанацького своєрідного тембру.

повіддю на те, якими шляхами йти далі новим господарям землі. Вразливу душу не могло обійти і те, що ці вершини мистецтва витворені людьми, чие життя так чи інакше пов'язане з чернігівською землею. І Тичинині Піски, й Довженкова Сосниця — це ж так недалеко!»¹.

¹ Про Юрія Збанацького. Статті, есе, етюди. — К.: Рад. письменник, 1983. — С. 48.

А життя захоплювало круговертю подій, справ, щодня в шкільному класі чекали учні свого вчителя, в Ніжинському педагогічному інституті, де навчався заочно, — студентські сесії. Пізнав будні директора школи, клопоти заврайвно й редактора районної газети. Все більше вабила до себе літературна творчість, хоч знав, що письменницький хліб не солодкий, вимагає постійної напруженої праці. Та всі плани перекреслила війна. Він організовує партизанський загін імені Миколи Щорса, який згодом переростає в ціле з'єднання. В 1944 році партизанський командир був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

Після закінчення війни Збанацький працював на педагогічній роботі у вищій школі, та разом з тим писав, бо не міг не писати.

Актуальністю тематики, художньою майстерністю позначена проза Ю. Збанацького. Якщо в перші повоєнні роки центральною в його творчості була тема партизанської звитяги, участі дітей у війні («Таємниця Соколиного бору», 1949, «Лісова красуня», 1955, «Ласунка», «Гвардії Савочка», 1968), то в пізніші часи його вабить, головним чином, показ становлення характеру підлітка і юнака, якому буває нелегко знайти себе у вік НТР («Героподвія», 1966, «Хвилі», 1967, «Кують зозулі», 1975). Твори Ю. Збанацького для дітей та юнацтва удостоєні Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка, премій імені М. Островського та Лесі України.

У творчій біографії письменника завжди зацікавлює перший твір, який не раз багато важить для дальшого розвитку його таланту, визначає його мистецьку індивідуальність. Критика готова в оцінці такого твору робити скидку на «молодість», а читач або приймає його, або відкидає. Перша повість Збанацького стала етапним твором для української після-

воєнної прози в літературі для дітей. «Таємниця Соколиного бору» (1949) продовжувала традиції автора повісті «Син Таращанського полку» П. Панча. Тут був і цікавий пригодницький сюжет, і живі постаті підлітків, що в дні важких випробувань стали на захист Вітчизни. Книжці судилось довге життя.

Це не повинно повторитися — така основна ідея твору. Діти повинні спокійно спати, без тих важких снів, що їх мали герої повісті •

Для Мишка це був «сон в руку» (так називається перший розділ повісті) — фашист, узагальнений образ якого хлопчик побачив уві сні, наближався до його села, до його домівки. Правда війни постає з повісті через сприймання юних героїв.

Збанацький уміє заглянути в душу дитини, зокрема, в хлоп'ячу, знає про особливий потяг підлітка до героїчного, незвичайного, розуміє його жагучу потребу в самоутвердженні, в дерзанні. Тимко, Мишко, Василько, Віктор, убитий ворогом Сава... Які вони різні, і які однакові в прагненні розгромити ворога. Тимко — запальний, Сава — розважливий, Мишко — тільки і мріє про подвиг, Віктор — «задирака» (аякже, у нього справжній пістолет). Цікавий за задумом образ Василька — головного персонажа повісті. Це життєвий тип підлітка, який однак, на перший погляд, здається неприродно позбавленим дитячого світосприймання. За серйозність у ставленні до обов'язків його називають, як дорослого, Василем Івановичем. Він рано змужнів, знає, чого хоче. У війну хлопець став партизанським зв'язковим (попав в лабеті ворога, загрожував йому концтабір), а після війни, як дізнаємося з іншої повісті, «Літо в Соколиному», — капітаном Червоної Армії.

У довоєнній літературі характеристики позитивних дитячих персонажів не раз наділялися рисами «аван-

• *«На Мишка йшов ворог. Він був зовсім не подібний до людини. На його гадючій голові незграбно стирчав круглий високий кашкет. З-під кашкета вибивався віхоть розпатланого волосся.*

А тіло ворога скидалось на велетенського удава і випиналося зловісною чорною свастикою. Страшна потвора, гримлячи гадючими кільцями і рикаючи громовим голосом, наближалася».

гардизму» (діти не мають пережитків дорослих, і тому у них більш передові погляди, рішучі характери, їм властива безкомпромісність). Збанацький зважає вчинки і поведінку своїх героїв з правдою життя. Авангардну роль у боротьбі з фашизмом ведуть, звичайно, не діти, а дорослі, комуністи. Колишній секретар райкому партії Сидоренко, комісар Горський, секретар партбюро Журляк, члени обкому партії спрямовують боротьбу на розгром ворога. Сидоренко не втрачає з поля зору дітей і підлітків — організовує партизанську школу, допомагає діяльності комсомольської і піонерської організацій. В повісті не применшується сила ворогів — досвідченого ката-генерала фон Фрейліха, який сподівався швидко розправитися з «мужиками», як він називає керівників підпілля, полковника Отто, зрадника народу, старосту села Лукана. Цій злій силі протиставляється морально-політична єдність всього радянського народу. Уже в першій повісті письменника намітилась тенденція до показу паралелізму життя людини, суспільства і природи, що потім з такою поетичною силою вибухне в повісті «Кують зозулі».

Якщо в «Тасмниці Соколиного бору» письменник використав лише окремі елементи пригодництва, то повість «Лісова красуня» вже повністю витримана в пригодницькому жанрі, причому в ній виявляємо кращі риси цієї літератури. Сповнене бойової романтики партизанське життя дало письменникові добротний матеріал для гострого і напруженого сюжету. У згаданій статті В. Земляка образно пояснюються витоки «педагогічних» творів письменника. «Був у тій групі вчителів (мається на увазі випускників Ніжинського педінституту, який закінчив Збанацький.— Л. К.) напевне, що був, Тарас Залужний, майбутній герой «Малинового дзвону», людина високих понять про наше життя та місію вчителя у ньому. Такий не схибне, не відступить, такий вистоїть, які б труднощі не спіткали його. Бути могла там і Настуся зі Скрипалів, про яку потім розповідатиме Залужний: «Вона була маленька, тонюсінька, з дрібненьким гостроносим обличчям, покрапленим зеленуватим маком, і сірими вирячкуватими очима. Хто б

не глянув на неї, відразу скаже: Ящірка!». Та гляньте лишень в її душу, як зробив це Залужний, і відразу ж збагнете, як жорстоко прорахувалися шкільні дотепники. Непоказна Настуся завжди приходила на допомогу людині в скрутну годину, уміла переступати своє заради інших. На те ж бо вона і вчителька!

Та, певно, стояв між випускниками і клятвoporушник, якого впізнаємо потім у тому ж «Малиновому дзвоні». То Шухновський, кар'єрист і користолюбець, невірна душа перед школою і людьми. Для нього передзвін хатнього кришталю матиме більше сенсу, аніж малиновий дзвін невтихомирного дзвоника, що так бентежив душу Залужного»¹.

¹ Про Юрія Збанацького. Статті, есе, етюди.— К.: Рад. письменник, 1983.— С. 50.

Розкриваючи внутрішній світ людини, підлітка, юнака, письменник завжди наголошує на потребі уваги до пошуків і мрій юної людської істоти, вимагає поваги до особистості дитини. У його повістях часто порушуються актуальні й дискусійні проблеми шкільного життя, педагогічної практики. Прикладом може бути роман «Малиновий дзвін» (1958), який ставив питання про потребу перебудови школи, повість «Курилові острови» (1963), якою письменник, по суті, сперечався з педагогами-формалістами, з їхніми методами навчання та виховання. Втративши свою соціальну загостреність, конфлікти, що лежать в основі цих творів, не зникли зовсім з шкільного життя, як не стала простішою і психологічна структура особистості сучасного школяра. Отже, навіть давні твори Збанацького зберігають пізнавальне і виховне значення.

Позитивний герой Збанацького — чи то дитина, чи дорослий — прагне до активної позиції в житті. Він зазнає випробувань і невдач, трагічних переживань, з яких, однак, виходить більш людяним і загартованим для життєвих змагань. Є в Ю. Збанацького повість «Курачий бог» (1966), яка в розповіді про життя малого хлоп'яти акцентує на етиці таких людських стосунків, коли доброта вважається вищим виявом краси. У маленького Сергія Момота велика потреба постійного контакту з світом добрих, чуй-

них людей. Відсутність подібного контакту він переживає як справжню трагедію. В концепції цього образу закладена думка, що тільки доброта, зацікавленість у долі інших приносить відчуття справжнього щастя.

Роман «Кують зозулі» (1975) має драматичну фабулу. На долю головного персонажа випадає багато справжнього горя. Життя повертається до Харитона Колумбаса різними сторонами, і у всьому треба розібратися, зрозуміти. Чому стільки в ньому контрастів, чому є добрий дідусь Громов-Булатов, але є жадібна лісничиха Антоніна Горобаха, підлий браконьєр Черпак? Новелістична композиція роману, окреслюючи моменти з життя героя, сприяє кращому сприйняттю твору.

Високою є ідейно-естетична цінність оповідань Збанацького для читачів дошкільного і молодшого шкільного віку, широкі їхні тематичні виднокола. Переважають, однак, розповіді про боротьбу партизанів у роки Великої Вітчизняної війни, їхні високі моральні якості, які не дозволили душевно очерствіти, втратити людяність і сердечну доброту за умов, коли смерть заглядала в очі. У збірці «Крилатий гонець» (1953) дванадцять оповідань, різних за сюжетами, але об'єднаних спільністю теми партизанської звитяги, дають хвилюючі картини з життя звичайних радянських людей, що стали на захист матері-Вітчизни. Цій темі присвячена і збірка «Ласунка» (1957). Письменникові вдається створити чудові образи народних месників, справжніх героїв, яким помагає все суще на рідній землі: голуб Сивко («Крилатий гонець») сповіщає про оточення партизанської роти, кінь Лебідь з однойменного оповідання привозить партизанам гітлерівського розвідника, собака Дружок замінює партизанського зв'язкового («Маяк»), їжачок («Щедрий їжачок») врятовує від голодної смерті тяжко пораненого воїна. Голуб, кінь, пес, їжачок як чарівні помічники людей нагадують персонажів фантастичних народних казок, хоча в їх діях нічого чудодійного немає. Вони виконують звичну роботу.

Головними персонажами оповідань виступають переважно дорослі. Це розвідник-партизан, який зумів

зробити їжачка своїм рятувником, дід Антип, що придумав, як кулеметом збити ворожий літак, мужній старий партизан Токар, який перед смертю турбується про долю дикого козеняти. У створених письменником образах партизанів відчувається, які це мужні, духовно багаті люди. Незважаючи на труднощі побуту в лісі, вони сприймають природу за законами краси, піддаються її впливу. І, може, завдяки цьому ще більше ненавидять війну, насильство, ще міцніше люблять свою прекрасну Вітчизну, за її свободу готові йти на смерть.

Хрестоматійним стало оповідання «Щедрий їжачок». В ньому немає зображення боїв, героїзму. Та до речі сказати, що вижити в умовах війни не раз дорівнювало героїчному вчинку. Сюжет простенький, ніяких особливих подій. Під час виконання завдання партизан був важко поранений. Товариш пішов за допомогою, а він лежав в гущавині знесилений, голодний. Якби не спостережливість і уміння шукати виходу в екстремальних умовах, що властиве розвідникам, він міг загинути. Допоміг їжачок, у якого розвідник забирав частину припасів. Поетично змальовано картину встановлення «дипломатичних стосунків» між їжачком і людиною, цікаво передано при цьому зовнішній вигляд і поведінку тварини •

Виховний потенціал оповідання значно більший, ніж здається на перший погляд. Щедрим є не лише їжачок, який став таким випадково й несвідомо. Духовно багатою і щедрою є радянська людина-розвідник, що в умовах війни здатна відчувати хвилювання за якогось їжачка. Найкраще характеризують розвідника заключні рядки твору ••

• *«Якусь хвилину зачудовано дивиться на мене з-під насуплених брів, потім пройшов до своєї схованки. Коли вийшов звідти, знову глянув на мене маленькими оченятами. Видно було, що їжачок не помітив пропажі, а може й не розгнівався на мене за свої груші».*

•• *«Нарешті прийшли партизани.
Їжачка в цей час не було вдома. Мене поклали на ноші і понесли. Йшли лісом.
Забуваючи про біль, я весь час вдвлявся в кущі. Мені дуже хотілося ще раз побачити щедрого їжачка, що так гостинно привітав мене у своєму лісі і врятував від голоду».*

Як багато говорить про ліричного героя цього твору оте його «Іжачка... не було вдома»!

Дитячі образи оповідань письменник свідомо не показує в трагедійному плані, не хоче виховувати жорстокістю і горем. Адже більшість цих оповідань доступна уже дошкільникам, які за психологічною структурою внутрішнього світу надто вразливі. Письменник відчуває потребу розказати про пережите, але боїться, що вся правда про війну може бути непосильною для сприймання дітей, і все ж розповідає. Бомби нікого не минають, навіть шестилітнього Петрика з оповідання «Журавлик полетів у Москву!», що знаходився разом з братом в партизанському таборі. Його важко поранило!

Щоб розвеселити пораненого Петрика, брат приніс йому «невеликого цибатого журавлика», з яким дитина полетіла лікуватися в Москву. Щаслива кінцівка дається не на догоду маленьким читачам, яким такий фініш до впадоби. Вона природно впливає з сюжетопобудови твору, психологічної характеристики дитини. Дізнавшись від лікаря, якою втомливою є для журавлів дорога в теплі краї, Петрик прийняв «серйозне» рішення: «Коли виросту і стану

Юрій Збанацький. Гвардії
Савочка.— К.: Веселка, 1968.

« Він лежав у санітарній землянці мовчазний, блідий, з заплющеними очима. Лише інколи болісно зітхав і просив: «Водиці». Була війна. Дитина ще до поранення не знала дитинства. Ні ігор, ні розваг. Єдині радощі дитячі — журавлі. Хлопчик «вечорами... вилазив на похилий дубок, влаштувався між двома гілками, немов на стільці, і довго дивився на болото. На болоті танцювали журавлі. Петрик, не моргаючи, дивився на ті кумедні танці і тільки посміхався».

льотчиком, я літаком журавликів возитиму через море». Він не міг так спокійно залишити журавлика: «А потім що? Він сам через море летітиме? В нього ж крильця болітимуть. І він теж хоче в Москву...» Тонкий ліризм, вміння передати безпосередність дитини, її доброту, почуття відповідальності за слабшу від себе істоту зробили це оповідання маленькою перлиною дитячої літератури.

У збірці «Гвардії Савочка» вже більше оповідань про дітей — учасників боротьби проти фашистів. Правда, героєм однойменного оповідання, ставши сином полку, не воює, він ще надто малий. Але хлопець мужньо переносить всі тяготи солдатського життя.

Чимало оповідань на партизанську тематику розповідають про мешканців лісу, що «допомагали» партизанам переносити невлаштованість побуту, своєю поведінкою розважали людей, настроювали на оптимістичний лад. Оповідання «Ласунка» відзначається яскравим психологізмом. Ласунка — це білочка, вона розважала партизанів, любила поласувати цукром. І білочці, і партизанам приносило це спілкування радість. Оповідання — сама щирість. Письменник застосував вдалий художній прийом для змалювання картини відступу партизанів, що супроводжувався важкими боями.² Була провесінь, все ожило, раділо навколо, прибігла білочка поласувати цукром, вона ж не могла знати, що партизани вже декілька днів нічого не їли. З великим художнім тактом Збанацький передав трагізм ситуації, використавши прийом контрасту.

В оповіданні «Заспівач» показана інша пора в житті партизанського загону, коли «німці боялися навіть наблизитися до нашого лісу». Тепер весна своїми барвами, звуками ще більше піднімала радісний настрій людей. Вони могли навіть позмагатися у співі з солов'єм: «На весь голос співали в таборі баяни, змагалися партизанські співаки, дали волю ногам танцюристи. Далеко було чути партизанську пісню. Фашисти її, як вогню, боялися». Тепер білочка дістала б цукор.

Збанацький любить і розуміє природу. При цьому ніколи не зловживає пейзажами, бо знає, що юний

читач, охоче спілкуючись з живою природою, її мешканцями, нетерпимо ставиться до статичних описів природи. Навіть наймайстерніші з них мають елемент застигlosti, а дитина визнає лише рух, динаміку. Отже, розуміючи, яке значення у вихованні дитини має спілкування з природою, Збанацький пише на цю тему оповідання і казки.⁴ У Збанацького є оповідання «Дикун» про вбивство шістнадцятирічним юнаком лелеки. Саме проти «дикунів», знищувачів природи спрямовані твори письменника. Щоб юні читачі берегли тварин, птахів та інших представників фауни, він розповідає про них цікаві історії, що повинні зблизити дітей з природою. Проблема гуманного ставлення до живих істот художньо осмислюється у казці «Чому сміялися риби». Тут є два хлопчики: Льоня і Толя, завзяті рибалки, яким, проте, не щастить; риби дуже обережні, роздумують, чи варто ласувати черв'ячком, що звисає з гачка, якби не опинитися на березі, де бігають дві дивовижні «риби з руками і ногами»! Коли ж спіймана рибка зірвалася у воду, там почалися веселощі і танці. А чому? Відповіді не дається. Діти і самі зрозуміють. Майстерність казки виявляється в органічному сплаві реального і фантастичного, гарному гумористичному забарвленні.

Цікава в ідейному і стилістичному плані «Казка про братика і сестричку». Показано трагедію сімей синички і горобчика, яким нерозумний, примхливий Ілько зруйнував гнізда. Від природи хлопчик не жорстокий, то чому ж він скривдив птахів? Покинувши сад, птахи віддали його на поталу шкідливим комахам. Ось яким злом і для природи, і для людини є поведінка Ільків — така ідея «Казки». Тут ще більше, ніж в попередньому творі, виявляється єдність реального і фантастичного. Письменник наче перекладає пташину мову на людську. Наприклад, почувши, як Ілько просить маму поставити драбину до стіни, щоб він міг дістати пташку, горобчик на весь двір цвірінчить, обурюючись: «Ви чули таке?.. Він що, думає, що йому і справді дадуть драбину?» Світ природи Збанацький малює і в таких творах, як «Хоробра голубка», «Снігурочка», «Дятлова сімейка».

В уже згаданій статті В. Земляк дуже вдало підмітив особливості художньої манери письменника: «В арсеналі Юрія Збанацького багато засобів майстерності нашої прози, він уміє їх відбирати, але користується ними ощадливо, точно, з найбільшою доцільністю у кожному новому експерименті. Та є в цьому арсеналі й те, що притаманне саме йому і що так гарно забарвлює усю його творчість. Маємо на увазі тонке відчуття гумору, що переходить іноді у явно іронічні інтонації. Разом з ліричністю, поетичністю гумор створює оригінальний неповторний орнамент його прози».

Література для дітей 60—80-х років має вагомі досягнення, в її створенні беруть участь талановиті письменники. Як серед поетів минулих десятиліть, так і серед тих, хто працює на літературній ниві у наші дні, мабуть, немає таких, щоб за все життя жодного разу не звернулися до творчості для дітей.

Михайло Стельмах (1912—1984) переносив у вірші для дітей мотиви і мелос народної пісні, пестушки, колісанки. Сто його поезій та казок увійшло в книжку «Ой весна-зоряночка» (1977). Збірка «У бобра добра багато» (1979), відповідно до барвистої образності віршів, оздоблена вишуканими аплікаціями художниці В. Мельниченко.

Стельмах змалку відчув силу поетичного слова. Про це читаємо в автобіографічних повістях «Гуси-лебеді летять», «Щедрий вечір»: «Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослухається земля і вода, птиця в небі і саме небо... А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка...» Прагнучи виховати чуття слова у дітей, для яких писав, розкрити перед ними поезію навколишнього життя, навчити бачити її, Стельмах так природно поєднував художність з педагогічністю, що не потребував «дидактичних цвяхів», зокрема у творах з такими тематичними зрізами, як Батьківщина, праця, сім'я.

Завдяки цілковитій злагоді письменницького бачення і дитячих уявлень у віршах для дошкільнят створена «запашна» атмосфера праці. Навіть дитина з неселянського середовища пройметься нею. У поезії «Колосок до колоска» пафос праці стає відчутним від того, що «навіть Мурчик — кіт вусатий Десь повівся із хати. Примостився на стерні Й ловить миші цілі дні». Ліричний герой — хлопчик сам зна-

ходить роботу, сам хоче себе і нагородити. Поїздка на возі, на стіжку з колосків буде, на його погляд, водночас визнанням причетності до праці дорослих.

Поезія Стельмаха може багато зробити сьогодні для виховання любові до землі, хліборобської праці саме завдяки створенню неповторної атмосфери сільського побуту, який зближує дітей і батьків.

Більшість віршів Стельмаха сюжетні, що надає їм особливої цінності як творам дитячої літератури. В пейзажній ліриці поета майже непомітна описовість, настільки динамічними є картини природи, мінливими кольори. «Рухливості» пейзажним творам найчастіше надають постаті дітей. У поезії «Сонечко, світи» хлопчик з властивою малятам категоричністю заявляє: «Ось тепер я добре знаю: Сонце в річку спать лягає...» Він відчуває потребу дії: поїхати з мамою човном до сонця і попросити його піднятися в небо.

Не раз у творах Стельмаха, написаних за мотивами народних пісень, виступають реалії сучасності. Так, у колісанці «Край лісочка»: «Трактор пісню все співає — злого вовка відганяє».

І дорослі, і діти з інтересом читають збірки «Ми знаєм, для чого жить» (1974), «Сива ластівка» (1979) **Бориса Олійника**. Його вірші створюють поетичний культ матері, культ ніжності і синовньої любові. Ближчою аналогією тут може бути поезія Р. Гамзатова. В системі образних засобів домінує паралель: Мати — Сонце — Хліб.

Дмитро Павличко, автор книжок для дітей «Дядько Дощ» (1971), «Де найкраще місце на землі?» (1973), «Смерічка» (1982), «Плесо» (1984), поетично осмислює красу рідної землі, використовуючи в казках («Золоторогий олень») поширену в Карпатах форму сюжетної пісні-розповіді, витриману в коломийковому розмірі ••

• *І котилось над містом
Пахуче, високе, рожеве,
Тепле сонце,
Як матір'ю спечений хліб.*

•• *Ще коли пастушив сам
І ходив по рижки,
Бачив оленя того
Автор цієї книжки.*

Поет **Віктор Кочевський** в книжках для дітей багато уваги приділяє інтернаціональній темі, вихованню любові до праці («Ластівка Севану», 1962; «Мій дивокрай», 1973; «Лісове свято», 1977; «Степові друзі», 1981).

Марія Пригара (1908—1983) писала для дітей з 1928 р. Вдало окреслила її творчу індивідуальність О. Іваненко: «...Просто вона вміє підмітити все кумедне і смішне і так серйозно про це розповісти, що всім буде весело». Поезія Пригари викликає почуття любові до Батьківщини, до рідної природи, естетично збагачує. Жваво й весело подає авторка прозору алегорію повчальних віршованих казок «Горобчик-розбишака», «Гриць і мавпа», які висміюють непривабливі риси у характері і поведінці дітей. Поезії Пригари властива жива розповідна інтонація, безпосередність і щирість. Добре здійснено поетесою переспів й українських народних дум («Козак Голота», 1966). Як відомо, подібні твори (вони вивчаються у школі) не завжди легко сприймаються сучасними дітьми. Історичні і побутові реалії, своєрідність поезики і особливо насиченість маловідомими історичними подіями — все це ускладнює дитяче сприйняття. Звернувшись до дум «Козак Голота», «Як три брати з Азова тікали», «Маруся Богуславка» та ін. (всього 8 дум), письменниця значною мірою зняла для юних читачів ці «бар'єри», розгорнувши окремі картини і епізоди в дохідливу, ширшу розповідь.

В історичній повісті з часів Сагайдачного «Михайлик — джура козацький» (1969), адресованій молодшим школярам і підліткам, М. Пригара вдало відтворила дух часу, коли український народ обороняв рідний край від турецьких загарбників. Разом з усіма бореться і Михайлик, хлопчина, спритний і до зброї, і до пісні.

Залишив значну спадщину, збагативши такі жанри, як скоромовки, загадки, **Грицько Бойко** (1923—1978). Писати для дітей було йому радістю і щастям. Звідси прагнення навіть ліричні поезії огорнути серпанком гумору. «Я ж вам не голка, Я ж вам Миколка», — говорить ліричний герой вірша «Не загублюся». Завдяки напівгумористичному осудженню, зроблено-

му з педагогічним тактом, вірші «Бруднуля», «Вереда», «Веремій» наповнюються виховним потенціалом.

У вірші «Вереда» ведеться насправді уже з перших рядків довірлива розмова з дитиною: «Мала мама Одинець-мазунця. Мамі з ним була біда: Одинець був вереда». Сюжетопобудова вірша підпорядкована авторському задуму розкрити непривабливість дитячої розбещеності. Показана на багатьох фактах нелогічність бажань і поведінки вереди набуває узагальнення у його вимозі: «Дай того, чого нема». Окремі куплети вірша «Здоровим будь» рекомендуються використовувати в дошкільних закладах під час проведення зарядки. Разом з тим відзначимо добру художню манеру письменника, що забезпечує виховний вплив його творів. Так званий добрий приклад осмислюється в поезії шляхом паралельного змалювання поведінки персонажа з тваринного світу (кличе курочка діток на зарядку, без мила і водиці умиваються дві киці, кроленятка об морквинки чистять зуби) і малої дитини. Русійною силою сюжету вірша є не тільки зіставлення поведінки, а й її заперечення. Рябко наносить снігу в хату — хлопчик витирає ноги; ведмідь смочче лапу — хлопчик не бере пальців до рота. Навіть малятам зрозумілим є підтекст своєрідної забавлянки, якою бачиться вірш «Мурлика». «Мурлико руденький — замерзнеш, дуренький», — говорять котикові, що хоче морозива.

«Дитячий садок і школа, завод і шахта, луки й ниви рідного краю, Батьківщина, що у всіх проявах увіходить у свідомість дитини з найперших літ життя, — це і є основні теми, які розробляє письменник у творах різних жанрів, від вірша-мініатюри до поеми, казки, п'єси»¹. Поезії «Качечка-прачечка», «Соло-

¹ Бойко Г. Вибр. твори. — В 2 т. Т. 1. — К.: Веселка, 1983. — С. 8.

вейко», покладені на музику, стали улюбленими дитячими пісеньками.

Знайшли дорогу до дітей вірші і оповідання Галини Демченко («Дідусеві казки», «Загадки та вигадки», «Що росте на полі», «Скаче зайчик» та ін.). Близькі до творів народнопісенного характеру, вони

запозичують фольклорну поетику і легко запам'ятовуються. Так, у вірші «Водичка» повторення цього слова надає милозвучності, а традиційна народна характеристика красивого обличчя «Рожеве та біле, Як яблуко спіле» викликає у малят позитивні емоції. «Ялинка» написана у формі загадки, у якій після переліку властивостей «гостей і предметів» дається роз'яснення: «І ростуть на ній не шишки, А цукерки та горішки».

Володимир Ладичець уміє сполучати в своїх віршах серйозне з гумористичним, веселим (збірки «Сопілка», 1953; «Трембіта», 1974). Діти відчувають високий героїзм радянських людей в роки війни («Не клубись, густий тумане»), красу мирної праці, від якої «буває колгоспне поле» («Гуцулик»), «дивна траса пролягла — срібні труби нафтогону» («Біля нашого села»). Його гумористичні вірші дотепні і веселі, без надокучливих повчань: «Ой болить у мене зуб, бо не хоче їсти суп. Хоче меду, хоче грушку, хоче теплу пампушку. А як ще дасте сметани, вмить боліти перестане». Поет створив пейзажну лірику для дітей («Осінь у Карпатах», «У садочку абрикоси»), вдало використовуючи засоби персоніфікації, наприклад, у таких рядках •

• *Розплела береза коси
На веснянім вітерці.
Опустила ніжку босу
В тиху воду у ріці.*

Богдан Чалий. Сто пригод
Барвінка та Ромашки.— К.:
Веселка, 1978.

Діти люблять вірші Ладичця про Прокопчика, Прокопика, Прокопця. Сюжетно пов'язані між собою, вони дають образ сучасного хлоп'яти, що спішить пізнати і збагнути світ.

В галузі гумористичного і сатиричного віршованого оповідання для дітей успішно виступає Дмитро Білоус («Пташині голоси», 1956; «Упертий Гриць», 1959; «Лікарня в зоопарку», 1962; «Турботливі друзі», 1970; «Сад на «Лисій горі», 1972; «Веселий Кут», 1979).

Поет, драматург і публіцист Богдан Чалий провідною темою своєї творчості обрав дружбу та інтернаціональне єднання народів. Збірка, в яку увійшли кращі твори поета, так і називається «В усіх-усіх республіках...» (1974). Чалий уміє заінтригувати дитину незвичайними сюжетними поворотами. Це можна бачити на прикладі вірша «Хороші імена». В Артеку, куди приїхали «із Росії, з України, і литовці, і грузини, і казахи, й чуваші», зустрілись дівчатка — туркменка Оксана і українка Гюль. Чому в них такі незвичайні імена? Виявляється, після війни двоє друзів, прощаючись, домовилися назвати своїх синів іменем друга, але народилися дівчатка... Написані в різний час «Балада про живого манекена», «Балада про негра Тома», «Продавці заморських сувенірів» малюють картини тяжкого життя дітей трудящих в капіталістичних країнах, розкривають облудність американської буржуазної «демократії». У відомій тетралогії Б. Чалого про Барвінка і Ромашку (три казки увійшли у книгу «Сто пригод Барвінка і Ромашки», видану в 1973 р., четверта — «Барвінок у школі» написана в 1977) можна бачити зразок літературної казки, в якій фантастичний світ тісно пов'язаний з реальним, а традиційні фольклорні образи і прийоми переосмислюються на ґрунті досягнень науки і техніки. В алегоричних образах письменник втілює добрі і злі сили, які сьогодні у реальному світі ведуть між собою непримиренну боротьбу у сфері ідеології. Він засуджує паліїв війни, утверджує інтернаціональну солідарність трудящих всіх країн.

Поезія Миколи Вінграновського для дітей виросла на ґрунті народнопоетичної творчості. Наповнюючи

властиві народній поезії форми і образи новим змістом, письменник разом з тим активно шукає відповідних, але не тотожних фольклорній поезиці засобів. Образ-тип з поезії «Грім» створений на фольклорній основі, проте далекий від традиційної характеристики, якою наділяє його народ. Це добродушний дядько Грім, що «любив гриміти», «налив грозою... яри», «умив озерам очі», допоміг груші позбутися важких плодів. Персоніфіковані образи природи постають у новаторській інтерпретації: «Під рябики кущами вухатими, Де стерня босі ноги коле, Зайці котять передніми лапами По городах капусту в поле». Благодатний вплив фольклору позначився і у зверненні письменника до жанру вірша-пісеньки («Гуси»).

Вплив народної пісенності відчувається у численних новотворах: «везли-везлики, везлики-замерзлики», «завовчився», «по чаполоті» (по болоті), у яскравих співзвуччях, що милують слух, зокрема у віршах «Почапали каченята», «Кіт, зима і весна», «Маленьке зайченятко». Чимало творів Вінграновського написано у дусі побрехеньок, «перевертнів» («Розкажу я тобі про зайчика, в якого ростуть не вуха, а хвіст»). Цікаво творить письменник зменшувальні, з ласкавим відтінком слова, що, проте, далекі від сюсюкання: «У ластівки — ластовенятко, В шовковиці — шовковенятко. В гаю у стежки — стеженятко, У хмари в небі — хмаренятко, В зорі над садом — зоренятко Вже народилося...» Поезія Вінграновського розвиває поетичне мислення дитини, збуджує в неї потяг до власної творчості. За твори для дітей поет удостоєний Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка. Досить високий рівень сучасної дитячої поезії на Україні засвідчує і творчість таких письменників середнього покоління, як Микола Сингаївський (збір-

- *Прилетіли гуси, сіли у
воротях,
Оті білі гуси в червоних
чоботях,
В червоних чоботях,
в хусточках рябеньких,
Загелгали гуси, що я ще
маленький.*

ка «Кличе матуся», «Я вже виросла», «Мій календар», «Ромашкове сонце», «Перепілка щастя носить»). Мотиви, до яких найчастіше звертається Сингаївський, це мати, дитина, Батьківщина, природа і світ навколо нас. Всюди поет знаходить справжню красу, до неї прилучає малят, розвиваючи їхню образне мислення. Сутність предметів, речей розкривається, скажемо так, не від дотику дитячої руки, а завдяки своєрідності бачення, до якого заохочує поезія. У вірші «Волошки» квіти «пов'язали хустинки — наче неба краплинки. Зупинились в житі: — Тут ми будемо жити». Навіть найбільш ліричні твори Сингаївського містять казкові елементи: «Хочеться знати любій малечі, Як у кімнати приходять вечір». Прикметною рисою його поезії є афористичність, яка, крім усього іншого, привчає дитину до дисципліни думки і слова. Як приклади, назвемо близькі за образністю вірші «Доць із краплі починається» та «З малої зернини» •

Поезія Сингаївського не раз говорить чарівним голосом природи, захоплюючи дітей красою навколишнього світу, яку слід берегти і пестувати («Голос природи»).

Вадиму Скомаровському вдалося знайти свіжі поетичні прийоми у створенні образів В. І. Леніна («Сонячні зернятка», «Портрет вождя»), Т. Шевченка («На Тарасовій горі», «Тарасові птиці»), А. Гайдара («Зошит у лінійку»). Він вмів показати дошкільнятам цікаве і поетичне в природі та суспільстві (збірники «Весняний поїзд», «Горіховий доць», «Лісова колиска»). Ось сухий листок зробив собі колиску в пташиному гнізді ••

На віршах Скомаровського дитина вчиться естетично сприймати навколишній світ, природу. Образне мислення письменника близьке їй. Ось непосидько-вітерець (так і вірш називається), він же пустунець, «заходився коло хати жовте листя підмітати, листя те, що натрусив уночі з колючих слив».

- Хліб — з маленької зернини,
Доць — із чистої краплини.
Навіть річечка-ріка
Починається з стружка.

- Стежка, озеро, стіжок —
все у падолисті,
і в гніздечку для пташок
задрімав сухий листок,
наче у колисці.

Збірка «Червоний бант» наближає малих дітей до розуміння суспільно-політичного життя Батьківщини.

Вірші Тамари Коломієць («Недобрий чоловік Нехай», «Червоний пароплав», «Хто розсипав роси?», «Найперша стежечка») підносять дітей до розуміння висот поезії, збагачують духовно і естетично. Позитивний образ напівказкового Дбайка стає вже прозивним, подібно до Помагая Воронька. Правда, цей хлопчик значно менший від Помагая, ростом як мізинчик, «Дбайко-Потішайко, Часто — Поспішайко, Часом — Посмішайко». Така характеристика, проте, не принижує позитивних якостей малюка, який дбайливо виконує багато справ: розсипає роси на верболози, струшує з хмарин дощик на долини, рятує пташеня, що випало з гніздечка, перебинтовує зламаного клена, врятовує з павутини бджолу, а з малої соломинки виковує дзвінкі підкови для цвіркотливих коників.

За своєю формою вірші Тамари Коломієць іноді нагадують казку («Біб-бобище»), розгорнуту загадку («Скинув шубку їжачок»), зрештою вона працює залюбки в цих жанрах (казка «Про мандрівку жабунця-хвастунця», цикл загадок «Веселиця»). В душі народних трудових співанок написані вірші «Чобітки», «Котику-воркотику», «Капуста», «Відерце», в яких ненав'язливо говориться про радість від праці, про щастя багато вміти і знати.

Цікаві вірші й поеми для дітей-дошкільнят можна знайти в книжках І. Жиленко, В. Шевчука, В. Лучука, О. Сенатович, П. Ребра, С. Жупанина.

Серед поезій Петра Ребра для найменших особливо приваблюють ті, що, народившись ніби з дитячої уяви, роблять добру справу — далі її розвивають: «Простий олівець: — Всю мою роботу Зводить нанівець! Мабуть, олівцеві Зовсім невтямки: «Гумка витирає тільки помилки». У збірці «Ключі від веселки» (1982) є ціла добірка «Малятм-солов'ятм», яка розкриває барвистий світ дитинства. Чому солов'ята? Йдуть гуляти в дитсадка малята, вони співають і запрошують: «Якщо будете співати, то ходімо з нами». Сюжети віршів тісно пов'язані з життям дитячого садочка, передають його атмосферу: котик

просить взяти його з собою в садок («Кіт-коточок»), хлоп'я хоче катати на своїй машині усіх дітей («Пилипкова машина»). В Ребра є низка цікавих творів, що продовжують народнопоетичні традиції: «Чукалочка», «Лічилка», «Загадки».

З 1969 року працює в галузі дитячої літератури Оксана Сенатович. Її вірші, розкуті, вільні від штампів, дотепні, мелодійні, легко «прописуються» в читанках, збірниках з позакласного читання. Серед них є й такі, що любі дошкільнятам. На казковій основі написаний вірш «Вчиться вересень читати» (який оригінальний аспект теми!). З широким використанням синоніміки — гляньмо тільки, який цікавий ряд слів: базіка, торохтій, пустомеля, говорун, пятакало, балакуха — написані «Балакуни», а ось появляється загадка-слово, прочитане навпаки «Конадінс, або сніданок навиворіт», звичайна загадка, акровірш, вірш-лічилка «Біг вовчище на нас» і багато іншого, на що винахідлива О. Сенатович.

Якщо в минулому в галузі літератури для найменших переважали жінки-письменниці, то в 60—80-х рр. активно взялися за виховання малят письменники-чоловіки. І виявляють вони неабияке

Тамара Коломієць. Найперша стежечка.— К.: Веселка, 1985.

вміння у цій справі. Андрій М'ястківський творить майстерні мініатюри на теми, здавалося б, давно опрацьовані в літературі про кицю, зайча і вміє показати ці образи в нових ракурсах («Котики-воркотики»). Гарний, свіжий його гумор («Ой сердитий»). Степан Жупанин добре працює і над віршем, і казкою, і загадкою. Як сказано у передмові до чудово ілюстрованої збірки «Смерековий край» (1985): «Колоритність, точність спостережень, гармонійна мелодійність і барвистість живописання словом, фольклорне начало... — характерні ознаки його стилю». Дмитро Чередниченко любить поетичні образи фольклорного походження («Гачу, гачу гатку», «Писанка»), своєрідно осмислює народні безконечні пісеньки («Дівчинка Ожинка»), а в лічилках використовує власні новотвори.

Безпосередньо «розмовляє» з дітьми Анатолій Камінчук. Він уміє «грати словом» («Коні і поні»), що, як відомо, приваблює малят, викликає зворотний зв'язок. У поезіях «Де ходив журавель», «Котики вербові», «Світлячок» та в багатьох інших, написаних на теми не нові, зустрічається оригінальна, свіжа образність. Як гарно, всі сплять.

Не забуваючи, для кого пише, Анатолій Качан працює над тим, щоб підняти інтелектуальний рівень поезії для дошкільнят (збірки «Колос наливається», «Зелений промінь»). Багата на барви і звуки, тонка, вирізьблена образність його поезії. Щось є в ній від А. Малишка, можливо, це сміливість в сюжетопобудові, характері образності. Він пише: «І літо в нашій стороні Тримає тільки павутинка» («Ворота вирію»).

У поезії для малят працюють В. Коломієць, В. Крищенко, А. Костецький, М. Томенко та інші. Поети сьогодні пишуть для малят багато, можна говорити про зливу віршів, але не все у них животворна волога, багато води, що летиться в одному ритмі, має один сірий колір і завжди постійну темпера-

• *А маленький світлячок
Не лягає на бочок.
Він засвічує ліхтарик
І чита собі букварик.*

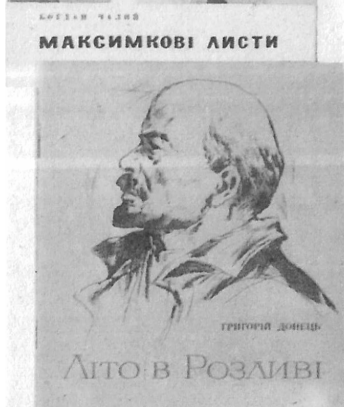
туру — не теплу і не холодну: середню. Тож, вибираючи для читання дітям поезію, прислухайтесь, чи жива вона, чи має голос.

Проза для дітей і юнацтва двох останніх десятиліть відбиває деякі тенденції всієї радянської літератури — тяжіння до психологізму і тут, звичайно, орієнтованого на рівень дитячого сприймання — прагнення проникнути в малодосліджені пласти минулого і сучасного життя, розширення стилісового діапазону. У дитячій літературі, зокрема для підлітків, частіше проявляється інтерес до проблем, які раніше вважались начебто не відповідними до психології юного читача.

У справі виховання підростаючого покоління велику роль відіграють твори про В. І. Леніна, видатних

Богдан Чалий. Максимкові листи.— К.: Веселка, 1970.
Григорій Донець. Літо в Розливі.— К.: Веселка, 1970.

Павло Тичина. Слухаєм про Леніна.— К.: Веселка, 1970.

революційних і державних діячів. Якщо в 20—50-і роки ленінська тема знаходила висвітлення переважно у поезії, то в наступні десятиріччя з'являються і прозові твори.

Найбільш плідно працює над ленінською темою Володимир Канівець, який творами «Хлопчик і жарптиця», «Ульянови», «Сестра Оля» та ін. показав невичерпність ленінської теми, збагатив усю радянську літературну Ленініану.

Дітям молодшого шкільного віку адресована повість В. Бандурака «Під високими Татрами» (1967), в якій важливі події, зв'язані з діяльністю Леніна в еміграції (Пороніно, Білий Дунаєць), розкриваються через сприйняття гуцулика Юри Шафранюка.

Значну цінність мають такі збірники творів про Леніна, як «Найдорожчий друг» (вийшов кількома виданнями), що відзначаються і вдумливим добором літературних зразків, і художнім оформленням.

Повісті «Великий шум» О. Іваненко, «Бандьєра росса» І. Шкаровської, «Несподівані мандри» В. Врублевської, «Дівчинка і птахоліт» В. Кисельова, адресовані підліткам, на різному життєвому матеріалі розви-

Василь Сухомлинський. Гаряча квітка.— К.: Веселка, 1978.

вають інтернаціональну тему в сучасній українській літературі. Видавництво «Веселка» за десятиріччя 1972—1982 видало серію книг «В сім'ї єдиній», які сприяють поглибленню знань юного читача про велику сім'ю радянських республік, про минувшину і сучасність народів СРСР («Сестра Росія» М. Михайлова, «Земля над білими крилами» В. Короткевича, «Лунає дзвін Вільнюської вежі» Р. Будріса, «Країна вогнів» Ф. Мустафаєва та інші).

Розвивається художньо-документальна проза. В серії «Юні герої» (видавництво «Веселка») з'явилися повісті «Ніна Сагайдак» Д. Міщенко, «Поворотний круг» Б. Комара, «Червона вулиця» В. Кави та ряд інших, що розповідають про подвиги юних патріотів у боротьбі проти фашизму. Однак серед творів цього жанру майже немає таких, що були б доступними дошкільнятам.

Видатний педагог **Василь Сухомлинський** (1918—1970) дуже дбав, щоб художнє слово залишало «глибокий слід у дітей», стало «школою емоційно-морального виховання». Яскраві суспільно-етичні та естетичні ідеали втілено у його власних казках та оповіданнях, що були видруковані посмертно у збірках «Гаряча квітка» (1978) і «Куди поспішали мурашки» (1981). Розвиваючи традиції Л. Толстого, К. Ушинського, В. Сухомлинський дає в невеликих за обсягом творах (мініатюрах) цікаві сюжети і образи виразного педагогічного звучання («Ледача подушка», «Лялька під дощем», «Я вирощу внучку, дідусю»). Але повчання не засушує емоцію, а ще яскравіше підкреслює поетичність сприймання дитиною світу. Про троянду, що цвіте серед снігів, Оля говорить: «Вона гаряча, їй не страшно» («Гаряча квітка»). Малий Сергійко, виконавши прохання брата-солдата, збагнув, що таке відчуття рідної домівки («Пшеничний колосок»). У всіх творах уславлюється людська доброта, самовідданість, краса душі.

В кінці 50-х — на початку 60-х років в українську дитячу літературу прийшло чимало обдарованих прозаїків. Коло авторів дитячих книг поповнюється людьми найрізноманітніших професій. Поширюється, отже, і тематичне поле дитячої літератури — нові ав-

тори вносять до неї добре знайомий їм матеріал з різних життєвих сфер.

Серед найбільш обдарованих — Григор Тютюнник (1931—1980). В одному із інтерв'ю письменник признався, що ідеалом для нього завжди були і залишаються доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших проявах. Цей ідеал освітив його твори для дітей. Чимало з них — про війну, яка вривається жорстоким дисонансом в життя і почуття маленької людини (Климко в однойменній повісті, Харитон в «Облозі»). У тяжких обставинах війни розкривається те заповітне, що лежить на дні душі героїв письменника, що робить їх здатними на героїчні вчинки («Климко»).

Драматична напруга творів Г. Тютюнника величезна і тоді, коли йдеться не про війну, а про інше зло, яке несуть з собою байдужість, жорстокість, власницька обивательська психологія. Вразливий, обдарований ніжною вдачею Павло з повісті «Вогник у степу» мало не загинув від рук байдужої, бездушної людини. Яскраві дитячі образи виведені в численних оповіданнях Г. Тютюнника, лейтмотивом яких можуть бути слова тітки Ялосовети («Вогник у степу»): «Усі люди красиві, як добрі...»

Для маленьких читачів письменник написав оповідання про людей, які не мислять себе без природи. Чи не тому вушка песика Кузьки схожі на вуха шапки його господаря Данила («Лісова сторожка»)? Дітям до вподоби пригоди добродушного старого Арсена. То він заснув, а пташка прийняла його голову за пеньок і всілася на неї («Бушля»), то доводиться старому з лисицею рибу ловити («Ласочка»). У «Степовій казці» доброту людську уособлює старий курінь, який став оселею для «степової братії» — їжачка, крота, мурашок, павука. Поетична розповідь, якій чужа описовість, невелике коло персонажів, наділених стислими влучними характеристиками, гумор — все це надає оповіданням і казкам Г. Тютюнника свіжості і принадності.

Поглиблення психологічних характеристик дитячих персонажів, характерне для багатьох книг приблизно

від середини 60-х років, виразно проявилось у творчості Віктора Близнеця (1933—1981). Починаючи з першої збірки «Ойойкове гніздо» (1963), він не облишав проблем, які догматичній критиці видавалися не відповідними до специфіки дитячого сприймання. Крім усього іншого, В. Близнець ще володів багатством уяви, здатністю включати в реальність фантастичні образи.

Письменник відкривав багатий світ фантастики у казковій повісті «Земля світлячків» (1978). Та фантастичні персонажі Сиз-стовус, Мармусія, Вертутій, Чублик і багато інших (подібних до них ми не зустрічали ні в народних, ні в літературних казках) зовсім природно входять у свідомість сучасної людини. А ще вони типи, характери, позначені яскравою індивідуалізацією, переплутати їх з героями інших казок неможливо.

Країна світлячків — країна колекціонерів, винахідників. Звичайні гнилі пеньки дерев стають тут справжнім чудом. В одному із них, наприклад, знаходиться музей нічних світлячків, який постійно поповнюють експонатами малесенькі лісові чоловічки: «Повні кошики назбирають світлячків — для музею, для всіх стовусів; хай у кожному корчі палахкотить маленьке диво ночі: живий теплий вогник, який розцвітає в лісі тільки на добру погоду і всім, хто потримає його в руках, приносить щастя». Добрих чоловічків не можуть покорити могутні злі сили, життя торжествує.

Провідні ідеї творів Близнеця — обов'язок особи перед Батьківщиною та людьми, істинна дружба, радість творчої праці. Вони написані для підлітків. Талановита повість «Женя і Синько» (1974) стала оригінальним явищем в усій літературі для дітей. Ця весела і водночас серйозна розповідь про неповторний світ дитинства не «підносить проблем», не «розв'язує» їх, а зовнішній казковий фон з численними пригодами не має на меті лише заінтригувати читача. Життя дітей і дорослих освітлене тут поетичною вигадкою, завдяки якій казка і дійсність не суперечать одна одній, а мирно співіснують, і реальний світ оточується принадною для дитини атмосферою загадковості, таємниці. Дванадцятилітня

Женя зустріла у підвалі хворого ангіною гномика, який признався, що він «чортик» •

Дружба з маленьким Синьком, який ще, по суті, був дитинчам і потребував ласки («...Женя пожаліла його, погладдила кудлату спинку... поцілувала волохату ручку»), робить її добрішою, ніжнішою у стосунках з людьми, своїми товаришами. Женя живе у повній гармонії з оточенням, хоча і не мириться з такими аномаліями, як бешкетництво, грубість, жорстокість до природи, байдуже ставлення дорослих до виховання дітей.

Повісті Близнаця здебільшого ліричні. Вони реалістичні, але споконвічний потяг дитини до незвичайного, до добра і краси вдало передається через умовність химерних і романтичних образів (чортик Синько, вірні лелеки, срібні чоловіки). Яскраві індивідуалізовані образи дітей і дорослих, показ багатого світу їхніх почуттів, чуйність автора і героїв до первозданної краси природи, використання казкових образів і прийомів — все це прикметні риси прози Близнаця.

Прозова книга В. Близнаця «Як народжується стежка» (1977) основана на матеріалі сільського життя. Тут можна знайти твори для старших дошкільнят. На фоні бурі, грози, дощу, блискавки в оповіданні «Злива» постають настрої і переживання малої дитини, передані з почуттям м'якого гумору. В оповіданні «Свято мого дитинства» знаходимо безпосередність дитячих вражень, радощів післявоєнного дитинства, коли в хаті з'явилося телятко ••

• «...Знайшов дурненьку. Чортів у нас нема, це й діти знають. То, може, колись давно-давно щось таке водилося — карлики, відьми, гноми. А тепер нема. — Воно-то так. Нема. Але чому б тобі не повірити, що й зараз є. Хіба я такий поганий? Ось попробуй, які в мене ріжки».

•• «Ніхто в хаті не каже: телятко. Кажуть: воно. А де покладемо його? А чим же вкутаємо наше маленьке?... І від тебе залежить, яку вдачу матиме худоба; чи буде вона добра і привітна, чи шкідлива і набурмосена... Та скільки я пам'ятаю Снігурчиних телят, всі вони росли якісь добродушні, веселі і навіть, як мені здавалося, трошки насмішувати».

Через картини природи, стежку в полі, народження теляти просвічуються добрі людські стосунки, взаємини батьків і дітей, гарні риси людини.

Оповідання **Віктора Кави**, що з'явилися на початку 60-х років, привернули увагу вмінням заглибитися в характер юного героя. В пам'яті автора, як видно, міцно закарбувалися враження від перших після-воєнних років. З добрим знанням психології юного віку написані оповідання і повісті про дітей цього важкого часу. Забарвлене трагізмом оповідання «Жита за хатою» — смертоносне відлуння війни забирає юне життя. Шурко з однойменного оповідання ще не збагнув того, що кожний, хто боровся з фашизмом, заслуговує глибокої пошани і визнання. Він бачить, як гордяться ранами своїх батьків друзі, а як же його тато, що повернувся з війни неушкодженим?

Оповідання й повісті, що ввійшли до книжок «Прогуляний день» (1963), «Історія одного велосипеда» (1969), «Так пахла тиша» (1971), «Маркіян» (1973) та інші — різноманітні за сюжетами, зображуваними людськими типами, але об'єднує їх драматизм подій, ліричність, віра в перемогу того доброго і чистого, що переважає в людині.

Оповідання «Усмішка» (1980) є яскравим підтвердженням невичерпності теми «Ленін і діти». Написане у формі розповіді від першої особи — малої дитини — про події воєнного лихоліття, коли за збереження портрета Леніна загрожувала смерть, воно сприймається як документальний твір, правдивий до найменшої деталі. В характеристиці дитячих персонажів природно пов'язується властива їм наївність (от хоча б спроба залякати фашистів «наганчиком») з усвідомленням необхідності бути обережним, розумінням, де ворог, а де, можливо, друг. Таким другом виявився словацький робітник, насильно мобілізований фашистами. Ідейний задум автора розкривається через усмішку Леніна, що єднає всіх чесних людей під прапором інтернаціоналізму. В поезії і прозі **Василя Грінчака** знаходять художнє освоєння ракурси дитинства, яких не бачимо в інших письменників («Вийшло в поле тополятко», «Поєдинок», «Ясенець»). Прикмети творчого почер-

ку письменника особливо зримо постають з книги оповідань «Цвіт від кореня» (1981). Кожне з них за глибиною проникнення в психологію дитини здається маленькою повістю. Запам'ятовується Максимко, який «ходив до яру шукати зими».

Деякі прозові твори радують своїм добрим гумором — безцінною якістю в книжці для дітей. Це передусім стосується казок і повістей Всеволода Нестайка, книга якого «Тореадори з Васюківки» Міжнародною радою з дитячої і юнацької літератури включена до Особливого почесного списку Г. К. Андерсена. Хоча він переважно пише для школярів, однак знайдеться у нього цікаве і для дошкільнят. В одній із перших його повістей «В країні Сонячних зайчиків» (1959) крізь казковий серпанок проглядають обриси реальних стосунків, які склались в житті мешканців країни Ластовинії. Поетичний образ Сонячних зайчиків в кінці повісті переростає у символ: «...І знай, що завжди, коли тобі гарно і весело, коли ти робиш чесну й хорошу справу — Сонячні зайчики поряд з тобою». Як автор літературної казки В. Нестайко враховує досягнення сучасної науки і в той же час залишається «добрим старим» чарівником у збірках оповідань «Супутник Ліра-3» (1960), «Космо-Натка» (1963), «Пригоди Грицька Половинки»

Українські народні казки.
— К.: Веселка, 1980.

Російські народні казки.
— К.: Веселка, 1984.

(1978), пригодницькому романі «Загадка старого клоуна» (1982), повістях «Одиниця з «обманом» (1976), «П'ятірка з хвостиком» (1985).

Сповнені гумору його пригодницькі повісті «Пригоди Робінзона Кукурузо» (1964), «Незнайомець з 12 квартири» (1966), «Таємниця трьох невідомих» (1970), які увійшли у трилогію «Тореадори з Васюківки» (1973). Її герої — непосидючі хлопчики Ява Рень і Павлуша Завгородній. Вони сповнені прекрасних намірів, які здійснити їм не вдається, і тому «людству про це було невідомо». Гумор Нестайка по-справжньому звеселяє, дарує позитивні емоції, почуття радості. Письменник винахідливий у застосуванні прийомів комізму. У повістях безліч комедійних ситуацій, починаючи від того, що хлопці прорили «метро» під свинарник, і кінчаючи заключними сторінками, на яких юні герої намагаються врятувати свою улюблену вчительку Ганну Сидорівну від кохання старшого лейтенанта Пайчадзе. Природним є в цій повісті все — і вчинки дітей, і їхні пригоди, і навіть участь дорослих у дитячій грі.

Дітям старшого дошкільного віку доступна казка В. Нестайка «Незвичайні пригоди в лісовій школі» про музичну школу з ведмежою мовою викладання. Веселі і сумні події казки нанизані на вервечку пригод

Казахські народні казки.
— К.: Веселка, 1980.

Вірменські народні казки.
— К.: Веселка, 1977.

та історій, подолавши які боягузи їжачок Колька і зайчик Кося стають сміливими і добрими.

Важливу сюжетну роль у творах письменника відіграє мотив таємниці. Над усім, що відбувається у повістях Нестайка, витає усмішка доброї людини — автора, який розуміє своїх героїв, любить їх.

У дитячій літературі останніх років стало помітним зросте зацікавлення фольклором, народнопоетичними традиціями загалом. В літературній казці, в жанрі якої майстром була Н. Забіла, сьогодні досить активно працюють П. Воронько, В. Бичко, Л. Письменна, А. Дімаров, Б. Чалий, Ю. Ярмиш, Я. Стельмах. В їхніх казках не тільки оригінально трансформуються споконвічні фольклорні мотиви, образи, сентенції, але на добре знайомій, здавалося б, основі виникають нові чи поновлені сюжети, що захоплюють поетичністю вимислу. Особливо помітно зростає майстерність казкарів у творах про сучасність. Вони уже навчилися у кращих своїх творах долати бар'єр між давніми, добре відпрацьованими прийомами казкового епосу і новим змістом, породженим епохою НТР, кібернетики, космосу.

В жанрі літературної казки з успіхом працює Лариса Письменна, відома і своїми оповіданнями, по-

Латиські народні казки.— К.:
Веселка, 1978.

Узбецькі народні казки.— К.:
Веселка, 1975.

вістями, романами. Її казки — породження віку НТР, тому в них немало пізнавальної інформації, поданої в доступній дітям формі. Цікаві ситуації, в які потрапляють казкові і реальні персонажі, нетрафаретну розв'язку, що настає після ряду кульмінаційних точок розвитку подій, можна бачити в таких книжках Л. Письменної, як «Чарівник на тонких ніжках», «Як у Чубасика сміх украли» та інших. Перша з них — це казка про телевізор, а власне про останнє дошкільне літо хлопчика, яке він проводить у свого дідуся на лісовому кордоні. Пізнання навколишньої дійсності, спогади старої людини будять у Федька жагу знань. І тут приходить «чарівник на тонких ніжках». Науково-популярні телепередачі і розповіді дідуся творять разом неповторний світ, де казкове і реальне не має чіткого розмежування. В окремих казках Письменної зустрічає дитина чимало наукової інформації, яка подається в доступній формі. З цікавої історії про хлопчика Максимка і його чобітки («Чап-Чалап») діти довідуються, з чого виробляється гума. У казці «Голубий Олень» широк розповідь про технологію виробництва на трикотажній фабриці, про різні професії не йде на шкodu художності. Казкарка не раз запрошує дітей до участі у вимислі: «Я хочу, друзі мої, розповісти вам про дівчинку Оленку, що живе у великому й людному місті, про дивовижну пригоду, що сталася з нею. Оленка запевняє, що то щира правда, то чому б нам їй не повірити?» — читаємо в казці «Голубий Олень».

Майстерність Письменної виявляється у вдалих прізвищах казкових персонажів, що вже самі собою виступають дотепною характеристикою (ведмідь Гуп-Туп-Медолуб, Вовцюга-Волоцюга, зайчатко Лапчачатко).

У романтично піднесених казках Юрія Ярмиша відомі з народної творчості персонажі зустрічаються за інших умов, своєрідно розв'язуються конфлікти між сильним і слабким («Зайченя та вовчі окуляри»). В них найчастіше звучить морально-етична проблема. Так, у «Казці про курочку Рябу» йдеться про дві протилежні життєві позиції. В основі однієї — розвинуте почуття прекрасного, другої — хижацьке

ставлення до всього суцього, абсолютна глухота до доброго і чистого. Основу фантастики низки казок Ярмиша становить соціалістична дійсність. В таких, наприклад, як «Два Івани» показана праця як шлях до подвигу, у збірці «Живі малюнки» (1978) ця ж тема висвітлюється в найнесподіваніших аспектах. Винахідливим у сюжетах і образах виступає письменник в казках «Робочі черевики», «Мій гвинтик», а також у казці «Ведмежа і Полярна Зірка», яка в цікавому ракурсі подає тему космічних польотів. Повна знахідок і «Червона ракета». Ідею краси людської праці письменник зробив темою казкової повісті «Солодкий марципан», герой якої Петрик — позитивний персонаж твору — приходиться у ліниве королівство Марципана і його дочки Марципанки з країни, де немає ледарів, і стає прикладом для мешканців королівства.

Особливістю стилю Ярмиша є романтична піднесеність. Герої його казок знають, що таке туга за прекрасним («Слонятко, що любило танцювати»). Сучасні діти відчувають великий інтерес до художньо-наукової літератури. Складність її створення полягає в тому, що потрібний специфічний талант, який може розповісти про досягнення науки в образній, доступній дітям певного віку формі. В останні десятиріччя письменників на цьому полі побільшало. Але пишуть вони не для дошкільнят. На численні чому? коли? де? хто? відповідають книги П. Утевської, С. Івченка, С. Плачинди, А. Матвієнка, П. Ловецького, Л. Тендюка, А. Давидова, В. Уткіна, Є. Шморгуна.

У вік НТР відчувається величезний потяг також до науково-фантастичної літератури. Художня фантастика має пропонувати свіжі гіпотези, передбачення. Головне в творах цього жанру — увага до людини і проблем сучасності, до майбутності світу. Наукова фантастика в українській літературі розвивається поки що повільно, хоч уже і має низку цікавих зразків.

Активно працює у жанрі науково-фантастичної повісті Василь Бережний. В його повістях «Археоскрипт», «Під крижаним щитом», «Молодший брат Сонця» та багатьох інших (а також книзі вибраного

«По спіралі Часу», 1978) молодий читач знайде і осмислення космічної теми, і соціальну утопію, і проблеми сучасності, віддзеркалені у світі фантастичних ідей і образів.

Цікаві сюжети створює у науково-фантастичних повістях та оповіданнях Ігор Росоховатський.

Однак все ще обмаль науково-фантастичних і пригодницьких творів для дітей молодшого віку. Їхню відсутність компенсує якоюсь мірою літературна казка — «Чарівний екран» М. Дашкієва, «Дем'яно Дерев'яно, або пригоди електронного хлопчика» В. Бережного, «Казка про сонячних братів» І. Костири, «Про Петруся Котика та його сестричок Перфостричок» Д. Головка.

Поки що ця література не дала нічого дошкільнятам, хоча б у формі сучасної казки.

Значним є внесок у розвиток дитячої літератури на Україні письменників, що пишуть російською мовою. Микола Дубов (1910—1983) за роман-дилогію «Горе одному» удостоєний Державної премії СРСР. Російською і українською мовами писала Ірина Шкаровська. У світлі таємниці дитячого віку веде читача Б. Котляров («Кубик — пес матросский», «Самый смелый», «Мои звезды», «Три тайны»). Про те, що особливо близьке дітям — природу, мистецтво, ігри — пише В. Орлов («Лесные голоса», «Тимуровские звезды», «Я рисую море»). Він є автором і кількох вдалих п'єс для дітей. Творчість цих та й багатьох інших письменників сприяє ще тіснішим інтернаціональним зв'язкам братніх літератур, їх єднанню.

Помітно розширились тематичні обрії прози останніх десятиліть. З своїми темами прийшов у літературу А. Дрофань. В історичному жанрі протягом тривалого часу працює Володимир Малик. Хороших п'єс для дитячого театру, особливо про сучасність, ще небагато. Основу репертуару для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку складають переважно п'єси на сюжети народних казок і легенд: «Летючий корабель» А. Шияна, «Кривенька качечка» М. Пригари, «Коли зійде місяць», «Перший крок» і «Троянові діти» Н. Забіли, «Дюймовочка повертається в країну радості» Г. Усача. На каз-

ковій основі створив ряд п'єс М. Талалаєвський. В театрах ставляться п'єси Юхима Чеповецького для дітей «Непоседа, Мякиш и Нетак», «Я — цыпленок, ты — цыпленок» (у співавторстві з Г. Усачем), «Не простое, а золотое» та інші.

Доброю драматургічною технікою, свіжістю проблематики відзначаються п'єси Я. Стельмаха «Митько-завр із Юрківки», «Вікентій прерозумний», «Шкільна драма», «Привіт, Синичко!». Адресовані підліткам і юнацтву, вони осмислюють гострі життєві конфлікти. В позитивних образах домінує така риса, як безкомпромісність у ставленні до негативних явищ, молодечий максималізм, який відстоює красу стосунків, діянь, несприйнятливість найменшої фальші чи лицемірства. П'єси педагогічні в кращому розумінні слова — герої проходять непростий шлях становлення і формування характерів, життєвої позиції, даючи не раз можливість батькам і вчителям перевірити свої моральні принципи.

В українській радянській дитячій літературі є свої нерозв'язані проблеми. Не раз автори, що пишуть для дітей, спрощено реалізують вимогу актуальності тематики, від чого твори втрачають свою високу ідейно-художню якість. Не вистачає яскравої образності ліриці на суспільно-політичні теми, зокрема віршам про важливі події в житті країни, в яких передусім мусило б бути багато глибокого сердечного чуття, ліризму, поетичної краси, своєрідності. Небезпечним противником дитячих книжок ще залишається штамп, повторення відомого в сюжетах, образах, системі художніх засобів, до яких вдаються їхні автори. Мова дитячих творів не завжди вільна від фальшивого пафосу, багатослівності, сюсюкання з присіданням до дитини (для молодших читачів), від дерев'яної, а то й залізобетонної фрази, одноманітності інтонації.

Примітивне, спрощене розуміння деякими письменниками потреби забезпечити «педагогічність», виховне значення творів для дітей нівечить художність, засушує емоцію, надщерблює правду. Без радості, яку несе дитині книжка, не може бути і виховного впливу. Рідкісним явищем поки що є дотепні і посправжньому веселі твори для дошкільнят.

-
- 5 Вступ
5 Між коліскою і партою
9 «Велика держава» «з суверенними правами і законами»
17 «Дитячі книжки пишуться для виховання»

25 НАРОДНОПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ ДЛЯ ДІТЕЙ

55 УКРАЇНЬСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ДОЖОВТНЕВОГО ПЕРІОДУ

- 71 Т. Г. Шевченко
78 Л. І. Глібов
86 І. Я. Франко
96 М. М. Коцюбинський
105 Леся Українка

115 УКРАЇНЬСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

- 117 Дитяча література довоєнних часів
124 С. В. Васильченко
134 О. І. Копиленко
146 О. В. Донченко
155 Наталя Забіла
166 М. П. Трублаїні
176 Дитяча література 40—50-х років
191 Марія Познанська
200 Дитяча література на сучасному етапі (60—80 рр.)
202 Оксана Іваненко
212 В. В. Бичко
220 П. М. Воронько
227 Ю. О. Збанацький
238 Як веселка багатобарвна

Українська
дитяча
літера-
тура

Учебное пособие

Киличенко
Любовь Николаевна

УКРАИНСКАЯ ДЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Допущено Министерством
просвещения УССР в качестве
учебного пособия
для учащихся педагогических училищ
по специальностям № 2002
«Дошкольное воспитание»,
№ 2010 «Воспитание в дошкольных
учреждениях»

Киев
Головное издательство
издательского объединения
«Вища школа»

На украинском языке

Редактор
О. В. Костенко
Оформлення художника
Л. О. Дикарева
Художній редактор
І. Г. Сухенко
Технічний редактор
Л. Ф. Волкова
Коректори
Н. А. Дарда, Ф. І. Слобідська

ИБ № 9458

Здано до набору 29.09.86. Підп.
до друку 03.12.87. БФ 29238. Формат
84×100/32. Папір офс. № 1. Шкіл. гарн.
Офс. друк. Умовн. друк. арк. 12,87.
Умовн. фарб.-відб. 51,87. Обл.-вид. арк.
13,47. Тираж 25 000 пр. Вид. № 7413.
Зам. 7—467. Ціна 80 к.

Головне видавництво видавничого об'єд-
нання «Вища школа», 252054, Київ-54,
вул. Гоголівська, 7

Головне підприємство республіканського
виробничого об'єднання «Поліграфки-
га», 252057, Київ-57, вул. Довженка, 3.

80 к.

УКРАЇНСЬКА
ДИТЯЧА
ЛІТЕРАТУРА

